

HORVÁTH JENŐ

MAGYAR DIPLOMÁCIA
MAGYAR DIPLOMATÁK

SZENT ISTVÁN-TÁRSULAT

Horváth Jenő

•

MAGYAR DIPLOMÁCIA
MAGYAR DIPLOMATÁK

MAGYAR DIPLOMÁCIA MAGYAR DIPLOMATÁK

A MAGYAR KÜLPOLITIKA SZÁZADAI

IRTA

HORVÁTH JENŐ

EGYETEMI TANÁR

BUDAPEST

A SZENT ISTVÁN-TÁRSULAT KIADÁSA

Stephaneum nyomda Budapest. Felelős: ifj. Kohl Ferenc.

ELŐSZÓ.

A diplomáciai történelem az államok és nemzetek kapcsolatainak, egymáshoz való viszonyának története.

Nem a gazdasági vagy szellemi (kulturális, irodalomtörténeti), hanem a politikai viszonylatoké; mint ilyen szükséges kiegészítése annak a történelemnek, mely a belső fejlődéssel és annak eseményeivel foglalkozik.

Hozzá kell tennünk, hogy kapcsolat és viszonylat kifejezések alatt nem értünk befolyást, amint irodalomtörténeti hatások történetében és ismertetésében e megjelölést nem mindig helyesen használják, mert ez a politikában félreértésre adhat okot. A diplomáciai történelem nem idegen hatások, még kevésbé idegen befolyások története, tehát azt a történelmet, amely egy nemzeté, nem forgatja ki és nem alakítja át idegen hatások, vagy éppen befolyások történetévé. A nemzet történelme akkor is a nemzeté marad, ha diplomáciai összeköttetéseinek és vonatkozásainak tükrében adjuk; inkább azokat a képességeit emeli ki, amelyekkel a nemzetek társaságában politikailag érvényesült.

Ezeket előre kell bocsátanunk, hogy a jelen munka célját és természetét meghatározzuk.

Annál inkább szükséges a megkülönböztetés, mert 1909-ben egy ezerodalt meghaladó munka jelent meg a következő címmel: Magyarország története nemzetközi helyzetünk szempontjából. Annak jónevű szerzője tehát, a cím szerint, arra vállalkozott, hogy a magyar nemzet történetét nemzetközi helyzetének szempontjából vizsgálja meg és adja elő. Az olvasót bizonyára meg fogja lepni, hogy erről semmit sem talál benne, de attól tartunk, sokkal meglepőbb az, hogy erről a szerzőnek nem volt fogalma, ennek tudatában sem ő maga nem volt, sem a hibát mások sem vették észre. A kortársak azért nem rótták fel a szerzőnek, mert ők magok sem tudták, hogy a magyar diplomáciai történelem nem a magyar nemzet belső életének, fejlődésének vagy állapotának alakulását adja elő, hanem annak a külvilággal való összeköttetéseit, kapcsolatait és érintkezését, a magyar nemzetnek az európai politikában való érvényesülését.

Tőlünk is távol áll, hogy ezt a hibát egyedül a szerzőnek tudjuk be, mert ő nem tehetett arról, hogy a magyar nemzet külügyi

érzéke Mohács óta elsorvadt és hogy nem történt kellő gondoskodás arról, hogy a magyar értelmiség a külső világot megismerje. A baj nem abban volt, hogy valakitől olyant várjunk, aminek felismerésére neki magának érzéke nincsen; a baj abban volt, hogy a magyar értelmiség a külvilágtól elzárta magát és olyan belterjes életet élt, amely szellemi vezetőit — mint az említett szerzőt is — megtévesztette.

A külvilág történetének, mondjuk a világ-történelemnek háttérbe szorítása olyan kis nemzetnél, amelyhez képest a világ nagy, lemondás a létező világ felépítésének megismeréséről; lemondás annak a környezetnek a megismeréséről, amelyben él és amelyre utalva van, pedig az sorsát alakítja ki és részben attól függ élete. Senki sem gondol ugyanilyen eljárásra pl. a földrajzban, mert már a gyermektől megköveteli, hogy a külvilág képéről fogalma legyen. Jogi oktatásunkban viszont ugyanez a hiány észlelhető, mert az államtudomány néven megjelölt ismeretek [jog- és államtudomány] a jogtudománnyal szemben háttérbe szorultak és az államok rendjével foglalkozó nemzetközi jog tanítása pl. olyan mértékben sorvadt el, hogy a nemzet sem annak a nagy

átalakulásnak nem volt tudatában, amely vele a világháború idején történt, sem a magyarság nem tudott bekapcsolódni abba a nagy küzdelembe, mely abban az időben a politika és nemzetközi jog terén folyt.

Külföldön mindenütt felismerték a nemzeti történelem külső vonatkozásainak és a politikai tudományok nemzetközi anyagának fontosságát; azt, hogy ez a kettő közelebb áll egymáshoz — a nemzetek mai életében —, mint akár a belterjes nemzeti történelem, akár a jogtudomány. Ezért lett a diplomáciai történelem és a nemzetközi jog ismeretanyagának közlése mindenütt alapjává a politikai nevelésnek és oktatásnak. A politikai nevelés és oktatás állandó problémát képez a különböző nemzetek nevelés- és oktatásügyében. A terjedelmes irodalom, amely ezzel a kérdéssel foglalkozik, a vonatkozó kérdések tárgyalásával jelentékeny arányban megnövekedett. Magyar vonatkozásban mindössze annak megemlítésére szorítkozunk, hogy az abszolutizmus után vissza nem állított nemzetközi vonatkozású ismeretek nyújtása elsősorban szolgálja azt a célt, hogy a magyarság a külvilágról helyes ismereteket kapjon. Ezen ismereteknek — így a világtörténelemnek — fokozott, rendszeres

és eredményes tanításáról való lemondás egyben lemondás azoknak a céloknak eredményes munkálásáról is, melyeket a nemzetek társaságában küzdő állam és nemzet maga elé tűz és amelyekre éppen ezért égető szüksége van. Így történt azzal a kiváló szerzővel is, kinek munkáját megemlítettük. Ő még olyan események előestéjén írta meg művét, amelyek Magyarország nemzetközi helyzetét a nélkül változtatták meg, hogy ő maga sejtette volna azt, mit a nemzet széles rétegeinek is tudniok lehetett és kellett volna, ha 1848 óta nem törölték volna ki az egész magyar oktatásügyből a nemzetközi vonatkozású ismereteket.

Azok megszerzése vezet bennünk annak a teljesítménynek a megismeréséhez, ami az európai nemzetek társaságában a magyar nemzet nevéhez fűződik. Csak azoknak birtokában látjuk, hogy milyen nagy volt az a szerep, melyet a magyarság azoknak társaságában betöltött és milyen előkelő volt az a hely, amelyet Európa történetében elfoglalt.

A belső történetre való szorítkozás minden fontossága mellett sem nyújtja egy nemzet multjának igazi képét, kis nemzetnél pedig idővel a provinciális élethez való szo-

kást eredményezi. A nemzetek társaságában való elhelyezkedés, a külvilággal fenntartott kapcsolatok a belső történetre vonatkozó ismereteket kiegészítve teszik teljessé valamely nemzet történetét — úgy amint azt annyi nagy magyar elgondolása szerint a legnagyobb magyar hitte.

Ezt a célt szolgálja jelen tanulmányunk, a magyar külpolitika elmúlt századainak áttekintése is.

Budapest, 1941. szeptember 21., Széchenyi István, a legnagyobb magyar születésének 150-dik évfordulóján.

ELSŐ FEJEZET.

AZ ÁRPÁDOK DIPLOMÁCIÁJA.

895—1250.

A honfoglalás, 895—900.

A diplomácia fogalmában benne van a viszonylat fogalma is a nemzetek és az államok között.

A magyar nemzet és a magyar állam diplomáciája tehát viszonylatot jelent a többi nemzetekkel és államokkal. Ennek a viszonylatnak a története a magyar diplomácia története.

Tárgyalásunkban éppen azért nem is megyünk vissza messzebb a honfoglalásnál. Legfeljebb néhány szóval azt említjük meg, hogy a magyarok már a honfoglalás idején gazdag tapasztalatokkal rendelkezve jelennek meg előttünk.

Erre vall az, hogy az új hazát ellenmondás nélkül vették birtokba. Azok ugyanis, akik ellenmondhattak volna — a keleti és nyugati, a bizánci görög és a frank császárok —, a honfoglaló magyarok szövetségesei voltak. Különösebb diplomáciai érzékre és előrelátásra, gondosságra vallott az, hogy a magyaroknak megtelepedésük után a két római birodalom egyikével sem maradtak vitás

területeik; új hazájukat mindkét állam területétől megkülönböztették és elhatárolták, amint mai felfogás szerint mondanánk: a hatalmak nemzetközileg elismerték.

Mivel nem hallunk arról, hogy abban az időben a Dunamedencében a magyaron kívül más állam is alakult volna, nem lehet vitás az sem, hogy a Kárpátoktól befogott egész területen egyetlen állam alakult.

Ez az állam Magyarország volt; annak kizárólagosságát állapíthatjuk meg abból, hogy területén sem más állam vagy államok nem jöttek létre, sem pedig más fejedelem nem rendelkezett, mint a magyar.

A kalandozások, 901—972.

Ismeretes a történelemből, hogy a magyarok a honfoglalás után különböző országokba kalandoztak és hogy e kalandozások ellen a szomszédok fegyverrel védekeztek. Kévésbé ismeretes azonban az, hogy ezekben a kalandos hadjáratokban bizonyos rendszer nyilvánult meg. Gyakoribb volt ugyanis az elkalandozás nyugat, mint kelet felé. Talán még fontosabb az a megállapítás, hogy visszatérést és időnként hosszabb megnyugvást észlelhetünk a nyugati nagy folyók, főleg a Maas és a Rhône vonalán.

Nagy Ottó, a németek királya felismerte

annak szükségességét, hogy nem lesz elég a magyarokat a bajor-alemann földön megállítani. Éppen ezért nemcsak azt az útvonalat vágta el, melyet a magyarok északon a Duna mentében használtak, hanem birtokba vette az olasz lombardiai királyságot és ezzel délen is elvágta összeköttetésüket nyugat felé.

Magyar szemmel nézve tehát ez volt a háttere Nagy Ottó itáliai hadjáratának és annak, hogy a német politika kelet vagy nyugat helyett délnek fordult. Ez annak, hogy Ottó Lombardia, illetőleg Itália királyává tette magát és burgundi Adelhaidot vette feleségül; ez annak, hogy 962-ben megalakult a Német-Római Szent Birodalom és hogy a nyugati császárság birtokába került német király a középkor végéig megmaradt a déli orientáció mellett, melyet későbbi történetírók a régi császárok felelőségére írtak.

Nem ismeri kellően a korabeli viszonyokat az, aki feltételezi, hogy a magát egyedüli római császárnak tekintő bizánci császár nem látott volna kihívást Nagy Ottó elhatározásában. Miután azonban nyugat felé való útjában Magyarország akadályt képezett, növekvő aggodalmat keltett a magyaroknál az a hír, hogy a görögök Bulgáriát elpusztítva, megindultak a Duna felé (972). A Kelet-

római Birodalom ugyanis a korai középkorban Európa legnagyobb katonai hatalma volt.

A görög támadás baljóslatú hírei érlelték meg a magyarokban azt az elhatározást, hogy a német királytól kérnek segítséget, aki ellen a bizánci haderő Magyarországon keresztül készült vonulni. Küldöttség jelent meg tehát Quedlinburgban és Géza magyar fejedelemnek azt az üzenetét tolmácsolta, hogy népével együtt a keresztény — és pedig nem a görög, hanem a latin — egyházhoz csatlakozik (973). Különös fontosságot nyert e kérelem azáltal, hogy azt nem a görög császárhoz intézték, aki szintén keresztény volt; hanem a német császárhoz, akiről Magyarországon is tudták, hogy a szomszédos keleti pogány népek térítésével foglalkozik és abban az irányban terjeszti a latin kereszténységet, amerre Bizánc is terjeszkedni kíván.

Azért alapította meg Nagy Ottó a magdeburgi érsekséget (968) és tette központjává annak a nagy térítő munkának, amely kelet felé irányult [a németek attól kezdve kelet alatt a Balti tenger mentében Oroszország felé terjedő területet értik]. Magyarország azonban délkelet felé terült el és így emelkedett ki a salzburgi érsekség, az akkortájt [939] alapított passauai püspökség fontossága.

Ezen az útvonalon történt meg tehát a német és magyar érdekek első találkozása is, mert a magyarok ettől kezdve századokon át elővédét alkották a Bizánc ellen védekező Németországnak. Ezen érdekközösség és baráti közeledés alapján fonódtak egybe azok a germán és magyar hagyományok is, melyek a Nibelung-ének anyagát alkotják.

A magyar határoknak a nyugati térítők előtt való megnyitása nemcsak a Duna vonalán történt meg, mert csakhamar bekapcsolódtak a térítés munkájába északon a csehek, délen a szlovének. Maga Nagy Ottó a cseh Adalbert prágai püspököt, rokonát jelölte ki Magyarország apostolául és Adalbert volt az, aki Géza fejedelem fiát, a későbbi Szent Istvánt megkeresztelte. A püspök halála után azonban — a cseh térítés kizárólag az ő nevéhez, a szlovén térítés inkább a papsággal és néppel való érintkezéshez fűződik —, a cseh, német és szlovén térítés helyét olasz-francia térítómunka foglalta el. Ennek az volt az oka, hogy a dráventi magyar határ mögött elterült ravennai érsekség élére a francia Gerbert került, aki csakhamar a pápai trónra emelkedett és akinek nevéhez fontos magyar vonatkozások fűződtek.

A királyság megalapítása, 973—1000.

A magyar történetírás Szent István érdekeit a királyság megalapításában foglalta össze.

Ennek méltatásában hosszú ideig megelégedett azzal, hogy az új király II. Szilveszter pápától és nem III. Ottó császártól kapott koronát; ezenkívül olyan bullát is kapott Szilveszter pápától, mely őt egyházi téren nagy kiváltságokkal ruházta fel.

Ez a beállítás később annyiban változott, hogy a bulla hamisnak bizonyult.

Az újabb történetírás III. Ottónak azt az elgondolását emelte ki, hogy a császár a maga méltóságához római birodalmat is alapított, illetőleg azt a régi római birodalmat újíttotta meg, amelynek császári címét ő viselte.

A források beható vizsgálata mindkét beállítást azzal egészíti ki, hogy a jelenkori felfogás nagyobb súlyt helyez Gerbert-Szilveszter pápa működésére.

Eszerint a német térítés útvonalában történt Szent István megtérése. Általában úgy látták, hogy Szent István házassága Henrik bajor herceg leányával, Gizellával szintén nem volt egyéb, mint a térítés munkájának erősítése, a német-magyar kapcsolat megszilárdítása.

Gerbert bekapcsolódásával a helyzet megváltozott, mert váratlanul nehézségek merültek fel a keletrómai császárral és Rómának a latinságnak fokozottabb érvényesülése volt kívánatos. Gerbert, aki korának legnagyobb jogásza volt, a ravennai érseki székből — annak megyéje a Dráváig ért — közvetlenül is megismerkedett a bizánci diplomácia útjaival és most alkotott csak helyes fogalmat arról a nagy veszedelemről, melyet a bizánci császár előnyomulása jelentett. Ismételten híre jött a görög csapatok előnyomulásának és ennek a hírnak a hatása váltotta ki azt a szükségletet, hogy III. Ottó császárságát kellő módon megvédelmezzék. Így született meg a régi római birodalom megújításának gondolata, mely a nyugati császárnak a keletivel való egyenrangúságát bizonyította és Bizánc hatalmának ellensúlyozására törekedett.

Ebből következett az is, hogy Szilveszter pápa megerősíteni kívánta Magyarországot, amelyet ravennai érseksége idején szintén közvetlen közelből ismert meg és Róma elővédének tekintett Bizánc ellen. Így kapott Szent István királyi címet és ismerték fel ebben a pápa kezét. A két császár ugyanis a maga híveinek egyéb címeket adományozott: nyugaton grófságokat, keleten inkább hercegségeket; a velencei doge hercegi címe

is Bizáncból származott. A királyi címet csak független országok fejedelmei viselték és így lett a magyar fejedelem a királyi címmel együtt egyenjogúvá a német, francia stb. királyokkal — amint erre mondanánk: az európai hatalmak előtt.

Gerbert-Szilveszter ugyanis kitűnően ismerte a nyugati államrend nemzetközi jogát. Azt is tudta tehát, hogy valamely uralkodó helyzetét nagyban emeli az, ha magát a Karolingoktól tudja származtatni. Ezért az ő szemében Gizella magyar királyné nem pusztán a bajor herceg leánya volt, hanem anyai ágon a burgundi király unokája és így Karoling hercegnő. Ez magyarázza meg azt, hogy 1000 nyarán III. Ottó császár, feltehetőleg a pápával egyetértve, maga utazott a burgundi határra, ott találkozott és értekezett III. Rudolf burgundi királlyal és csak ezután következett el a magyar királyság felállítása.

Ami végül a Szilveszter-bullát illeti, arra nézve a következőket találjuk.

Magyarországon a térítés idején kétféle birtok volt: nemzetségi (magán) birtok és királyi birtok. Az egyházat a király a magáéból látta el fejedelmi adományokkal és ezért kapott jutalmul szélesebbkörű jogokat. Azok, akik a délfranciaországi és katalóniai viszonyokat ismerték — a délfrancia

Szilveszter pápa Katalónában nevelkedett —, tudták azt, hogy az arab uralom alól felszabadított területeken szintén a fejedelem bőkezősége állította helyre az egyházat és jutalmul hasonló kiváltságokat kapott. Ez volt tehát a tárgya annak a megbeszélésnek, melyet a magyar királyság felállítása előtt tartottak egymás között a délfanciaországi születésű, Katalóniában nevelkedett Gerbert-Szilveszter, a délfanciaországi Cluny apátja, Odilo, aki Szent Istvánnal levelezésben volt és a délfanciaországi Asztrik apát, akit Szilveszter pápa és Odilo apát a magyar keresztény egyház élére állítottak.

Ha mindezekhez hozzátesszük azt, hogy Szent István a Karolingok példája nyomán igyekezett a maga országát berendezni, akkor nagy vonalakban már meg is adtuk királyságának jellegét.

A hamisnak bizonyult Szilveszter-bulla tartalma nem állott messze attól a feltevéstől, hogy a római Szentszékkal való közelebbi kapcsolat világi fejedelem alá való tartozással állott ellentétben. Így történt, hogy Szent István Magyarországot független államként illesztette a nyugati államrendbe és annak hatalmaival tette a magyar államot egyenjogúvá.

Szent István diplomáciája, 1001—1024.

A történelem alig ismeri párját annak a bensőséges és meleg barátságnak, mely Szent István és Gizella királyné fivére, II. Henrik, az 1001-ben megkoronázott magyar és az 1002-ben trónralépett német császár között kialakult. Róluk mondták a korabeli források azt, hogy ők ketten együtt irányították a korabeli Európa politikáját. Ha olyan történetíró munkájában olvassuk ezt, aki Clunyben élt akkor biztosak lehetünk arról, hogy értesülése Odilo apáttól származott, aki jól ismerte a korabeli viszonyokat. Burgundi szemmel nézve a dolgokat — mert Cluny Burgundiában feküdt —, a két uralkodót a burgundi királyi házzal való közeli rokonsága kapcsolta össze; Henrik császár és Gizella királyné a burgundi király unokái voltak és a magyar király külső kapcsolataiban ezt nem szabad szem előltéveszteni.

II. Henrik uralkodása nemcsak arról nevezetes, hogy felhagyott elődjének, III. Ottónak nagy terveivel és hogy megelégedett Németország igazgatásával; hanem arról is, hogy a német politika súlypontját Itáliából és a Rajnavonaláról Bambergbe helyezte át.

Bamberg közelebb feküdt a magyar határ-

hoz és vannak akik azt mondják, hogy Szent István szintén megfordult Bambergben, ahol Henrik, császárrá való megválasztása után nyomban hozzáfogott annak a székesegyháznak az építéséhez, mely az ő emlékét megörökítette. A székesegyházat 1007-ben avatták fel és 1012-ben szentelték fel, 1020-ban pedig a pápa is felkereste. A vele kapcsolatban tett különböző egyházi alapítások, mint a székeskáptalan, társaskáptalan, bencés kolostor stb. azt mutatják, hogy a korabeli felfogás szerint Bamberg politikailag fontos középponttá alakult. Henrik császár ugyanis nem szakított elődeinek térítési politikájával. Mindössze a térítés iránya változott meg, mert Bamberg nem az északi és keleti szláv országok felé tekintett, hanem Magyarország felé. A császár a maga érdeméül tudta be Magyarországnak a keresztény hitben való megtartását, a szentté avatásakor, 1146-ban kiállított kanonizációs irat is ezt állapítja meg róla. Hogy Bamberg a német-magyar barátságnak és érdekközösségnek szimbóluma és tűzhelye volt, az kitűnt abból, hogy Henrik császárral együtt tisztelték ott Szent István magyar királyt is. A székesegyház legszebb emlékművei közé tartoznak a császár és a császárné szobrain kívül az a három szobor, melyek közül a

harmadik a császári pár mellett Szent Istvánt ábrázolja; valamint az a lovasszobor, mely a bambergi dóm féltett kincseként szintén a magyarok királyát örökítette meg.

Henrik annyira ragaszkodott Bamberghez, hogy feleségével, Kunigunda császárnéval együtt oda temetkeztek.

A német és magyar uralkodóknak ebben az időben folytatott európai politikáját mi sem jellemezte jobban, mint az, hogy az egyház szentjei közé iktatta őket. Így lettek szentekké Odilo apáton kívül Henrik császár és Kunigunda császárné István király és fia, Imre trónörökös. Ha Szilveszter pápát és Gizella magyar királynét is szentekké avatták volna, úgy együtt lettek volna mindazok, akiknek vállain ennek a politikának a megalapítása és terhe nyugodott.

Szent István életében ennek a politikának a negyedszázada pályájának és dicsőségének tetőpontját jelentette.

Szent István művének sorsa, 1025—1038.

Hogy Henrik és István barátságának alapját a burgundi rokonság képezte annak több bizonyítékát találjuk meg.

Imre trónörökös nevét pl. sokáig a Henrik névből származtatták. Az újabb kutatások azt mutatják, hogy annak eredetét az aqui-

tániai Aimeric vagy Eimeric (Emeric) nevekben kell keresni; a név tehát burgundi közvetítéssel került Magyarországra; burgundi változata, Emeric név előfordul a Rhône vidékén.

Egy másik bizonyíték Imre hercegnek a családban elfoglalt helyzete volt. A burgundi királyi ház feje, III. Rudolf, korának leggazdagabb uralkodójaként volt ismeretes. Három nővére közül az egyik Franciaországban ment férjhez, a másik kettő kelet felé helyezkedett el. A legidősebb Gizella, kit Rudolf legjobban szeretett, a bajor herceghez ment feleségül, ő lett anyjává Henrik német császárnak és Gizella magyar királynénak. Miután a császári párnak nem volt gyermeke, Rudolf király pedig Gizella nővérét szerette legjobban, előrelátható volt, hogy unokája Imre herceg burgundi örökség birtokába juthat.

Ez bírta rá Konrád frank herceget arra, hogy Rudolf király legfiatalabb nővérének, Gerbergának özvegyen maradt leányát, Gizella hercegnőt erőszakkal tegye a maga feleségévé. Célja nyilvánvalóan az volt, hogy ő is részesedjék a burgundi örökségből. Ezért képzelte azt, hogy neki mint császárnak szembe kell fordulnia Szent Istvánval, ki erre okot nem adott és hogy véget kell vetnie annak a német-magyar szövet-

ségnek, mely a burgundi ház másik ágára támaszkodott, egy régebbi burgundi rokonságra épült.

A sors mindenben Konrádnak kedvezett.

Henrik halála után a fejedelmek őt választották császárrá, mire kezdetét vette a hadjárat mindazok ellen, akiket a maga vetélytársainak tartott vagy akitől idegenkedett.

Jellemző, hogy a burgundi rokonság megkísérelte az ellenállást, tehát sejtette azt, ami elkövetkezik. Vilmos aquitániai herceg hadsereg élén kelt át az Alpokon, de vállalkozása nem sikerült és kelet felé megszakadt az összeköttetés: Szent István a maga erejére volt utalva Konrád császár haragjával szemben.

Mindenki tudta, hogy Konrád a koronázás megejtése végett Rómába készült; útját már előre jelezték a felkelések és forradalmak.

Igy kelt fel a velencei nép az Urseolo család ellen, amely szintén rokonságban volt a burgundi királyi házzal. A doge, Urseolo Ottó Bizáncba menekült, nővére, Urseolo Jocela elismerte a bizánci felsőséget; férjének, Kresmir horvát királynak hiába bocsátott rendelkezésére Szent István magyar csapatokat. Csak saját nővérét, Gizella magyar hercegnőt, Ottó doge feleségét tudta meg-

menteni; de az is menekültként érkezett a magyar udvarba fiával, Urseolo Péterrel együtt.

Ezek után az előzmények után ment végbe a fényes római koronázás (1027).

Az új császár az örök városból Apuliába vonult. Onnan vette fel az első kapcsolatot a keletrómai császárral és ezzel új irányba terelte a német politikát. Észrevehetőleg hatott rá az a hatalom, amelynek a leghatalmasabb fejedeleme, a görög császár, a *basileus* volt az ura. A bizánci csapatok Bulgária megszállása óta már a Duna vonalán, a magyar határ mentében vettek állást; magától kínálkozott tehát Konrád szemei előtt a Szent Istvánt közrefogó német-görög szövetség, melyet házassággal kívánt megpecsételni. Fiának, a királlyá koronázott Henrik hercegnek görög császári hercegnőt keresett feleségül és erre a házasságra kívánta építeni azt a szövetséget, amely az ő tervei szerint Magyarországot minden oldalról körülvenni készült.

Követét, Werner strassburgi püspököt Magyarországon át küldötte Konstantinápolyba, hogy a Magyarország ellen tervezett szövetséget létrehozza (1028). A jól értesült Szent István azonban megtagadta tőle az útutazást és nagyrészt ez volt az oka annak, hogy a tervezett szövetség meghiúsult. De

annak is, hogy ettől kezdve Konrád haragja nyíltan Szent István ellen fordult.

A támadást nem ő, hanem a bizánci szolgálatban álló délvidéki magyar ellenzék indította meg a király ellen. Szent Istvánt azonban a fegyveres támadás sem találta készületlenül, mert nemcsak a pártütőket verte meg, hanem a támogatásukra jött bizánci csapatokat is átvetette a határon (1029). Nyomban azután, ugyanazokkal a csapatokkal a nyugati határra sietett és Konrád seregét szintén viasszaszorította (1030).

Szent Istvánnak tehát kellő ereje volt ahhoz, hogy mindkét császár támadását egymágában visszaverje.

A balsors ellen azonban nem volt ereje és a kettős diadal ellenére is egymást követték a tragikus fordulatok.

Rokonai közül egy időben halt meg Krešimir király Horvátországban és Ottó doge Konstantinápolyban. Jóval nagyobb csapás volt ránézve Imre herceg halála (1031), mert benne trónjának örökösével együtt minden reménységét elveszítette. Új csapást jelentett Rudolf király halála (1032), mert az lehetővé tette Konrád császárnak azt, hogy a burgundi örökséget megszerezze (1033—34). Csapatái élén diadallal szállotta meg Burgundiát és messze kitolta birodalmának határait a Földközi-tenger felé.

A felsorolt események megrendítették annak az ellenállásnak alapjait, amelyet a keleti országokban Konrád hatalmaskodása ellen kifejtettek.

Nem szabad felednünk, hogy a lengyel és magyar térítés egymással szoros kapcsolatban indult meg és hogy a lengyel és magyar uralkodóházakat rokonsági kapcsok fűzték össze. Szent Istvánnak lengyel volt az anyja és lengyel fejedelemhez, Boleszlávhoz ment feleségül a nővére; unokaöccse volt neki II. Mieszkó, aki felvette a lengyel királyi címet. Amikor Mieszkó meghalt (1034), a nép fegyvert fogott és a keresztény papok menekülve hagyták el az országot. Nemcsak a keresztény egyház ellen irányult azonban a forradalom, hanem Konrád császár ellen is, aki nem tudta megkedveltetni magát a lengyelek előtt. A szelídlelkű Henrik császár ideje már elmúlt, helyét a nyers Konrád, a művelt szász helyét a rideglelkű frank foglalta el. Most már Szent Istvánnak sem volt könnyű népszerűvé tenni vagy annak megtartani azt a nyugati hatást, mit Konrád népszerűtlenné tett és ezért hatott rá közvetlenül sógorának tragédiája, nyugati összeköttetéseinek megszakítása.

Mieszkó király özvegye, Richeza német hercegnő, az Ottó császárok rokona, magával vitte a királyi jelvényeket és abban a

hitben adta át őket Konrádnak, hogy mögötte mindennek vége van. A nagy lengyel birodalom a lángok martalékává lett és Konrád is csak azt igyekezett megmenteni, ami még megmenthető. Ezért fogadta szívesen Bratiszláv cseh herceget, ki megjelent előtte Bambergben és segítséget kért ahhoz, hogy hercegségét megtarthassa (1035). Csehországgal együtt az osztrák örgrófság is a német hatalomra támaszkodott és Konrád császár ezen a — lengyel-magyar vonaltól beljebb eső — úton indult el, hogy birodalmának keleti védővonalát kiépítse. Így jutott el Karintiába, melynek hercege, Adalbero, Szent Istvánnak rokona volt. A herceg elűzése (1035) magyar szempontból azt jelentette, hogy egészen bezárult az az útvonal, melyen át a magyarok a nyugati országokkal érintkeztek. A cseh, osztrák és karintiai tartományok a frank Konrád kezében az Adriai tengerig kiterjesztették azt a záróvonalat, amely mögött Szent Istvánra egyre súlyosabb gondok neheztedek.

Úgy látszik, hogy a szelíd lelkű Gizella királyné tehetetlen volt egyrészt Gizella császárnéval, Konrád császár feleségével, másrészt Szent István rokonaival, akik menekülve hagyták el az országot. Ő volt a felelős azért, hogy Szent István halála (1038) után Magyarországon is olyan forra-

dalom tört ki, mint amilyen a lengyel királyságot rombadöntötte. Az özvegy Gizella királyné ekkor hagyhatta el a lángbaborult országot és vonult vissza bajor területre, honnan egykor Magyarországra jött.

A vele szemben álló Gizella magyar hercegnő azonban nem tudta népszerűvé tenni trónra emelt fiát, Urseolo Pétert és olajat öntött a tűzre azzal, hogy a fiával szembe fordult közvélemény elfojtása végett a magyar ellenzékkel szemben a német császárhoz folyamodott. Konrád fia III. Henrik nagy sereggel jelent ugyan meg nyugat felől és a maga híveként erősítette meg a trónon Péter királyt; de azok, akik a helyzetet jól ismerték, világosan látták, hogy a különben derék, de gyöngé Péter királysága mindössze a német csapatoktól megszállva tartott fehérvári országútra szorítkozik. Az pedig elenyészően kis terület volt az egész ország területéhez képest; azt jelentette, hogy Péter magában áll az egész nemzet akaratával szemben.

Abból az ellentétből, amely Fehérvár és az ország között feltűnik, származott az a forradalom, amely Szent István halála után egész alkotását rombadöntötte.

Forradalom és visszahatás, 1038—1046.

Amint a korabeli források mutatják, Szent István diplomáciájában olyan nagy súlyt épített a nyugati orientációra, melyet az csak a magyarbarát Henrik császár idejében bírt el. Ez az orientáció azonban már nem mutatkozott szerencsésnek akkor, amikor nyugat felől segítség helyett támadás jelentkezett. A vele szemben való védekezés felőrölte Szent István erejét; utódát pedig, aki a nemzettel is szembefordult, elsöpörte. Így történt, hogy ez a visszahatás, amelyet Szent István idejében még nemzeti jellegűnek lehetett mondani, halála után mindenkivel szembefordult és anarkiává lett. Ebben az alakjában üzent hadat minden nyugati hatásnak és a keresztény egyháznak is.

Nagy tévedés volt a forradalom vezérei részéről az, hogy a nemzeti hagyományok védelmében az ősi pogánysághoz tértek vissza, mert ezzel saját mozgalmukat szigetelték el. Köröskörül ugyanis minden ország keresztény volt, időközben lengyel földön is helyreállott a kereszténység. Mi több, azok is keresztények voltak, akik a forradalmat saját hatalmuk emelésére és befolyásuk megszilárdítására használták fel.

Nem egy helyen olvassuk azt, hogy Kelet-európa népeit egy időben térítette meg Szent

István magyar, Szent Boleszláv lengyel és Szent Vladimir kievi norman fejedelem. A magyar és lengyel királyságok bukása után ezért remélte Bölcs Jaroszláv kievi fejedelem azt, hogy fölöttük a maga befolyását erősítheti meg. Ebben az esetben azonban a nyugati latin-germán műveltséget a keleti görög-szláv műveltség váltotta volna fel, a római latin egyház helyét pedig a bizánci görög egyház foglalta volna el.

Legalább is erre nyújtott reményt Jaroszlávnak az, hogy az ő udvarában talált menedéket Szent István haragja elől András magyar herceg, aki az ő leányát, Anasztázia keivi hercegnőt vette feleségül. A nyugati hatásokat felváltó keleti befolyás valóban a normann Jaroszláv kievi fejedelem vejét ültette Magyarország trónjára, de András később fivérét, Béla herceget is behívta és ezzel a helyzet megváltozott.

Fel kell tennünk, hogy sem Andrásnak, sem orosz kíséretének nem volt más céljuk a magyar trón megszerzésénél, mert a kormányzás programját Béla herceg adta meg. Ennek volt köszönhető, hogy Magyarország helyreállításában nem Kievnek görög-szláv befolyása érvényesült.

Béla herceg eredetileg Lengyelországba menekült és szemtanuja volt annak, miként állították helyre ott a régi rendet Mieszkó

király gyermekei, Kázmér és Richeza. Kázmér Lengyelországba visszatérve (1040), megelégedett a fejedelmi címmel. Ő is észrevette, hogy a rombadöntött országok fölött mennyire megerősödött Kievs túlsúlya és bölcs Jaroszláv nővérét vette feleségül (1043); a helyreállítás munkájában mégis azokra támaszkodott, akik őt Lengyelországba kísérték: a görögök helyett a latinokra.

Hozzá tartozik a helyzet ismeretéhez, hogy Kázmér és Richeza olyan családból származtak, amely rokonságban állott az Ottó császárokkal. Nagy birtokaik Lotharingiában feküdtek; anyjuknak fivére, Hermann, Köln érsekfejedelme volt. Mint ilyen szoros összeköttetést tartott fenn a lotharingiai egyházzal, mely átvette és továbbfejlesztette Cluny reformeszméit. Clunyt abban az időben a latin egyház szellemi fellelegvárának tekintették; tagjai és hívei vezető állásokat foglaltak el a szomszédos Németalföldön és Angliában. Kázmért is lotharingiai papok és lovagok kísérték és támogatták őt Lengyelország helyreállításában; nagyrészt ennek volt köszönhető, hogy ott a latin befolyás erősödött meg.

Kázmér nővére, Richeza hercegnő mélyen vallásos érzületű leány volt, aki vállalkozási kedvből kísérté útjára Kázmért; segítségére

kívánt lenni bátyjának atyjok trónjának visszaszerzésében. Míg anyjok Kölnben maradt és kolostorba vonult, addig ugyanezt a lotharingiai szellemet képviselte bátyja oldalán Richeza hercegnő. Ott ismerte őt meg a Gizella hercegnő haragja elől menekült Béla herceg is, aki Kázmér szolgálatába szegődött. Mikor bátyja segítségül hívta, ő is Magyarországra költözött; Richeza követte. Amint egykor bátyját segítette, most férje oldalán vándorolt tovább és így történt, hogy neki és az általa képviselt szellemi mozgalomnak jutott a döntő szerep Magyarország helyreállításában.

A Szent Istvántól alapított tíz magyar püspökség közül csak háromnak vezetőjét kímélte meg a forradalom. Azok egyikében, Leodvin bihari püspökben Richeza örömmel ismerte fel a lotharingiai származású főpapot és hallotta tőle, hogy a tiszamenti síkságon számos lotharingiai (vallon) telepes él. Ezek a vallonok az 1030-iki hadjárat idején, Konrád császár seregében ismerték meg Magyarországot és később Magyarországra vándoroltak. Így történt, hogy amikor Bélának az ország keleti fele jutott osztályrészül, Richeza tanácsára ők is Leodvin püspök székhelyét választották kiterjedt birtokaik központjává.

Ezek a körülmények segítették elő azt,

hogy a helyreállítás munkájában Anasztázia királyné kievi emberei helyett az az irány jutott érvényre, melyet Richeza hercegnő és Leodvin püspök képviseltek és amely a nemzetet Szent István nyomdokaiba vezette vissza.

A helyreállítás 1046—1050.

Nagy érdeme volt ennek az irányzatnak az, hogy a helyzet felismerése után Szent István nyomdokaiba tértek vissza. Leodvin megbízást kapott arra, hogy gyűjtse össze a szent király iratait és törvényeit: nem volt ez más, mint a jogfolytonosság helyreállítása, Szent István örökségének megmentése.

Így vonultak András király és Béla herceg Urseolo Péter ellen, aki anyjával együtt akkor tűnt le a szereplés teréről. Az őket védő Henrik császár kénytelen volt visszavonni csapatait Magyarország területéről, de lelkében nemcsak az okozott keserőséget, hogy védencét nem tudta megmenteni. Bántotta őt az is, hogy András király mögött új hatalomként jelent meg Bölcs Jaroszláv kievi fejedelem, aki magyar és lengyel rokonait olyan hathatós támogatásban részesítette, hogy a császárnak vissza kellett vonulnia. Különös gondot okozott neki az, hogy a Magyarországba menekült vallonoknak is vezérek támogtak, mert az otthoni vallonok a

lotharingiai herceg vezetése alatt már a császár ellenzékét alkották és nagy nehézségeket okoztak neki. Évekig készülődött, hogy megfelelő erővel vonuljon fel az új magyar király ellen és 1050-ben tekintélyes haderővel jelent meg a nyugati határon.

Az új Magyarország elismerése, 1051—1058.

Magyarországon úgy érezték, hogy ütött a döntés órája és ennek megfelelő volt a védekezés.

András király Béla csapataitól kísérve, szintén a nyugati határokon vett állást; ugyanakkor Béla tanácsára György kalocsai érseket és Leodvin bihari püspököt Lotharingiába küldötte, mert úgy hallották, hogy ott tartózkodik a lotharingiai származású IX. Leó pápa, kinek nővérét Richeza hercegnő nagybátyja vette feleségül. Abban reménykedtek, hogy a pápa közbenjárását figyelembe fogja venni a császár, ki őt a pápai trónra ültette. Mikor a követek a Burgundián átutazó IX. Leó elé jutottak, ott találták a pápát fogadó Hugó apátot, Szent Odilo utódát, aki előkelő származásánál fogva vezére volt a burgundi nemességnek, apáti méltóságánál fogva pedig a Cluny szellemétől áthatott latin egyháznak. Az ő kíséretében volt Cluny egykori növendéke, a római Hildebrand is,

aki később VII. Gergely néven a pápai trónra került.

Mindhárman készek voltak segíteni Andrásh király helyzetén, bár a közös célban egyesülve is eltérő szempontból tekintették a kérdést. A pápát megindította rokonának kérése és a keresztény egyház békéje érdekében kész volt a közbenjárásra Henrik császárnál, mivel jó viszonyban állott. Hugó apát Magyarországot nagyra értékelte azért, mert Clunyvel volt kapcsolatban. Elődének, Odilo apátnak hívét és barátját látta Szent Istvánban és nyomban kész volt arra, hogy a Henrikhez készülő pápához csatlakozzék. Az aszkétalelkű Hildebrand abból indult ki, hogy ha Magyarország Szent István idejében a római Szent Szék védelme alá helyezkedett, akkor meg kell védeni azt a császárral szemben, mert az egyház felsősége alá való helyezkedés azt jelentette, hogy nem tartozik más fejedelem felelőssége alá.

Ezek után jelent meg a pápa Hugó apát kíséretében magyar földön és bírta visszatérésre III. Henriket Pozsony falai alól (1052). A császár tehát engedett a pápa kívánságának és eltekintett a hadműveletek folytatásától. Ezt jelentette az a triburi egyezmény (1053), melyet a történetírás helytelenül ismert triburi békének, mert ott semmiféle békeszerződés nem jött létre.

Az európai béke útjában megoldatlan kérdések állottak, a magyar kérdés pedig csak egyike volt a megoldatlan kérdéseknek. A tárgyalások éveken át tartottak és bár Henrik nem újította meg a támadást, egymásután mért súlyos csapásokat ellenfeleire, kiknek tragédiája Magyarországot is érintette.

Így fosztotta meg Bajorország birtokától a lotharingiai származású Konrád herceget, Richeza unokafivérét. Konrád Magyarországra menekülve halt el (1055). Vele együtt szállott sírba Karintia magyarbarát hercege is, úgy hogy Henrik mindkét hercegséget új embereknek adhatta oda és ismét elzárhatta Magyarország összeköttetéseit nyugat felé.

A Pozsony alatti táborban értesült arról, hogy nemcsak a lotaringiai Richeza férje harcol András király oldalán, hanem Edvárd angol herceg is, kit otthon az angol trón örökösének tartottak. Ezen az úton szereztek tudomást az angolok Edvárd herceg hollétéről és arról, hogy Szent István udvarában élt, annak halála után Magyarországon maradt. Unnepélyes követséget küldöttek a császárhoz és arra kérték, engedje meg, hogy királyi házuk utolsó sarja Németországon át hazatérhessen. A követeket Hermann kölni érsek, Richeza nagybátyja látta vendégül, de a császár csak egy év múlva tudatta velük, hogy kérésüket nem fogja teljesíteni.

Nem ez volt az egyetlen eset, amelyben III. Henrik hajthatatlannak mutatkozott, mert lassankint több kérdés megoldását késleltette a császár makacssága. Mikor felesége, a szelídlelkű poitoui Ágnes nem tudta meghajlítani, az angolok Rómához fordultak, hogy a pápa közbenjárása segítsen a helyzetben.

II. Viktor pápa maga utazott Németországba, de mire odaérkezett, Henrik már nem volt az élők között. Így történt, hogy az összes függő kérdések megoldásában mégis Ágnes császárnénak jutott a döntő szerep. Az értekezletet Hermann érsek udvarában tartották, tehát előrelátható volt, hogy a döntésben Magyarország ügyeit is kedvezően fogják elintézni. Valóban így történt, mert a kölni béketárgyaláson járult hozzá a német kormányzat ahhoz, hogy Edvárd angol trónörökös Németországon keresztül utazzék haza és hogy Magyarországgal békét kössenek.

A kölni tárgyalások befejezése után Edvárd herceg Kölnön át utazott Angliába (1057), a császárné pedig felvette az összeköttetést Magyarországgal. A Morvamezőn történt meg tehát a béke helyreállítása Németország és Magyarország között (1058).

Annak értelmében III. Henrik árváját, Zsófia császári hercegnőt András fiának, Sa-

lamon trónörökösnek ígérték oda és a gyermeket nyomban át is adták, hogy a magyar udvarban neveljék fel.

András és Salamon diplomáciája, 1046—1061.

Ezek után kérdés tárgyát képezheti az, hogy mi volt a forradalom után trónrakerült András diplomáciája?

Erre vonatkozólag nem sok adattal rendelkezünk ugyan, de azokból is megállapíthatjuk, hogy Bölcs Jaroszláv reményei nem teljesültek. Nem az történt, hogy Magyarország kievi felsőség alá helyezkedett, hanem az, hogy Lengyelországgal együtt viszatért a nyugati latin egyházhoz és műveltséghez. Anasztázia királyné halála és András fiának német házassága után a Szent István hagyományaihoz való visszatérés, a nagy király törvényeinek helyreállítása és örökiségének biztosítása ezt mutatták.

Nem hallgathatjuk el azt, hogy a források tanúsága szerint Béla herceg nagyobb összeköttetésekkel rendelkezett, vagy hogy a nyugati kapcsolatok a keletieknél erősebbeknek bizonyultak; valamint azt sem, hogy nagyobb rész volt tulajdonítható ennek, Béla hercegnek vagy inkább Richezának abban, hogy Magyarország ismét elfoglalhatta előbbi helyét az európai államok között.

Legalább ez következtethető András király állásfoglalásából Béla ellenében. Ha eltekintünk attól, hogy ezért a felelősség a király rossz tanácsadóit illette, akkor arra kell gondolnunk, hogy András a maga politikáját megértés helyett ellentétre építette. Az ellentét egyben az erők megosztását is jelentette; fivérével szemben csak az ország egyik részére támaszkodhatott és ugyanezt a politikát hagyta örökül fiára, Salamonra, tehát az apa és fiú politikája ugyanazt mutatták.

Zsófia császári hercegnő apósa és férje részére nem egyszer igénybe vette fivérének, IV. Henriknek támogatását; ez a támogatás azonban nem ment olyan messzire, hogy Németország és Magyarország ellentétévé alakult volna át. Nem mintha nem lett volna kielégítő a nyert támogatás, hanem mert a német politika nem kívánt Salamon király barátaira támaszkodni azzal a többséggel szemben, amely Béla családja mögött foglalt állást. Már amiatt sem, mert a császári házzal rokon Béla útján egész Magyarország jóindulatát biztosíthatta magának, Salamon támogatásával viszont ugyanezt vszíthette el.

Nagy értéket jelentett ez akkor, amikor IV. Henrik a római pápával állott szemben, a pápai széken pedig VII. Gergely néven az

a Hildebrand ült, ki a császár atyjával szemben Magyarország oldalára állott. Ebben a beállításban sokkal nagyobb fontossággal bírt Henrik császárra nézve az, hogy a nemzet élén álló Béla családját megbékítse, mint hogy sógorának barátait idegen segítséggel tartsa meg a hatalom birtokában és ezzel a maga ellenségeinek számát növelje meg.

Béla király háza, 1061—1095.

Ha eltekintünk a forradalom kilengésétől, akkor nem nehéz megállapítani, hogy a magyar külpolitika Szent István óta változatlanul a nyugati hatalmakkal való együttműködésre épült, kelet felé pedig védekezett.

Nyugat felé a magyar királyok hívek maradtak a Németországgal való békés együttműködéshez. A felmerült ellentétek inkább személyi érdekekből vagy vonatkozásokból keletkeztek, mert a természetes visszahatás mindenkor a jó viszony helyreállítása volt.

Különbséget csak abban lehetett felismerni egyes királyaink nyugati politikája között, hogy Szent István a császárral kötött szövetséget az általános béke megszilárdítására használta fel, Péter, András és Salamon királyok pedig a császár barátságát önös célok elérésére értékesítették.

Béla családja új felfogást vitt a magyar

külpolitikába. Ők az országnak nem nyugati, hanem keleti részében éltek; távol Esztergomtól és Fehérvártól, nagy magyar néptömegek között és közelebb a keleti határokhoz. Amíg András és fia megelégedtek azzal a segítséggel, amelyet nekik Zsófia császári hercegnő biztosított és amelyre a maguk hatalmát építették, addig Béla családja nagy magyar néptömegek körében és olyan légkörben éltek, amelyből mindkét római birodalom erejét és szándékát egyszerre figyelhették. A bihari udvartól mindkét császár egyformán messze volt.

Bátran nevezhette volna ezt valaki a magyar politikában az egyensúly helyreállításának.

Amíg András és Salamon királyok főként a németekkel állottak kapcsolatban, addig Béla és fiai a déli (bizánci) határok mentén az Adria felé törekedtek. Abban az irányban jutottak el olasz területen át Franciaországba és jöttek hozzájuk délnémet, valon és délfancia telepések, papok és iparosok. Így történt, hogy a keleti országrészekben már ebben az időben bőven találunk valon -- latin, francia, olasz, rajnamenti német és lotharingiai (flamand?) — telepeket, délfancia szabású templomokat és kőépületekből álló városokat.

Ugyanez volt észlelhető a politikában is,

mert Béla családjának összeköttetései ezen az útvonalon haladtak nyugat felé.

Így tudták ezt Bizáncban is, ahonnan a besenyőket nem András vagy Salamon ellen küldötték, hanem Béla herceg ellen. Bizáncból tekintve ugyanis Béla fiai voltak azok, akik Bizáncot jól ismerték, de azok udvarában arra is vigyáztak, nehogy a keleti viszonyokat nem ismerő András, majd Salamon király Magyarországnak bajt okozzon. Így történt, hogy a belgrádi görög helyőrség szabad elvonulását Géza hercegnek köszönhette és hogy trónralépése után Géza szerezte meg a magyar királyság függetlenségének elismerését. Nagy dolog volt ez, ha figyelembe vesszük azt, hogy Bizánc hivatalosan még mindig fejedelemnek, Turkia hercegének ismerte a magyar királyt és hogy azon a koronán, amelyet Gézának Konstantinápolyból küldöttek, jelent meg először a királyi cím.

Béla házának diplomáciáját jól ismerték a görög császári udvarban, mert leányai ezen az útvonalon mentek férjhez. Miután a fejedelmi házasságok a középkorban szövetséget is jelentettek, Zsófia hercegnő karintiai és Ilona hercegnő horvát házassága egyben Béla családjának karintiai és horvátországi érdekeltségét is jelentették. Fivérüknek, Szent Lászlónak első felesége szintén karintiai

volt és ezek után bizonyos következetesség látszik abban, hogyan szerezték meg Béla fiai — Géza és László — valamint unokája, Kálmán király először a szlovén erdőket, azután Szlavóniát, Horvátországot és Dalmáciát. Az sem látszik különösnek, hogy Szent László király egyszerre alapította meg a váradi és zágrábi püspökségeket, hogy ő és Kálmán király is atyjuk országrészéből, Bihar felől és keletmagyarországi csapatokkal érték el a tengert.

Ezen az úton tovább haladva érintkeztek a pápasággal, melynek élén akkor VII. Gergely állott. Ő volt az, aki megnyerte Szent Lászlót IV. Henrik ellen és Ilona hercegnő férjét a horvát Szvinimirt királynak ismerte el. VII. Gergelynek érdekében állott az, hogy a vele szemben álló Henrik császár ellen fordítsa Magyarországot. Mikor azonban Salamon király elhalt, László megbékélt Henrikkel és ebből az következtethető, hogy eredetileg Szent László sem Németország ellen fordult, hanem az ellene támadt Salamon királyt kívánta megfosztani a német segítségtől.

Abban a nagy küzdelemben, melyben a szembenálló felek VII. Gergely és IV. Henrik voltak, a német fejedelmek rheinfeldeni Rudolf mellé sorakoztak, mert megunták a frank vezetést és az erőszakos Konrád uno-

kájával, a rideglelkű III. Henrik fiával szemben visszakívánták a svábokat, kiknek vezére Rudolf gróf volt. Róma viszont azért pártolta Rudolfot, mert a svábok az Alpok hágóinak birtokában voltak. Az új király rokonságban volt a szavójai házzal, amellyel Szent László is összeköttetésben állott és így történt, hogy a magyar király Rudolf leányát, Adelhaid sváb hercegnőt vette feleségül. Ez a házasság tehát nemcsak annak volt a következménye, hogy Szent László a pápa oldalán Henrik császárral szembekerült, hanem annak is, hogy már előbb Lombardián keresztül a svábokkal összeköttetésben állott. Nem szűnt meg tehát a régi összeköttetés Itálián keresztül, a nyugati nemzetekkel.

A keresztes hadjáratok, 1091—1150.

A keresztes hadjáratok eredetét azokban a harcokban kell keresnünk, melyeket nyugaton a spanyolok, délen a normannok folytattak a támadó arabok ellen.

Nyugaton a küzdelem a délfranciaországi Aquitánia, Burgundia és Provence területén folyt. Élén az aquitániai és burgundi nemesiség állott, vezérük pedig nem volt más, mint Cluny nagynevű apátja, a burgundi nemes családból származó Szent Hugó. Az általa szervezett keresztes hadjáratoknak volt ün-

nepelt hőse az a toulousei Raymond is, akit nálunk inkább saint-gillesi grófsága után ismertek. Saint-Gillesi Raymond, a spanyolországi hadjáratok vezére volt az, aki Szicíliába látogatva összekapcsolta egymással azt a két háborút, melyet nyugaton a spanyolok, keleten a normannok vívtak az arabokkal. Ő maga normann hercegnőt vett el és ő volt az, aki Szent László utódának, Kálmán magyar királynak normann hercegnőt ajánlott feleségül.

Mindebből nemcsak az állapítható meg, hogy a keresztes hadjáratok mozgalma nyugatról kelet felé terjeszkedett, hanem az is, hogy ebbe a mozgalomba Magyarország igen korán bekapcsolódott. Béla házának nyugati kapcsolatai ugyanis Itálián keresztül épültek ki a Rhône irányában és ezen az útvonalon jöttek létre a sváb és burgundi kapcsolatok. Amíg az osztrák határt IV. Henrik és Salamon hívei állották el, addig délen át volt meg a kapcsolat a svábokkal; ebből az irányból érkezett Magyarországra rheinfeldeni Adelhaid és saint-gillesi Raymond. A félszemű Raymond gróf dicsőségének tetőpontját Toledo megvételeével érte el (1085), melynek híre az egész keresztény világot betöltötte és feltehetőleg Magyarországra is eljutott. Mindenünnen özönlöttek a lovagok és szerzetesek Spanyolország felé, hogy

részvegyenek a diadalmas harcok folytatásában, vagy hogy Spanyolország híres búcsúhelyére, Compostelába zarándokoljanak. Az általuk használt útvonalon jött létre a Roland-ének is, amelyben Magyarország helyet kapott. Fel kell tennünk tehát azt, hogy a Béla házától teremtett kapcsolatok erősek voltak.

Erre mutat az, hogy saint-gillesi Raymond gróf toledói győzelme után Magyarországon megjelent (1091). Ha hozzátesszük, hogy László király eléje ment és vendége jelenlétében alapította meg a somogyvári apátságot azoknak a délfancia bencéseknek a számára, kiket Raymond magával hozott, akkor nem messzemenő az a feltevés, hogy már itt szóba jött a keresztes hadjáratok kérdése is. Szó lehetett arról a tervről, aminek Raymond előharcosa volt, hogy a küzdelmet kelet felé kiterjesszék. Megindokolni látszott e kívánságot az, hogy segíteni kellett a normannoknak, akik ebben az esztendőben foglalták el egész Apuliát és hogy Kommenos Alexios bizánci császár ugyanebben az évben írta meg segítségkérő levelét a nyugati keresztény fejedelmekhez, köztük a magyar királyhoz is. A levél azt árulta el, hogy a császár nem érez egymagában kellő erőt a mozlim veszedelem elhárítására. Hogy mennyiben volt összefüggésben az a hadjá-

rat, amelyet László király ugyanebben az évben és ugyanebben az irányban vezetett, ahonnan Raymond gróf jött és amerre Magyarországból eltávozott, azt éppen olyan kevésbé tudjuk megállapítani, mint ahogyan csak gondoljuk azt, hogy összefüggésben volt mindezekkel az a másik levél, melyet Szent László intézett Monte Cassino bencés apátságához és amelyben közölte vele, hogy Szlavóniát megszállotta.

Ha mindezek a dolgok valóban egybetartoznak, akkor azt is feltehetjük, hogy már ebben az évben megtörtént az ajánlat vagy érdeklődés abban az irányban, hogy hajlandó volna-e Magyarország résztvenni egy kelet felé megindítandó kereszteshadjáratban; azzal a feltétellel, hogy annak vezérletét a magyar király vállalná el. Ha ez nem következett be, akkor arra kell gondolnunk, hogy Szent László a megtisztelő ajánlatra nem kedvező, vagy legalább is kitérő választ adott.

Bármint álljon a dolog, ezt a megtisztelő ajánlatot Béla fiának tették meg, akit nyugaton jól ismertek; nem pedig Salamonnak, akinek császári sógorával szemben a nyugati fejedelmek a pápa mögött foglaltak állást.

Ha Szent László király olyan kitérő választ adott, amely ellen sem nyugaton, sem

Rómában nem tehettek kifogást, akkor az alig lehetett más, mint olyan, mely Magyarország sajátlagos földrajzi helyzetét állította előtérbe és arra épült. László király szembe fordult ugyan Henrikkel, aki Salamont támogatta, de nem Németországgal; szívesen fogott fegyvert a kereszténység védelmében a mozlimok ellen, de nem a normannok oldalán a keresztény görögök ellen, kiknek élén Alexios uralkodott. Henrik császár és Alexios császár olyan két birodalom uralkodói voltak, melyekkel Magyarország jó szomszédi viszonyban kívánt élni és ilyen viszonyban maradt.

Ha viszont ezt az állásfoglalást az ajánlattevők nem kifogásolták, akkor elfogadták. Legalább is erre kell következtetnünk abból, hogy csak négy év múlva jelent meg Orbán pápa francia földön és hirdette ki a kereszties hadjáratot Clermontban (1095). Kezében Alexios császár levele volt, amelyet felolvassott; lábánál a félszemű Raymond gróf ült, az egyetlen ember, aki az előzményekről mindent tudott, talán annak előkészítője is volt.

Magyarország álláspontját a Magyarország részvétele nélkül megindított kereszties hadjáratokban Szent László alapította meg és ahhoz utódai változatlanul ragaszkodtak. Érdekes, hogy ettől kezdve a normannok nyo-

mában kialakult görögellenes politikát Raymond sem tette magáévá; inkább eltúrte, hogy társai árulónak nevezzék azért, mert nem fordult szembe a keresztény görögökkel. Magatartása félre nem ismerhető jele volt Szent László hatásának.

Ugyanezt a magatartást tanúsították a magyarok akkor is, mikor a második keresztes hadjárat élén VII. Lajos francia király és III. Konrád német császár vonultak át Magyarországra területén (1147).

Ebben a korszakban már pontosabb ismeretek terjedtek el a nyugaton Magyarországot illetőleg. Nagyobb számmal érkeztek Magyarországra új telepések, mint pl. azok a németek, akik Lotharingia felől jöttek és akiket II. Géza király a délkeleti határok védelmére telepített meg a Maros balpartján, az Olt vidékén. Az erdélyi „szászok” — eredetileg lotharingiaiak — megtelepedése Magyarország és Németország jó viszonyának volt a jele és bizonyítéka.

Háború Bizánccal, 1095—1180.

Magyarország a keresztes hadjáratok idején mindvégig megtartotta semlegességét. Szabad átvonulást biztosított a nyugati keresztieseknek, szívesen fogadta és minden jóval ellátta őket. Ugyanakkor nem tette

magáévá azt a türelmetlen politikát, melyet a normannok Bizánc ellen folytattak, hanem békét közvetített az ellenfelek között. Legalább ez tűnik ki abból a békeszerződésből, amely Kálmán idejében a görögök és a normannok között létrejött (Durazzo, 1108) és amelyet a magyar király megbízottai, Simon és Peres ispánok is aláírtak. Ugyanez látszik abból, hogy ha Dalmácia birtokba vételét nem követte háború, úgy valami megegyezésnek kellett lennie Magyarország és Bizánc között.

Egy fokkal súlyosabb volt Bizánc szemében az az eljárás, hogy a görög elnyomás alól szabadulni kívánó, a Száva és a Duna felé menekülő szerbeket a magyar király védelmébe vette és országába fogadta.

Világosan kitűnt ebből, hogy a magyarok a keresztes háborúk idején déli határukat megerősítették, mert attól tartottak, hogy a keleten folyt háború nyomában a Balkán félszigeten zavarok keletkezhetnek. Ezért látjuk megjelenni az első szerb bevándorlókat II. Béla idejében; II. Géza is ezért irányította Erdély déli részei felé a bevándorló németeket. A székelyek és a szászok Erdélyben, a szerbek a Duna és a Száva vonalán, a horvátok a Száva és a tenger között nagyjában egy védővonalat alkottak Bizánc felé.

Indokoltá tette a védekezést az a hír,

hogy Szent László árvájának, Piroska hercegnőnek férje, Joannes görög trónörökös, felesége jogán a magyar trón örökösének tekintette magát. Mikor a császári trónra került, Iréne néven szereplő felesége jogán azt remélte, hogy perszonális uniót hozhat létre Bizánc és Magyarország között.

Nyugat felé irányuló törekvéseit azzal kívánta erősíteni, hogy a keresztesekkel való állandó érintkezés hatásaként az udvart nyugati szabásúvá alakította át. A görög mellett általános használatba jött a latin és a francia nyelv; divatosakká lettek a nyugati szokások és a lovagi öltözet; a császár fia és örököse, Mánuel herceg páncélban járt és francia nőt vett feleségül, trónra lépve francia udvart rendezett be.

A magyar királyoknak ezek után gondosan kellett ügyelniök, hogy elkerüljék a trónvillongásokat és a belső háborút, mert az ország gyengülése alkalmat adhatott a bizánci császár beavatkozására Magyarország belső ügyeibe.

Mivel ugyanilyen hatalmat képviselt nyugat felé Barbarossa Frigyes német-római császár, Magyarország ismét két olyan hatalom közé került, amelyeknek összefogása könnyen katasztrófához vezethetett.

Géza király a lehetőség szerint mindkét császárral jó viszonyban kívánt maradni.

Frigyes kérésére magyar csapatokat küldött neki, melyek segítségére voltak a latin császárnak az itáliai hadjáratban. Fiát, Béla herceget viszont Mánuel császár vette magához, hogy örökösévé tegye; a neveltetési költségek fejébn ugyan Dalmáciát is lefoglalta, de megígérte, hogy halála után Béla lesz a görög császár.

A tengerpartra főként azért volt szüksége Mánuelnek, hogy az itáliai harctéren Frigyes császár ellenében vonulhasson fel. Ezért szövetkezett annak ellenségeivel és támogatta III. Sándort, akit a nyugati nemzetek jelöltek pápának.

A magyar király nehéz helyzetben volt, mert ha Sándor mellé áll, akkor a német császárral kerül ellentétbe; ha pedig Viktor mellé áll, akkor megújulnak a görög háborúk, melyek már addig is súlyos áldozatokat követeltek.

A döntés végül olyan embernek volt köszönhető, aki nem a két római császár igényeihez kívánt alkalmazkodni. Lukács esztergomi érsek Párizsban végzett és befolyásos ismerősei nem tartoztak egyik császárhoz sem. Ő azért állott III. Sándor pápa mellé, mert a nyugati országokban azt tartották törvényes pápának. Ő hozta hírül, hogy a többséget Sándor pápa szerezte meg magának, mire Géza király szintén melléje

állott. Nem a császárok szerint igazította politikáját, tehát nem is hagyhatta cserben őket, mint egyesek hinni vélik, de súlyos ellentétbe került Barbarossa Frigyessel, aki Sándor pápával szembefordult.

Lukács érsek azonban szembefordult a bizánci udvarnak azzal a kívánságával is, hogy a magyar trónt a Bizáncban nevelkedett Béla herceg foglalja el. El akarta kerülni azt a látszatot, hogy a görög császár ad királyt Magyarországnak; attól félt, hogy az új király Bizánc eszköze marad és hogy a magyar trónon Mánuel császár érdekeit fogja képviselni.

Lukács érsek tanácsára Magyarország ezen az úton mindkét császársággal szemben megtartotta függetlenségét, sőt a Bizáncból jött III. Béla király maga vállalkozott arra, hogy Lukács érsek felfogásának érvényt szerezzen. Feltehetőleg úgy látta, hogy nem is tudná másként Magyarország trónját megtartani.

Ezt a politikát nagy mértékben megkönnyítette neki Mánuel halála (1180).

III. Béla birodalma 1180—1196.

III. Béla volt az első király, kinek idejére a történetírás egy nagy magyar birodalom kialakulását és létezését helyezi.

Ennek a birodalomnak az alapjait a valóságban már Szent István lerakta, mert a magyar csapatok akkor jutottak első ízben el az Adriai-tengerig. Szent László volt az, ki megvetette lábát a partvidéken; Kálmán király nevéhez fűződött Horvátország megszerzése. Dalmácia birtokbavétele már a bizánci befolyás hátraszorítását jelentette, és ez a folyamat haladt nyugatról kelet felé, nyitotta meg az utat a további hódítások előtt. II. Béla így szerezte meg a száva menti szerb részeket és így haladt előre a magyar befolyás az északbalkáni területeken át az Adriai-tengertől a Duna és a Fekete-tenger felé.

Mánuel császár halála meggyorsította e folyamatot.

III. Béla király ugyanis, aki Mánuel udvarában nevelkedett, egyre szomorúbb híreket kapott a Balkán-félszigetről. Egy időben arra gondolt, hogy ő maga — ki annak viszonyait alaposan ismerte —, csinál rendet az általános anarchiában. Legalább erre kell gondolnunk abból, hogy felesége halála után az elhalt Mánuel nővérét, Kommena Teodórát kívánta feleségül venni. Béla egyébként már első nejét is a bizánci udvarból hozta magával, de Anna királyné francia keresztesvitéznek volt a leánya. Teodóra császári hercegnő jóval idősebb

volt az özvegy királynál és ebből arra kell következtetnünk, hogy a tervezett házassággal politikai céljai voltak: megfordította Mánuel császár tervét és a magyar királyi koronával kívánta egyesíteni a görög császári diadémot. Megvolt hozzá az ereje, hogy serege élén elérje a császárvárost és leverje a forradalmat, de úgy látszik, hogy tanácsadói merésznék és kockázatosnak vélték a vállalkozást. Akkor ugyanis a Balkán-félsziget egész terjedelmében, az Adriától a Fekete-tengerig lázban égett és az általános összeomlás oly gyorsan következett be, hogy nem engedte meg a kellő felkészülést. A király azonban az akadályok ellenére is csak nehezen mondott le a tervről, mert neki — a jelek szerint — más volt a felfogása. Ő ismerte legjobban a keleti Róma nagyságát és gyengeségét. Előtte nem volt titok, sem ismeretlen ember a császári udvarban; tudta kikre számíthat, kora gyermekkorától kezdve haláláig megmaradt benne az a tudat, hogy császárnak nevelték és hogy övé lehetett volna valamikor a Keletrómai Birodalom.

Bizáncban is voltak sokan, akik azt hitték, hogy Béla lesz a császár; még többen olyanok, akik aggódva várták érkezését. A kormányt ugyanis az elhalt Mánuel császár öccse, Kommenos Andronikos ragadta ma-

gához, akit kortársai a világ legrosszabb emberének ismertek. A hatalom birtokában Mánuel összes rokonait megölette és vérengzése csak akkor ért véget, mikor a cirkusban fejjel lefelé fordítva felakasztották, testét pedig a dühöngő nép darabokra tépte (1185).

Így történt, hogy halálakor a Kommenosok házából már senki sem volt életben és hogy a császári trón leányági rokonaikra, Angelos Izsák és Alexios hercegekre szállott.

Béla király sietett kihasználni a kedvező helyzetet. Leányát, Margit hercegnőt Izsákhoz adta feleségül, csapatai pedig megszállották a Morava völgyét. Onnan érkezett a magyar határra Izsák császár is, hogy apósával találkozzék és tanácsot kérjen tőle (1190). Mindez azonban már nem segített a basileus helyzetén. Őccse, Alexios alig várta, hogy ő kerüljön a helyébe, mert látta, hogy a népnek sem tetszett annak a császárnak politikája, ki az idegenektől kér tanácsot. Így történt, hogy Alexios bátyját megvakíttatta, trónját pedig ő maga foglalta el (1196). Margit császárnét internálták és végők lett a Bizánchoz fűzött nagy reményeknek. Mikor ennek híre a magyar udvarba érkezett, Béla királyt bánat ölte meg (1196); özvegye, Margit királyné a

Szentföldre zarándokolt és egy palesztinai menedékházban érte őt utól a halál (1197).

III. Béla nyugati kapcsolatai.

III. Béla Mánuel udvarában görög és francia nevelést kapott. A görög műveltség kívül tehát átvette Mánuel vonzódását nyugat felé, ott ismerkedett meg a francia kultúrával. Mánuel a maga fiának francia feleséget szerzett és a francia király leánya volt az, kit maga után özvegyül hagyott. A francia származású Ágnes görög császárné jól ismerte Margit magyar hercegnőt, kinek anyja szintén francia volt és a két császári özvegy — Kommenos Alexiosnak és Angelos Izsáknak hátrahagyott özvegyei — azt is tudhatták, hogyan kapott kosarat a magyar király, mikor Kommena Teodórárt feleségül kérte. Nem lehetetlen, hogy így fordult a magyar király figyelme később nyugat felé, mert Ágnes császárné nővére, Konstancia francia hercegnő anyja volt Anna magyar királynénak, akit eredetileg szintén Ágnesnek hívtak.

Talán része volt a nyugat felé fordulásban az esztergomi érseknek is, mert Lukács nagy ellensége volt a görög befolyásnak; rajongott Párizsért, ahol tanulmányait végezte és ottani emlékeknek élt.

Béla király eredetileg arra gondolt, hogy a Magyarországon átutazott Henrik bajor herceg leányát kérfi feleségül. Oroszlán Henrik még fiatal volt akkor, mikor fiatal feleségével Magyarországon át a Szentföldre utazott. Azóta sokat változott a helyzet, mert Welf Henrik száműzöttként angol apósának udvarában élt. Amikor Béla király leánykérő követei Angliában megjelentek, nem lehetett elkerülni, hogy az esetről az udvarban tudomást ne szerezzenek; így történt, hogy Eleonóra királyné beleszólt a dologba és más feleséget szánt a magyar királynak.

Aquitániai Eleonóra VII. Lajos francia királynak volt a felesége, de hirtelen otthagyt a férjét és nőül ment II. Henrik angol királyhoz. A XII. század legnagyobb botránya után még félszázadnál tovább ült Anglia trónján és nem volt csoda, hogy az angol udvar minden dolgában az ő szava volt a döntő. Így történt az is, hogy a királyné a száműzött Welf Margit helyett egy másik Margitot ajánlott feleségül, aki első férjének, Lajos királynak volt a leánya és fogolyként ült atyjának egyik várában. A dolognak az volt a háttere, hogy Margit férje, Henrik angol herceg elhalt és a két királyi ház ettől kezdve az örökségen veszekedett, annak elintézéséig pedig a her-

cegnő Lajos foglyaként Grisors várában ült. Érthető volt tehát, hogy Eleonóra királyné kiszabadítani igyekezett őt nehéz helyzetéből, viszont a francia királyon is bosszút kívánt állani azzal, hogy egy idegen király személyét kapcsolta bele a két ország vitájába. Mivel nyugaton Magyarországot nem ismerték, kimutatást kértek Béla király jövedelmeiről, amelynek eredetijét ma is Párizsban őrzik. Ebből tudjuk, hogy a magyar király évi jövedelmeként 40—45 ezer kilogramm ezüstöt vallott be, tehát nem állott mögöttük a nyugat legnagyobb fejedelmének. Margit hercegnő Béla menyasszonyaként hagyta el Grisors várát; az küldött neki pénzt, hogy költségeit fedezhesse és rangjához méltó módon utazhassék Magyarországba.

Margit hercegnő személye nemcsak a fentiek miatt méltó az említésre, hanem főként azért, mert első férjével együtt őt is megkoronázták Angliában, tehát mint volt angol királyné foglalta el helyét III. Béla oldalán a magyar királyi trónon. Első férje, kit az angol történelem „ifjú király” néven ismer, anyja természetét örökölte. Szerette a vidám és művelt társaságot, az irodalmat és művészetet, bőkezű pártfogója volt az egyháznak. Mindazok, akik férje halálakor támogatás nélkül maradtak, most jobb

sorsba jutott özvegyében látták reményeiket és fel kell tennünk azt, hogy kíséretében sokkal több angol, délfancia, spanyol egyházi és világi ember jött hazánkba, mint amennyit a szűkszavú források említenek. A nyugat divatja Magyarországon is divattá lett és III. Béla életének utolsó évtizedében kezdődött az az időszak is, melyben Magyarország nyugaton az érdeklődés központjába került.

A szomszédos Németország nem maradt mögötte az érdeklődésnek, mert amikor híre ment Jeruzsálem pusztulásának (1187), Barbarossa Frigyes császár Magyarországon keresztül vonult a Szentföldre. A régi hagnak, mit Géza ellen érzett, nyoma sem volt; látogatása idején hasonló nevű fia, Frigyes herceg Béla leányát, Konstancia királyi hercegnőt kívánta feleségül venni; eljegyzésük nyilvánvalóan egy német-magyar szövetségnek volt a megpecsételése. Ha tehát mindkét Frigyes el nem pusztul a kereszteshadjáratban, akkor bekövetkezhetett volna az az eset, hogy a magyar király leányai közül egyik a keleti, másik a nyugati császárnak lesz a felesége. Ennek elmaradása nem csökegtette Béla hírnevét és tekintélyét: alig volt Európában olyan uralkodó, kit nála többen ismertek vagy emlegettek volna. Helyzete megnövelte írf-

gyeinek számát és így történt, hogy előre nem látott veszedelmek felhői közeledtek a magyar király felé. Sikereinek mértékét ellenségeinek haragja és irígysége is mutatta.

Időközben Margit királyné fivére, Oroszlánszívű Richárd lépett Anglia trónjára és nagy ellenségével, Fülöp francia királlyal együtt fegyvert fogott Jeruzsálem visszavételére. Richárd a tengeren vitte csapatait és útközben kikötött Sziciliában, ahol Johanna nevű nővére volt a normannok királynéja. Johanna helyzete nem volt könnyű, mert férje nem sokkal előbb halt meg, a hatalom pedig törvénytelen születésű sógorának, Tankrédnak kezében volt, ki az özvegy királynét elzáratta. Helyzetét az is megnehezítette, hogy volt még egy örököse a sziciliai trónnak Konstancia hercegnő személyében, aki Frigyes császár fiának és örökösének volt a felesége. Sem Johannának, sem Konstanciának nem voltak gyermekei; utóbbi azonban utolsó sarja volt a normann királyi háznak, míg az előbbi viszont olyan idegen, akinek elhalt férje trónjához való ragaszkodása miatt egy zsarnok börtönében kellett szenvednie.

Richárd azért állott meg Sziciliában, hogy nővérét szabaddá tegye. Csak azután indult tovább a Szentföldre és csatlakozott az

Akkon várát ostromló németekhez. A két Frigyes akkor már nem élt és a németek vezére, Lipót osztrák herceg volt, ki a maga zászlóját tűzette fel az elfoglalt Akkon bástyáira. Richárd gyors elhatározással letépte azt és a magáét tűzte helyébe.

Maga sem hitte, hogy ebből az incidensből fog kinőni az ő tragédiájának fája.

Mikor ugyanis a hadjárat befejezése után hazafelé vitorlázott, hajója viharba került és hajótörötként lépett partra Dalmáciában. Hallván, hogy Dalmácia sógorának birodalmához tartozik, kijelentette, hogy Béla királyhoz kíván utazni. Az ajánlkozott vezetőik azonban a magyar király helyett Lipót osztrák herceghez vitték; Lipót fogolyként adta át Henrik császárnak, ez pedig nyomban közölte a hírt a király legnagyobb ellenségével, II. Fülöppel.

Fülöp francia király régóta készült Richárd ellen, ki feleségül szánt nővérét visszaküldötte és ezzel őt halálosan megsejtette; most eljött az alkalom, hogy rajta bosszút vegyen. Mindenekelőtt azt igyekezett kihasználni, hogy Richárd eltűnt, és hogy nem tudták, mi történt vele; az, hogy a valóságban mi történt, nem volt ismeretes. Ezért Fülöp a fogoly király halálhírét költötte és új királyt kívánt Anglia trónjára ültetni Richárd öccse, János herceg sze-

mélyében. János gyöngé fiatal ember volt, kit a francia király vont hálójába, hogy bátyja ellen kihasználja. Ugyanakkor viszont Fülöp a császárt arra kérte, hogy foglyát ne bocsássa szabadon. Mikor azonban Tankréd meghalt, a kocka megfordult. Henrik Sziciliában érvényesíteni kívánta jogait. Felesége törvényes örököse volt a normann királyságnak, Richárdot pedig — Johanna királyné fivérét — azzal nyerte meg, hogy szabadon bocsátotta és ellenszolgálatként Arelatumot adta neki. Így lett VI. Henrik császár Szicilia királyává (1194), ezen az úton messze délre kiterjesztvén a német hatalom érdekkörét és hátraszorítván Fülöp királyt.

Egy nappal a palermói koronázás után szülte világra Konstancia császárné a középkor legnagyobb uralkodóját, II. Frigyes.

VI. Henrik nemcsak arról volt nevezetes, hogy a Hohenstaufok családjában örökléssé akarta tenni a császárságot; sem arról, hogy a maga kezében egyesítette Németországot és Itáliát; hanem arról is, hogy ugyanakkor átvette a magyar királynak Bizáncra emelt igényeit és felesége jogán a keletrómai címet egyesíteni törekedett a nyugatival. Csapatai már készen álltak az indulásra, mikor fiatalon elhalt (1198).

Az az uralkodó, aki mindenből nyeresé-

get húzott, ezek után mégis Fülöp francia király volt. Ő ellenében pusztult el Oroszlánszívű Richárd és szakadt meg a szíve a hozzáérkező Johanna nővérének, ki segítséget jött kérni tőle. Fülöp csapatai fosztották meg védencét, János angol királyt franciaországi birtokaitól is és így lett belőle Földnélküli János.

Az európai fejlemények nagy bonyodalmaiban tehát Magyarországnak is megvolt a maga helye.

Imre király háza, 1196—1205.

II. Henrik angol király fiai, Henrik és Richárd anyjuk természetét örökölték. Barátaikat is ugyanabból a körből választották a déli franciákból, az őket délre kísérő angolokból és az aragóniai spanyolokból.

Ugyanezt a természetet örökölte, a barátokkal együtt, Margit magyar királyné is, kit angolok, délfrenciák, spanyolok kísérték új hazájába. Feltehetőleg Itálián keresztül utaztak, mert Magyarországból is Itálián keresztül mutathatók ki azok a kapcsolatok, amelyek ebben az időben Szavóján és Provence-on át Aragónia felé irányultak. Okmányyszerűleg bizonyítani tudjuk ezt azokkal a szerződésekkel, melyeket Aragónia és Toulouse fejedelmei az angolokkal

kötöttek és amelyekben a magyar király neve is meg van említve.

Nem szükségtelen tudnunk ezt, ha tudni kívánjuk azt is, hogy miért vonult fel Fülöp francia király egyszerre Anglia, Magyarország és Aragónia ellen, amelyek annyira távolestek egymástól; hogy miért kereste a leszámolást a toulousei gróffal, ki az említett három országgal összeköttetésben állott.

Ezen a ponton került elénk, talán az említett kapcsolatoknak következményeként, az a házasság, melyben Margit királyné nevelt fia, Imre herceg, aragóniai Konstanciát vette feleségül. Az új királyné fivére, II. Péter király már nemcsak Aragónia fölött uralkodott, hanem az ő érdekkörébe tartozott Franciaország déli része a spanyol határ és az Alpok között. Ha tehát az Alpoktól keletre Magyarországot szövetségébe tudta vonni, akkor hatalma francia földön is nagyobb volt a francia királyénál. Ez volt az, ami Fülöpöt harcra készítette. A Gallia birtokáért kitört háborút azonban nem az angolok és a spanyolok ellen indította meg, hanem Henrik császár halála után kelet felé fordult, amerre Konstancia hercegnő Aragóniából Magyarországba utazott és amerre a két ország között élénk összeköttetés indult meg (1198).

Fülöp kelet felé a maga szövetségeseit, az osztrák herceget és Berthold andechsi grófot használta fel.

Bertholdnak régi terve volt az, hogy az adriai partvidéken külön országot alapít magának. A történetírók sokáig nem tudták megtalálni, hogy honnan származott ennek az országnak a neve; pedig a dolog nagyon egyszerű, mert a Meránia szó a szlávok nyelvén tengerpartot jelent (Primorje, Pomeránia, Meránia). Berthold grófnak a franciaországi Pontignyban is voltak birtokai; kisebbik leánya, a szép merániai Ágnes kedvéért Fülöp saját feleségét hagyta el hűtlenül és Berthold a francia királyra támaszkodva remélte a pontosan meg nem határozható Meránia kiépítését. Ennek útjában Magyarország állott és ez fordította őt Imre király ellen. Nem állott messze Berthold gróf Oroszlánszívű Richárd elfogatásától, most pedig arra vállalkozott, hogy a magyar trónra került aragóniai hercegnő befolyását megtörje. Eszközül a birtokaival szomszédos Szlavónia bánját, András herceget választotta, ki gyenge jelleménél éppen úgy ellentétét alkotta Imre királynak, mint amilyen ellentéte János angol herceg Richárd angol királynak volt. Berthold arra törekedett, hogy Gertrud nevű leányát Andrással vétesse feleségül és hogy ezen

az úton ültesse őt a magyar trónra, mint ahogyan a francia trónon másik leánya foglalt helyet. Mikor arról értesült, hogy Konstanca királynénak fia született, nyílt felkelésre bírta bátyja ellen András herceget (1199) és ezzel kitört a harc a magyar királyi trón birtokáért. Imre királynak sikerült a lázadást elfojtania. Merániai Gertrud atyjához menekült, mire az a Velencébe érkezett francia keresztesvitézeket irányította Imre király ellen. A keresztesek ugyan a mozlímok ellen készültek, Imre pedig egyike volt a legbuzgóbb fejedelmeknek, de útjában volt a titokzatos Merániának és így történt, hogy a francia lovagok Jeruzsálem helyett a dalmáciai Zárát foglalták el (1202). III. Ince pápa udvarában megdöbbenést keltett a hír, de a zárai eset után a lovagoknak hitelező Velencének már nem okozott nagy nehézséget az, hogy őket Bizánc ellen irányítsa. Így történt, hogy a lovagok Jeruzsálem helyett Konstantinápolyt foglalták el és megalapították a latin császárságot. A görög császár a velenceiek és a franciák elől az ázsiai Nikaiába vonult vissza.

A zárai támadás nem ingatta meg Imre király trónját és talán nem történt volna változás, ha váratlanul és ismeretlen körülmények között meg nem hal Imre király

(1204). A kortársak Meránia kezét látták benne, mert a kis László királynak, Imre fiának András herceg és merániai Gertrud lettek gyámjaivá. Egy évvel azután az özvegy Konstancia kis fiával együtt már csak az életét igyekezett megmenteni. Futva menekült Gertrud elől az osztrák herceghez és kért segítséget üldözői ellen. A herceg azonban szintén Meránia szövetségese volt és röviddel azután az ő udvarában halt meg László király (1205). Konstancia királyné családját és mindenét elveszítve egymagában utazott tovább Aragónia felé.

A tragédiák sorozata szabaddá tette az utat András és merániai Gertrud előtt.

Meránia dladala.

A magyarországi eseményeket nyomon követte Földnélküli János angol király tragédiája, ezt pedig Aragóniáé.

Alighogy Konstancia királyné hazaérkezett, Fülöp megtámadta Raymond toulousei grófot, hogy hatalmába kerítse Gallia délvidékét és hatalmát a Földközi-tengerig terjessze ki. Azzal vádolta Toulouse urát, hogy eretnekké lett és azzal kívánta jogossá tenni az ellene indítandó hadjáratot, hogy erre a pápától kért felhatalmazást. Az eretnekség abban az időben valóban elter-

jedt Franciaország déli részein. Raymond grófról is tudták, hogy velük tart, de csak kevesen vették észre azt, hogy Fülöp a toulousei gróf mögött Aragónia királya ellen készülődik, aki viszont az egyháznak buzgó híve volt. Nagy oka volt erre Fülöpnek, mert az aragóniai király nővére, az elüldözött Konstancia magyar királyné ismét férjhez ment. Az aragóniai udvarból nyujtotta kezét a nála fiatalabb II. Frigyes császárnak (1209). Fülöp úgy érezte, hogy az aragóniai hercegnőnek a magyar trónról a császári trónra való áthelyezése rossz csere volt, mert szövetséget hozott létre Aragónia és egy Magyarországnál nagyobb hatalom között.

Már mutatkoztak is jelei az aragónok szervezkedésének, mire Fülöp habozás nélkül megindult a francia keresztesek élén Raymond ellen. Muret mellett azonban az eretnek Raymond helyett hitbuzgó sógora, Péter aragóniai király maradt a csatatéren (1212). Nem lehet kimutatni, hogy volt-e valami összefüggés Péter és a magyarországi ellenzék szervezkedése, Péter király és merániai Gertrud halála között, mert egy évvel a mureti csata után Gertrud királyné gyilkos merényletnek esett áldozatul és vannak, akik azt hiszik, hogy megöletése Konstancia királyné magyarországi híve!

nek bosszúja volt (1213). Ugyanebben az esztendőben szorultak ki az angolok a kontinensről és veszítettek döntő csatát Bouvines mellett. A csata nemcsak arról nevezetes, hogy a vereséget szenvedett János király eredetileg Fülöp védence volt, hanem arról is, hogy Angliában francia csapatok léptek partra és félő volt, hogy Fülöp hatalmát Anglia fölé is ki fogja terjeszteni.

A francia király hatalma ekkor állott tetőpontján.

Ugyanekkor indult azonban meg a francia túlsúly ellen az a hatalmas szervezkedés is, amelynek maradandó emlékeivé Angliában a Magna Charta (1215), Magyarországon az Aranybulla (1222) lettek. Hogy a két diploma megalkotásában kimutatható-e az összefüggés Anglia, Magyarország és Aragónia között azt a történelmi kutatás van hivatva felderíteni. A korabeli Európa diplomáciájában mindenesetre megállapítható a három országnak akkori érdekközösége és közelebbi kapcsolata. Ez a kapcsolat azt is mutatja, hogy Magyarország az európai viszonylatokban számottevő hatalom volt.

Magyarország és Románia. 1204—1241.

A francia politikának Meránia támogatásával nem az volt a célja, hogy Berthold gróf birtokait megnövelje, hanem, hogy kellő hátvédet nyújtson annak a latin császárságnak, melyet a francia keresztesek Bizánc romjain alapítottak és amely Románia nevet viselt (1204—61). Ezt a fontos célt szolgálta egyébként az a keresztes hadjárat is, melyet II. András király vezetett a Szentföldre (1217); az a házasság is, melyet Gertud királyné halála után az özvegy király a latin császár nővérével, Courtenay Jolántával kötött; valamint az a terv is, hogy a nehezen tartható Románia császári koronáját a magyar király tegye a fejére. Az említett házasság megerősítette a francia szövetséget, de nem a latin császárságot. Az első császár bolgár fogságban halt el, a másodikat megmérgezték; a magyar király nem tudott segítségükre jönni.

Ez nem is lett volna könnyű dolog, mert Konstantinápoly és Magyarország között a Balkán-félsziget nagy népmozgalmak színterévé lett.

A görög uralom alól felszabadult népek fegyvert fogtak és erőteljes bolgár és szerb államokat alakítottak. Ezzel egyidejűleg a latinoktól elűzött görögök újra szervezked-

tek és András király, kitől a görög császárság romjain megalapított Románia védelmét várták, saját fia, Béla trónörökös részére a görög császár leányát szerezte meg feleségül. Magyarországból tekintve úgy látták tehát a helyzetet, hogy a Konstantinápolyban megalapított francia császárság jövőjéhez nem lehet sok reményt fűzni.

Még ezeknél a dolgoknál is nyugtalanítóbb volt az a helyzet, mely az aldunai síkságon előállott.

Azon a vidéken a honfoglalás óta nomád népek tanyáztak. A bolgárok, besenyők és kúnok rokonok voltak egymással és a magyarokkal is, de külön államot egyik sem alapított. Így történt, hogy a gyér lakosság között magyar és szász telepések jelentek meg és űztek kereskedést a Fekete-tenger felé. Ugyanígy jelentek meg dél felől a bolgár földről menekült rumének is, akik a síkságon átvándorolva érték el a magyar határt és magyar területre szivárogtak. Ott ismerték meg azokat a fogalmakat, melyeknek megjelölésére nem voltak megfelelő szavaik (határ, vám, város stb.), még az új országnak is magyar nevét (Erdély, Ardeal) vették át, mert annak régi római nevét, a Dácia nevét nem ismerték; őket sem hívták románoknak, hanem a görög uralom

alatt kapott vlach, oláh elnevezést hozták magukkal.

Számuk olyan csekély volt, hogy a figyelem nem a ruménekre irányult, hanem a kúnokra, kik tömegesen sürgettek bebocsátást a jól védett és rendezett magyar állam területére, mert kelet felől már híre jött annak, hogy az ázsiai mongolok irtózatos tömegei özönlenek nyugat felé. .

Magyarország pusztulása és helyreállítása, 1241—1250.

Az a Magyarország, melyet a tatárok elpusztítottak (1241), a nyugati kereszténységnek védőbástyája volt. Magyarország volt az a hely, ameddig a nyugati műveltség keleten eljutott és otthont talált. A latin egyház, szellem és társasélet, irodalom és művészet Magyarországon éppen úgy ott-hon voltak, mint bármely nyugati országban. Közvetlen politikai kapcsolat állott fenn Magyarország és a nyugati országok és nemzetek között. A magyar állam egyenrangú tagja volt az európai államrendnek, királyai egyenrangú tagjai az európai uralkodók társaságának. A római egyház szentjei között magyar királyok, hercegek és hercegnők foglaltak helyet, nevükhöz a le-

gendák tömege fűződött; András és Gertud leányának, Szent Erzsébetnek a császár vezetése alatt a német fejedelmek hódoltak, mikor sírját felnyitották; emléküket költők énekelték a Dunától az Atlanti-Óceánig.

Ha mindezeket megondoljuk, akkor látjuk igazán, hogy mit jelentett Magyarország pusztulása.

Ha viszont hozzátesszük azt, hogy Magyarországon át vezetett az út nyugat felé, akkor azt is megállapíthatjuk, hogy a nyugati fejedelmeknek fontos érdekük volt az őket védelmező Magyarország megsegítése.

Ha viszont ez nem történt meg, úgy azért a felelősséget nem viselhette IV. Béla király; aki mindent megtett, hogy azt megkaphassa. Látván azt, hogy a pusztulás az egész országra kiterjedt és a nemzet erői annak elhárítására elégtelenek, hűséget fogadott II. Frigyes császárnak, ha megjelölt határidőn belül segítséget küld. A kért segítség nem érkezett meg, mire a király felmentését kérte a pápától a fogadalom alól. A felmentést IV. Ince pápa nemcsak azért adta meg, mert az a feltétel, amelyhez kötve volt, nem teljesült és a segélyadás tényét megállapítani nem lehetett, hanem azért is, mert a magyar király a Szentszéknek tarto-

zott hűséggel, tehát annak megkérdése és hozzájárulása nélkül történt Béla király említett ajánlata, melynek szövege nemcsak feljegyzésekben található említése maradt reánk.

Enyhítő körülménynek számított Béla királynak reménytelenül szorult helyzete, tanácsstalansága és a rögtöni segélynyújtás szükségessége. A korabeli felfogás szerint azonban ezek a körülmények nem változtatták meg azt a tényt, hogy Frigyes osztrák herceg nyomán Habsburg Rudolf császár később erre az esetre hivatkozva tekintette saját fennhatósága alá tartozónak a magyar királyt, ez pedig szükségessé tette, hogy a kérdés jogi oldalát megvilágítsuk.

Feltevésünk szerint a kérdéstől eltérő értelmezése onnan származott, hogy a német állam rendje a hűbériségen épült fel, a magyar alkotmány pedig ettől különbözött. Hűbéri felfogás szerint a magyar király hűségnyilatkozata ugyanolyan hűséget jelentett, mint azoké a fejedelmeké, akik a császár hűbéresei voltak és tőle függő viszonyban éltek. Magyar szempontból viszont Béla király nem mondott le a magyar királyságról és nem tette más uralkodótól függővé a magyar nemzetet, amely nem tudott arról, hogy szabadsága megszűnt. A magyar történetírás IV. Béla királyt sohasem

illette olyan váddal, hogy a nemzet megkérdezése nélkül annak ellenére cselekedett volna. Ellenkezőleg Magyarország második megalapítójának tekintette és nevezte őt, tehát alkalmazkodott ahhoz a felfogáshoz, hogy a nem teljesített feltétel nem erősítheti meg a király ajánlatát.

Egyébként a német uralkodók sohasem vitatták, hogy a Bélától kikötött segítség elmaradt. Mivel pedig a király ajánlatát sem ismerjük szó szerint és hiteles szöveg hiányában a hűségajánlat jogi természetét sem tudjuk megállapítani, alig forog fenn kétség az iránt, hogy Béla király nem tartotta Magyarországot a császár hűbéres országának; ennek ellenkezőjét ugyanis nem tudjuk bizonyítani.

Diplomáciai nyelv.

Általánosan tudott dolog az, hogy a nemzetközi érintkezés nyelve a középkorban a latin volt; de azt is hozzá kell tennünk, hogy a honfoglaló magyarok latinul nem beszéltek.

Ha tehát nemcsak azt tesszük fel, hogy valami nyelven érintkezniök kellett a szomszédokkal, hanem azt is, hogy a valóságban ezeken kívül más népekkel és kormányokkal is érintkeztek, akkor még mindig nem

ismerjük ez érintkezés módját és eszközeit.

A nyelv csak eszköze a kölcsönös megértésnek, a nyelvismeret pedig nem diplomácia. Rossz diplomáciát bőséges nyelvtudással is lehet csinálni, de hogyan csináltak jó diplomáciát olyanok, akiknek Európa népei, nemzetei és hatalmasságai között rokonuk nem volt, csak ellenségük. Ezen a ponton a sikert alig hozhatjuk egy alapra a nyelvtudással. Fel kell tételeznünk, hogy a magyar nép vezetői sok tapasztalattal és bölcseséggel rendelkeztek; tudták azt, hogy mit akartak és mennyit akarhatnak; alapulhatott az indulás a nyers erőn, de a siker már nem volt elképzelhető járatlan utakon. Az a teljesítmény, melyet az Árpádok az előttük ismeretlen Európában, a népek állandó hullámozása idején végeztek, megengedi annak feltételezését, hogy sikereiknek és diplomáciájuknak mélyebb alapjai voltak.

Kellett, hogy a vezető emberek maguk között idegenek jelenléte nélkül intézzék az ország dolgait; az is szükséges volt, hogy elhatározásukat általuk vagy másoktól szerzett értesülések alapján hozzák meg. Ismerniök kellett tehát a külső viszonyokat, ha politikájuknak eredménye az ország helyzetét biztosabbá tette.

Kellett, hogy ezeket a határozatokat magyarországi követek tárgyalják meg a külső fejedelmek udvarában és azok kormányaival. Azok is küldöttek Magyarországra követeket és ezeknek a követeknek szintén érintkezniök kellett a magyar kormánnyal. Fel kell tennünk tehát, hogy a magyar érdekek képviselése és biztosítása magyarok nevéhez fűződött és a sikereket magyar elme, politikai érzék aratta.

Magyar diplomaták.

A fentiek alapján elképzelhető, hogy a korai magyar diplomáciában jelentős szerepük volt a tolmácsoknak; ezeknek jelentősége viszont abban az arányban csökkent, amilyen arányban a magyarok a latin nyelvet elsajátították. Mivel a latin egyház nyelve a latin volt, elsősorban az egyház embereit találjuk a magyar követek között vagy magukban, vagy világi követek társaságában. A XII. századtól kezdve már egyre gyakrabban szerepelnek a világiak.

A középkor még nem ismert állandó követeket vagy követségeket; a követek a szükséghez képest alkalmyszerűen küldetete kki. A fontosabb küldetések között meg kell említenünk György kalocsai érsek és Leodvin bihari püspök küldetését (1051);

Bertalan pécsi püspököt és társát, az aragóniai Simon ispánt, kiknek neveit IV. Béla levelei megörökítették.

Magyarország nemzetközi joga.

A nemzetközi érintkezés, a diplomácia és annak sikerei adják meg a jellegét valamely állam helyének az európai államrendben.

Mikor a magyarok a Duna-medencét birtokba vették, a nemzetközi jog a nyugati és keleti római birodalmak jogrendszerén épült fel.

A kettő között az első különbség akkor állott elő, mikor a nyugati római birodalmat a népvándorlás idején barbár népek árasztották el és e barbárok államokat alapítottak. Ezek az államok egymástól függetlenek voltak és nem állottak a római jog alapján; a római hatás csak lassan kezdett érvényre jutni azokon a területeken, hol azelőtt római provinciák voltak és a római lakosság sem pusztult ki teljesen. Körülbelül a latinosság folyamatához mérhetjük a római hagyományok átvételét is.

Hogy a germán államok megtartották függetlenségüket, az kitűnik abból, hogy nem a megszűnt római provinciákat állították helyre, hanem a megtelepedett népet

és a néptől elfoglalt területet vették alapul. Az állam és a nép feje királynak nevezte magát (rex), országát királyságnak hívták (regnum).

Európa tehát a népvándorlás után egymástól független barbár királyságokból állott.

Az összetartozás folyamatát és ezzel kapcsolatban egy európai rendszer kiépítését római hagyományok érvényesülése, a latinosság, a kereszténység felvétele indította meg. A kereszténnyé lett Európa volt az első közösség. Latin neve — *Respublica Christiana* — ugyanazt a látszatot keltette, mintha Európa egyetlen államot alkotott volna, de a *respublica* szó itt nem államot jelent, hanem közösséget.

Az államok ekkor még egymástól független barbár királyságok voltak. Csak a VIII. században történt meg az, hogy a legnagyobb barbár királyság a vezetést a többi fölött magához ragadta. A frankok országának (Regnum Franconiae) királya Rómával szövetséges és római hagyományok szerint, a római pápa útján erősítette meg barbár királyságát. Utóda, Nagy Károly még tovább ment és felvette a régi római császárok nevét (807). Nem volt kétséges, hogy a római *imperator* valamikor egy *Imperium Romanum* fölött uralkodott, de nem volt

bizonyos az, hogy a frank *imperator* uralkodóvá lett a korabeli barbár királyságok fölé. Nem tudjuk bizonyítani ugyanis, hogy a nyugatrómai császárság felállításával egyidejűleg vagy annak következtében a frank állam keretei megváltoztak volna. Azután is találunk olyan királyságokat és népeket, amelyek nem tartoztak a frankok rendelkezése alá. Legfeljebb arról lehetett szó, hogy amint a térítés folytán a római pápa tekintélye mindig több és több országra terjedt ki, úgy a római császár tekintélye is fokról-fokra növekedett és lassankint élére került a nyugati — latin keresztény — közösségnek. Befolyását különösen két tényező mozdította elő. Az egyik az volt, hogy a barbár királyok igyekeztek rokonságba kerülni Nagy Károly családjával, a Karolingokkal. A másik tényező az a társadalmi rend volt, mely a frank állam területén kialakult és hűbériség néven vált ismeretessé. A frank császár hatalma tehát nem terjedt ki azon országokra, melyek nem ismerték a hűbériséget és amelyeknek uralkodói nem származtak a Karolingoktól.

Ilyen ország volt Magyarország, hol azt is tudták, hogy a szomszédos keletrómai császár, a *basileus* nem ismeri el a Karolingok császárságát.

Némi tekintetben változást jelentett az,

hogy a pogány Magyarország fejedelme királyi címet vett fel, a pápától pedig koronát kapott. A királyi méltóság ugyanis megkerülését jelentette mindazoknak a címeknek, melyeket a nyugati és keleti császárok adományoztak (gróf és herceg — vajda és despota). A magyar király egyenlő rangúvá lett a nyugati királyokkal a magyar királyság a nyugati királyságokkal. Király és királyság a nyugathoz való tartozást jelentették. Megerősítette a magyar király egyenjogúságát az a házasság, amelyet Szent István a Karolingoktól származó Gizella hercegnővel kötött; így a magyar királyság tehát egyenlő rangot élvezett a német, francia stb. királyságokkal. (*Regnum Germaniae, Italiae, Franciae stb.*)

Egészen más kérdés volt az, hogy milyen viszonyban állottak az egyes királyságok a császársággal. A császári méltóság ugyanis az egyik király birtokában volt, de nem volt elválasztható a római névtől, mert a régi római császárság emlékét újíttotta meg. A római nevet viselő pápa fennhatósága viszont kiterjedt az összes keresztény királyokra, ide ide értvén a német királyt is, aki a császári címet viselte. Fennhatósága tehát nagyobb területre hatott ki a császárnál, mert voltak olyan királyok, akik nem tartoztak ez utóbbi alá, sőt magok is igényelték a csá-

szári címet, de mint keresztény uralkodók elismerték a pápa és a római Szentszék fennhatóságát.

Nem beszélhetünk tehát univerzális monarchiáról abban az értelemben, hogy annak élén egyetlen uralkodó állott és hogy a királyságok erősen korlátozott autonómiát élveztek volna. Ez a jogi helyzet abból is kimutatható, hogy az egyes királyok között megkötött szerződéshez, így a magyar király szerződéseire sem volt szükséges, hogy azt a császár megerősítse, átírja vagy tudomásul vegye.

Bármilyen erős volt az a közösség, melyet a nyugati államok a latin egyház keretében, a római hagyományok megújítása mellett alkottak, a különböző királyságok akkori felfogás szerint értendő szuverénitások voltak.

Ez a szuverénitás külsőleg abban a fennhatóságban nyilvánult meg, melyet a király elhatárolt királyságnak területe és népe felett gyakorolt. Olyan országban, mely nem ismerte a hűbériséget, idegen királynak nem volt rendelkezési joga. Elképzelhető volt ez a középkorban az angol és francia, a francia és német stb. királyok között, mert a nyugati államok alapját a hűbériség alkotta. Ott a magánjogi viszonylatoknak bonyolult rendszerével találko-

zunk; a magánjogi kötelezettségek az egész vonalon túlsúlyban voltak. Így volt ez még Angliában is, de annyiban volt változás, hogy a normann hűbérúrak önkényes eljárása közjogi természetű ellenállást váltott ki a leigázott angolszász lakosság részéről. Ez az ellenállás váltotta ki az ellenállás jogát a legmagasabb rangú hűbérúrral, a királlyal szemben.

Az ellenállás jogának elméleti formába öntését a XII. század második felébn Párizsban tanult angolok eszközölték és onnan származott az egyidejűleg Angliába és Magyarországra. Ez képezte a hasonlóság alapját az angol és magyar alkotmányok között.

Lényeges különbség volt azonban közöttük abban, hogy az ellenállás joga és alkalmazása nem szüntette meg Angliában a hűbériséget, Magyarországon viszont közjogi téren és keretekben érvényesült.

A magyar nemzet a nyugati államrend keretében is megtartotta külön jellegét. Miután nem fogadta el a hűbériséget, az ország sem képezte tárgyát magánjogi adományozásoknak vagy hűbéri jellegű eljárásoknak. Amennyiben a magyar király hűséget fogadott idegen uralkodónak, amint ezt Péter király III. Henrikkel szemben tette, nem

nyerte meg hozzá a nemzet hozzájárulását, amit nem kért és nem is kapott meg.

A hűbériséggel szemben való elzárkozás a magyar nemzet és állam függetlenségnek megtartása érdekében történt. Ez az érdek sokkal erősebben nyilvánult meg a magyaroknál, mint más európai nemzeteknél, mert a magyarság különálló népfajta volt és nemcsak a nyugati, hanem a keleti hatalmakkal is olyan szomszédságban élt, amely mindkettővel szemben egyformán szükségessé tette a hathatós és állandó védekezést, ha önlétének fenntartásához ragaszkodott.

A király csak olyan politikában és diplomáciában találta maga mögött a nemzetet, amely megmaradását nem gyengítette, hanem erősítette. Hogy mennyire magáévá tette azt a tartozkodást, melyet a magyar nép a külső hatalmakkal szemben mutatott, annak többféle megnyilvánulását ismerjük.

Egyik ilyen megnyilvánulása volt az ország határainak gondos kiépítése és őrzete. A magyar határok ugyanis nemcsak azt jelentették, hogy meddig ért a magyar király magánjogi rendelkezése és joghatósága, hanem, hogy hol szüntek meg az idegen fejedelmek jogai és igényei.

Egy másik megnyilvánulása volt a védekezésnek az, hogy a magyar királyság területére beköltözött idegenek, sem birtokosok,

sem birtoktalanok, nem hozhattak magokkal olyan magánjogi köteléket, amelyet közjogivá lehetett átalakítani. Az a viszony tehát, amelyben valaki külső uralkodóval állott, nem gyengíthette hűségét a magyar király iránt. Nem fordulhatott elő olyan eset, amilyen francia területen igen gyakori volt, hogy valaki nem tudta elhatározni, vajjon a francia vagy az angol királynak fogadjon-e hűséget.

Egy másik megnyilvánulása volt a védekezésnek az, hogy a magyar királyság területén a magyar király főhatalmán kívül más főhatalom nem alakulhatott ki. Világos példája volt ennek azoknak a német lovagoknak az esete, akiket II. András király Erdély délkeleti határvidékén telepített meg. A Keletrómai Birodalom felbomlása következtében a Balkán félszigeten zavarok állottak elő, amelyek szükségessé tették az erdélyi részek fokozottabb védelmét. Ezért hívta meg a király a Német Lovagrendet és adományozott neki birtokot a Bárcaságban, a székely és a szász telepések között. A lovagok az adományt úgy értelmezték, amint azt a hűbéri jogrend más országokban megengedte, de ami nem volt szokásban ott, ahol nem volt hűbériség. Mikor kitűnt, hogy a nekik adományozott birtokon a lovagok önálló államot kívántak magoknak beren-

dezni, akkor távozniok kellett, mert a magyar királyság területén nem volt más joghatóság a magyar királyén kívül. A lovagok ezután olyan területre vonultak, ahol a magánjogi birtoklást közjogivá lehetett alakítani és így vetették meg a porosz állam alapjait.

Ugyanebből a szempontból kell tekintenünk a magyar királyság területén lakó nem-magyar népek jogviszonyait is, mert magyar felfogás szerint nem bírhattak olyan kötelékkel, melyek a magyar király fennhatóságát csorbitották.

A tatárjárás fontos korhatárt képez a régi és az új Magyarország között. Abban az időben Anglia és Magyarország lakossága egyenlő számú volt. A pusztítás következtében a Dunamedencét kitöltő magyarság erősen megfogyott és az ország nagy mértékben rászorult arra, hogy idegen munkaerőt kapjon. Ez magyarázta meg azt, hogy a bevándorlók jelentékeny kiváltságokat kaptak. E kiváltságok azonban nem érintették a magyar király jogait és a magyar királyság egységét. A közös együttélés eredményeként Magyarország egységes állam maradt. A Magyarországon lakó nem-magyar népek nem is gondoltak arra, hogy olyan jogokat igényeljenek, melyek a magyar királyság egységét megbonthatták.

A középkori Magyarország *Hungária* néven vált ismeretessé a nyugati nemzetek között. *Hungária* nem volt egyéb, mint a magyar király országa. A *Magyaria* elnevezést századokkal később az a magyarellenes propaganda találta ki, mely a magyarországi népek békés együttélését idegen hatalmi célok érdekében kívánta felbontani, tehát kívülről jött és nem Magyarországon keletkezett.

A magyar diplomáciának elévülhetlen érdeme a magyar nemzetnek a nyugati nemzetek társaságába, a magyar államnak a nyugati államok rendjébe való beillesztése, megtartása és felvirágoztatása volt. Ennek sikere legvilágosabb bizonyítéka volt a magyar nemzet politikai képességének és diplomáciájának.

MÁSODIK FEJEZET.

AZ ANJOUK ÉS ÖRÖKÖSEIK.

1250—1526.

Az Árpádok és az Anjouk, 1250—1301.

Az Árpádok és az Anjouk kapcsolatainak vizsgálatában a történetírók rendszerint abból indulnak ki, hogy IV. Béla unokája, Mária hercegnő Anjou Károly nápolyi király fiának lett a felesége. Igaz ugyan, hogy ez a házasság nyitott utat a nápolyi Anjouknak a magyar trón felé, mégis találunk olyan vonásokat, melyek más körülményekből keletkeztek.

Ha nemcsak a belső viszonyokat nézzük, akkor nemcsak azt láthatjuk, hogy Béla király milyen erős akarattal és milyen fáradhatatlan buzgalommal dolgozott a tatároktól elpusztított ország helyreállításán. Azt sem elég hozzátennünk, hogy Magyarország ismét hatalmassá és erőssé lett, annak szövetsége tehát bármilyen más országra nézve kívánatossá lett. Nápoly és Magyarország nemcsak messze voltak egymástól, hanem érdekköreik is csak ritkán találkoztak. Nagy politikai terveket és elgondolásokat kellene feltételeznünk, ha meg akarnánk indokolni azt, hogy a két uralkodó közül az egyik a

másik birtokára vágyott. Mivel pedig IV. Bélánál nem találjuk meg ezt a törekvést, hogy magának Nápolyt megszerezze, Anjou Károlynál kell keresnünk a kezdeményezést.

Az Anjoukat, akik Nápolyból kerültek Magyarország trónjára, általában olaszoknak tekintjük. Az olaszok azonban franciákat látnak bennük, aminthogy Magyarországra is együtt hozták be az olasz és francia hatásokat és nem volna könnyű eldönteni azt, hogy a két hatás közül melyik volt az erősebb.

Mindenesetre figyelembe kell vennünk, hogy Anjou Károly a francia királynak volt a fia. Nemcsak francia nevelésben részesült, hanem a Károly nevet is abban a reményben adták neki, hogy valamikor egy nagy francia birodalmat fog alapítani — Nagy Károly példájára. Ő szerezte meg Franciaországnak a Provence grófságot és terjesztette ki a francia királyság határait a Földközi tengerfelé. Olyan jövőt jóstak neki, mint amilyen egykor Nagy Károlyé volt; úgy látszott hogy ő is annak nyomdokain haladva kelt át az Alpokon Itália meghódítása végett. A pápa ugyanis a szicíliai királyságot adományozta neki, mely a szigeten kívül Délitáliát is magában foglalta; fővárosa Palermo, legnagyobb városa Nápoly volt,

mely később nagy szerepet vitt a magyar Anjouk idejében.

Anjou Károlynak nagyobb ambíciói voltak, mint hogy megelégedett volna olyan országgal, melynek uralkodója maga is csak hűbéres fejedelem volt. Az ő szemei előtt a császári méltóság megszerzése lebegett; ha nem a nyugatié, mely a német királyok birtokában volt és amelyet Szicília birtokába került német elődei, VI. Henrik, II. Frigyes viseltek, akkor a keletié. Így történt, hogy amikor a latin császárság menekült uralkodója földönfutóként érkezett Itáliába, a viterbói szerződésben megvásárolta tőle a császári címet (1267). Feltehetőleg nem azért tette azt, mert nem lettek volna tervei abban az irányban, hogy a címhez az országot is megszerezze. Útjában a velencei köztársaság állott, mely a görögök hanyatlása idején a latinokkal, a latinok hanyatlásakor a görög császárral egyezett meg (1268) és elzárta Károly előtt a Bizánc felé vezető utat. Feltehetőleg ebben az időben értesült Anjou Károly arról is, hogy az általa megszerzendő latin császárságot a magyar király birtokai Dalmáciától Kunországig félkör alakban veszik körül. Így történt az, hogy fia részére a magyar király leányát szerezte meg (1269) és széles vonalban készült Bizánc ellen. Az volt az elgondolása, hogy Itália és

Magyarország — Apulia, Dalmácia, Erdély — felől félkör alakjában veszi körül a Balkán félszigetet és egyesült erővel nyomul majd előre Konstantinápoly felé, amely egy évtized óta (1261) már a görögök birtokában volt. Igaz, hogy Anjou Károlynak csak dédunokája jutott el a magyar trónra egy másik Károly személyében, I. Károly magyar király azonban udvarát a délvidéken rendezte be és olyan hosszú ideig tartózkodott Temesvárott, hogy ez nemcsak az ország birtokbavételével volt kapcsolatban, hanem azt is jelentette, hogy politikájának iránya és súlya szintén Bizánc felé igazodott. Annak császári címét akkor már Anjou Fülöp, a család tagja viselte, a görög császár ellenében, ki viszont még IV. Bélától küldött kun csapatok segítségével szerezte vissza Konstantinápolyt a latinoktól.

Nem hallgathatjuk el azt sem, amit általában figyelmen kívül hagynak, hogy az Anjouk mindenütt ellenzékkel találkoztak. Le kellett mondaniok német igényeikről, nem tudták magoknak megszerezni Itáliát és így Magyarországgal sem volt közvetlen és zavartalan az összeköttetés. Végül számítás kívül hagyták egyrészt az Aragóniával kiújult régi ellentétet, másrészt pedig azt, hogy a bizánci diplomáciával állottak szemben, amely szövetségesek után nézve hamar

rátalált Aragóniára. Ebben a viszonylatban ismét szemünk elé kerül Magyarország.

III. Béla király leánya Margit bizánci császárné ugyanis nevelő anyja volt annak az Iréne görög hercegnőnek, ki a szicíliai normann király örökösének, Rogernek lett a felesége (1191). Ha Roger nem hal meg bátyja előtt (1194), akkor Margit császárné mostohaleánya, Iréne öröklí a szicíliai trónt. Mivel azonban férje már nem élt, Roger nagyatyjának nővére, a vérbeli normann Konstancia megelőzte Irénét az öröklésben. Konstanciát a korabeli krónikák igen öregnek mondták akkor, mikor világra szűlte a középkor legnagyobb uralkodóját. Férje, VI. Henrik császár akkor halt meg, mikor II. Frigyes megszületett és a császári trón egyenlőre Henrik öccsének Fülöpnek birtokába került, aki viszont Iréne hercegnőt bírta nőül. Közelebbi kapcsolatot jelentett Magyarországgal az, hogy a következő évben a gyermek Frigyes Imre magyar király özvegyét, a náha jóval idősebb aragóniai Konstanciát vezette oltárhoz a palermói székesegyházban (1209); újabb kapcsolatot az, hogy Frigyes császár unokája, Péter aragóniai király vette feleségül: ugyanaz, aki Fülöp francia király ellenében a csatatéren maradt. Ha hozzátesszük azt, hogy Frigyes leánya bizánci császárné volt, akkor

azt is tudjuk, hogy miért segítették a görögök Aragónia királyát Szicília elfoglalásában. (1282). Az Anjouk elveszítették Sziciliát és attól kezdve Nápoly birtokára szorítkoztak.

Mindezt ismernünk kell, hogy meg tudhassuk, mi volt az oka északon a Habsburgok egyenes emelkedésének.

A Habsburgok megjelennek, 1273—1301.

Magyarország nyugati határán hosszú idő óta folyt a küzdelem a Babenbergekek ausztriai birtokáért.

Az utolsó Babenberg Civakodó Frigyes osztrák herceg volt, ki a tatárok elől hozzá menekült Béla királyt arra kényszerítette hogy a megsem adott segítség fejében három vármegyét engedjen át neki. Mikor a tatárok elvonultak, Béla felkészült a méltatlan szomszéd ellen és Frigyes herceg a csatatéren maradt (1246).

Babenberg Frigyes kétféle örökséget hagyott maga után: az osztrák hercegséget, mely Németország részét alkotta és Béla király anyai örökségét, mely őt magánjogiilag megillette. Amíg Béla király a stiriai és karintiai területeken fekvő merániai birtokokat igényelte, addig a cseh király fia Ottokár herceg Babenberg Margit kezét

szerezte meg és az egész örökségre igényt tartott. Mikor nem sokkal azután a cseh trónra került, mint német fejedelem szállott szembe Bélával és nem volt hajlandó vele osztozkodni. Háborúra még sem került a dolog, mert az özvegy cseh király Kunigunda magyar hercegnőt vette feleségül és kibékölt apósával. Nem a magyar király volt tehát útjában annak, hogy Ottokár az osztrák hercegséget megszerezze.

A veszedelem ránézve ott kezdődött, hogy Ausztria birtokához nem szerezte meg a német császár hozzájárulását és amikor Habsburg Rudolfot megválasztották, az új császár az osztrák hűbért visszavette. Ottokár maga is helytelenül járt el, amikor német birtokainak elvesztése miatt Magyarország ellen fordult és ennek a német császárnál gyengébbnek hitt magyar királynak rovására igyekezett magát kárpótolni. Eljárásának ugyanis az lett a következménye, hogy a magyar király Rudolf császárhoz csatlakozott és velök szemben Ottokár király a morvamezei csattatéren maradt. A király német fegyverektől esett el, a Babenbergeket örökségét a német császár mint német hűbért adományozta fiának, a cseh hűbér fölött szintén a császár jogán magának tartotta fenn a rendelkezést. A morvamezei csata (1278) és a Babenbergeket örök-

ségének eladományozása (1282) így teremtettek új helyzetet Magyarország körül.

Ugyanígy járt el Rudolf császár egy másik német hűbér dolgában is.

Emlékezünk arra, hogy VI. Henrik császár azzal szerezte meg Anglia hozzájárulását a délitáliei normann királyság megszerzéséhez, az elhalt Johanna királyné trónigényeiről való lemondáshoz, hogy az arelatumi királyságot, mint birodalmi hűbért Oroszlán-szívű Richárdnak adományozta. Ilyen nevű királyság a valóságban épp úgy nem létezett, amint Meránia nevű ország sem volt, de az Arelatumnak ismert területen, a Rhône folyó vidékén feküdt Provence, amelyhez Anjou Károly viszont nem szerezte meg a császár hozzájárulását. Rudolf éppen azért az arelatumi királyságot saját fiának szánta és mindaddig fennállott az ellentét Anjou Károly és Habsburg Rudolf között, amíg Rudolf leányát Anjou Károly unokája nem vette feleségül. Habsburg Klemencia így vitte hozományul az arelatumi királyságot Anjou Károly unokájának, Martell Károlynak. Nagyon kevesen veszk figyelembe a fenti dolgokkal kapcsolatban, hogy ebből a házasságból származott Károly magyar király és hogy szoros összefüggésben következnek egymás után a következő események: 1280-ban a házassági szerződés Károly

és Klemencia között, 1281-ben a házasság, 1282-ben Provence megszerzése és Szicília elvesztése.

Az Anjouk nagy terveiben erős visszaesés állott elő és ezen keresztül nyílt meg a szabad érvényesülés tere az Árpádok többi leányágai előtt. Először Ottokár és Kuni-gunda unokáját, Vencel cseh herceget választották meg, azután Béla király unokáját, Wittelsbach Ottó bajor herceget. Csak azután érvényesült Anjou Károly, kit a Habsburgok főként azért támogattak, mert benne Habsburg Klemencia fiát látták.

Mielőtt ez megtörtént, Rudolf császár arra is kísérletet tett, hogy Magyarországot az 1241-diki eset alapján császári hűbérek nyilvánítsa és az Anjouk ellenében saját fiának adományozza. 1290 augusztus 31-én Erfurtban kelt diplomájában közölte a német fejedelmekkel, hogy IV. Béla magyar királyságát Frigyes császártól hűbérként kapta, ugyanakkor pedig egy másik diplomában Magyarországot mint birodalmi hűbért — magánbirtokként — saját fiának, Habsburg Albertnek adományozta oda.

Az elhatározásra IV. László királynak 1290-ben történt halála nyújtott alkalmat. Rudolf császár abban a feltevésben volt, hogy Lászlóban kihalt az Árpádház és ezt az alkalmat arra kívánta felhasználni, hogy a

magyar királyságot is családjá részére szerezzé meg.

Eljárásának módja nem volt szerencsés, mert az 1241-diki esetet nem erősítette meg, a magyar királyságnak császári hűberré való átalakítását pedig nem eszközölte a császári deklaráció. Rudolf maga sem sorolta fel azokat a bizonyítékokat, melyekre a fenti deklarációt építette, már pedig a középkori gyakorlatban ennek mellőzésével nem igen találkozunk. Eltekintve attól, hogy a német és magyar királyságok az akkori nemzetközi jog alapján egymással egyenlőjogú államok voltak, nem ismerünk — és amint látszik, a korabeli jogászok sem ismertek —, olyan forrásokat, melyek alapján a két királyság között államjogi kapcsolat lett volna megállapítható, megújítható vagy megalkotható. A német császárok abban a feltevésben voltak, hogy ilyen kapcsolat megalkotását, a Szentszék akadályozza. Ennek tudták be azt is, hogy Rudolf császár deklarációja ellenére Habsburg Albert semmiféle jogot nem tudott szerezni magának Magyarország fölött és hogy a magyar királyi koronát Anjou Károly a Habsburgokkal szemben a Szentszék támogatásával szerezzé meg. Így nem nehéz megállapítani, hogy 1241-ben és 1290-ben csak igényekkel,

de nem kellően bizonyítva látott jogviszonylattal állunk szemben.

Mindezek azonban csak külső körülmények voltak. A kérdésnek az volt a lényege, hogy Rudolf császár magánjogi birtoklásra gondolt és nem vette figyelembe azt, hogy a magyar államjog nem a hűbéri jogra épült. Magyarországon csak az lehetett király, akit a magyar nemzet királyként elfogadott, ezt a jogot pedig eléje tette minden idegen igénynek és törekvésnek. Annyira, hogy hasonló tévedések elkerülése végett ekkor kezdtek különbséget tenni korona, király és ország között.

A Habsburgok maguk is észrevették Rudolf tévedését. Megnyugodtak Anjou Károly magyar királyságában és a magyar királyként jelölt Habsburg Albert saját leányát, Katalin osztrák hercegnőt adta hozzá. Atyjának deklarációját és adománylevelét megelőzve örökösödés, majd a nemzet részéről való elfogadás útján igyekezett Magyarországot családja részére biztosítani.

Anjou Károly öröksége.

Anjou Károly kiterjedt örökségét nem volt könnyű eligazítani.

Mindenekelőtt gondoskodni kellett arról, hogy a provençei családi birtok — minden

birtok alapja — megtartassék. Összefüggött ezzel az is, hogy az Avignonban megtelepedett pápaság a családnak minden fontosabb ügyben rendelkezésükre álljon. Ezen két kapcsolat figyelembevétele nélkül még magyarországi szereplésük ismerete sem volna tökéletes, mert a magyarországi Anjouk provencei birtokosok maradtak és mert egész idejük alatt összeköttetésben állottak az avignoni pápasággal. Mária nápolyi királynő — a magyar királyleány — mindig szívesen tartózkodott provencei birtokain és nem lehetett eldönteni, hogy Aix volt-e kedvesebb neki, ahol élt, vagy Nápoly, ahol meghalt és eltemetkezett.

A provencei birtok hozta kapcsolatba őket a francia királyokkal, akik Provence felé terjeszkedtek és akkor már a szomszédságban voltak. Innen származott a magyarországi Anjouk összeköttetése is a Valois Házzal. Mária királynénak Martell Károlytól maradt három unokája közül Károly Magyarország királyává lett; nővéreinek, Beatrixnak és Klemenciának nevei — *Beatrix de Hongrie* és *Clemence de Hongrie* — azt mutatták, hogy a leányok magyar igényeket vittek hozományul francia férjeiknek és hogy előnyt jelentett nekik az, ha magukat magyar hercegnőknek címeztetik. Ezek a férjek János dauphin és X. Lajos

francia királyok voltak. Hogy ezeknek az ígé-
nyeknek volt valami jelentőségük, azt onnan
tudjuk, hogy Beatrix fia érvényesíteni
kívánta őket. Mikor híre ment annak, hogy
Károly király helyzete Magyarországon
még mindig nehéz és hogy nincsenek gyer-
mekei, Beatrix fia, Humbert, magát tekin-
tette a magyar trón örökösének, útra kelt és
megjelent a magyar udvarban. A meglepett
Károly királynak kellett leszerelnie a csaló-
dott trónkövetelőt. Humbert nevének szavó-
jai hangzása emlékeztet bennünket arra,
hogy I. Károly magyar király másik neve
ugyanaz volt, tehát a Károly Róbert elneve-
zés helyett inkább írhatnánk Károly Hum-
bertet. A Róbert név ugyanis Károlynál az
Umbertus, Ubertus nevek elírásából szár-
mazott.

A provencai birtoklás létesített kapcsola-
tot az avignoni pápasággal is. Ennek a kap-
csolatnak a történetében tehát nem elegendő
pusztán azoknak egyházi vagy egyházjogi
részével foglalkoznunk, hanem figyelembe
kell vennünk azokat a vonatkozásokat is,
melyek a családdal mint provencai birtokos-
sal függöttek össze.

A politikai vonatkozások mellett ugyanígy
volt családi jellegük a francia kapcsolatok-
nak. Legalább is a családi jelleg nyilvánult
meg abban a házasságban, melyet Nagy La-

jos tervezett Katalin nevű leánya és V. Károly francia király fia, Lajos orléansi herceg között. A vonatkozó tárgyalásokból kitűnik, hogy Katalin magyar királyi hercegnő Nápoly, Piemonte és Provence birtokát vitte volna magával hozományul a francia király fiának, tehát Nagy Lajos leányának a család franciaországi birtokaihoz és jogcíme volt.

Mindezek a kérdések azonban csak egyik részét alkották azoknak, melyeket a család őse, Anjou Károly maga után hagyott és amelyeket az Anjouk Magyarországra is magokkal vittek.

A kérdéseknek viszont csak második csoportját képezték azok, melyeket az első helyre szoktunk tenni: a nápolyi kapcsolatok.

A nápolyi királyság — a normannok régi szicíliai királysága, amelytől Szicília szigetét az aragónok elvették —, a családnak a római szentszéktől kapott és 1265 óta élvezett hűbére volt. Annak birtokát Anjou Károly halála után fia, II. Károly — Mária magyar hercegnő férje —, majd annak kisebbik fia, Róbert örökölték. Történt azonban, hogy Róbert egyetlen fia, Károly calabriai herceg elhalt (1328) és ez tette szükségessé azt, hogy Johanna nevű leánya és örököse, Károly magyar király ifjabbik fiának, András her-

cegnek legyen a felesége. Így sikerült a családnak az a terve, hogy a Magyarországot birtokló legidősebb ág vegye át a Nápolyt birtokló fiatalabb ág javait. Ebből a házasságból származott az a nagy tragédia, mely András herceg életét követelte áldozatul; ebből a súlyos ellentét a család két idősebb ága, Magyarország és Nápoly között: ebből a nápolyi háborúk, melyek a család életét még hossz úideig elkésérítették.

Johanna királyné ugyanis mindvégig szemben állott a magyar Anjoukkal és Nagy Lajossal egyidőben halt meg.

Mária magyar hercegnőnek említett fiain kívül még két fia volt, kik a családnak egy harmadik és egy negyedik ágát alapították meg.

A harmadik ágat Anjou Fülöp tarantói herceg alapította. Ő volt az, aki nagyatyjától a keletrómai császári címet örökölte. Ugyanazt viselte hasonló nevű fia is, de mikor ez meghalt, a császári cím Johanna nápolyi királynőre szállott (1373).

Mivel Nagy Lajos magyar király akkor már az egyetlen férfi volt a családból, a negyedik ág került előtérbe. Annak megalapítója János durazzói herceg volt, akinek fiát, Károly durazzói herceget a magyar király végeztette ki, mert abban a feltevésben volt, hogy bűnrészes volt András her-

ceg meggyilkolásában. A kivégzett Károly rokonait azonban magához vette és udvarában neveltette. Így történt, hogy Károly herceg árvája, Anjou Margit, unokaöccsének, durazzói Károly hercegnek nyújtotta kezét, akit kis termete miatt Kis Károlynak hívtak. Ez a Károly herceg Johanna halála után a nápolyi trónra lépett (1382), a nápolyi trónról pedig a magyar királyi trónt is magának szerezte meg és emiatt lakolt életével Visegrádon (1386). A merénylettel Nagy Lajos özvegyét, Erzsébet királynét okolták, aki egy évvel később hasonló módon végezte ki életét.

Az Anjou Háznak ekkor már összesen csak négy tagja volt életben: Nagy Lajos két leánya, Mária és Hedvig, valamint a meggyilkolt durazzói Károly gyermekei, a Magyarországon született és magyarul tudó László és Janka.

A magyar királyi trónt Anjou Mária, Nápolyt Anjou László, majd annak nővére örökölték. A család utolsó tagja ez a II. Johanna nápolyi királynő volt és benne halt ki az Anjou Ház (1435).

Ha hozzátesszük azt, hogy a magyar földről elszármazott László és Johanna sohasem adták fel magyar trónigényeiket, akkor világosan érthetővé válik az az általánosan

ismert megállapítás, hogy az Anjouk első sorban mindig és mindenütt családi politikát űztek.

Az Anjouk és szomszédaik.

Az az örökség, melyet Anjou Károly magával hozott és vele a magyar trónra lépett, mindössze két irányban volt hatással családjának magyarországi politikájára. Egyik Bizáncra vonatkozó terveik folytatása volt, a másik a szomszédos fejedelmekkel való kapcsolat felvétele.

Ez utóbbi tekintetben főként három uralkodóház jött tekintetbe.

Az első a Habsburgok családja volt, mert Károly király anyja Habsburg Rudolf leánya volt és ő maga sem a Habsburgok ellenére, bár azokkal szemben került Magyarországra. A család élén Habsburg Frigyes a történelemben Szép Frigyes néven ismert. Frigyes a temesvári udvarban is felkereste Károly királyt, hogy szövetséget kössön vele; a keresett jóindulatot meg is találta, de mindez nem változtatott azon, hogy Németországban más család ragadta magához a vezetést. A Luxemburgok háza nem utolsó sorban nevezetes arról, hogy a gazdátlanul maradt cseh választófejedelemséget mint birodalmi hűbért magának foglalta le és így a Habsburgok példájára szintén

Magyarország szomszédságában telepedett meg. Ebből a házból származott VII. Henrik császár, ki fiának, luxemburgi Jánosnak a cseh választófejedelemséget adományozta és ezzel elejét vette annak, hogy Csehország a Habsburgok kezébe kerüljön. Hogy a Luxemburgok hatalma mennyire kiterjedt, azt Henrik császár gyermekeinek házasságaiból állapíthatjuk meg. Egyetlen fia János Erzsébet cseh hercegnőt vette feleségül és ezzel nyert jogot a cseh királyság megszerzéséhez. Két leánya közül Beatrixot Károly magyar, Máriát Károly francia királyhoz adta. Nemcsak az érthető tehát, hogy Károly magyar király az osztrák főhercegen kívül a cseh királlyal is jó viszonyban kívánt lenni, mert mindkettőben rokonságban állott; hanem az is következett, hogy új családi kapcsolat keletkezett a francia királyokkal, mi a család franciaországi birtokai szempontjából bírt fontossággal.

A cseh szomszédság fontosságát megnövelte az, hogy a magyar Anjouk idejében a cseh királyságot zavartalanul bírta Luxemburgi János, majd ennek fia Károly és unokája Vencel, tehát hosszú ideig megmaradt az időszakosága a családi kapcsolatok erősítésének. Így történt, hogy Nagy Lajos magyar királynak első felesége Károly cseh király leánya, Luxemburgi Margit volt és

hogy később Nagy Lajos leányát, Anjou Máriát, Margit királyné öccse, Luxemburgi Zsigmond vette feleségül.

Nem volna könnyű megérteni a szomszéd fejedelmekkel folytatott különben igen bonyolult politikát, ha hozzá nem tennénk azt, hogy az eligazodás vörös fonalát Károly magyar királynak Ulászló lengyel király leányával, Lokietek Erzsébettel kötött házassága képezi. Ez tette lehetővé, hogy a magyar király szabadon közvetített az osztrák és a cseh rokonok, a Habsburgok és a Luxemburgok között. Az az alap, amelyen állottak és amelyre állandóan visszatértek, a lengyel rokonság volt. Fel kell tehát tennünk azt, hogy Erzsébet királyné olyan nagy befolyásra tett szert, hogy a magyar Anjouk egész politikáját ennek a lengyel-magyar viszonynak szolgálatába állíthatta. Ő volt az, aki fivérének, Lokietek Kázmérnak lengyel királyságát a trencsényi szerződés és az ezt nyomon követő visegrádi kongresszus útján elismertette (1335). Az ő fia volt Nagy Lajos magyar király, tehát ő bírta rá fiát arra, hogy Kázmér halála után megszerezze a lengyel királyságot. (1370). Fia helyett és annak nevében ő vette át Lengyelország kormányzását és az ő leánya volt az a Hedvig hercegnő, aki Nagy Lajos halála után Lengyelországnak lett a királynője. Ezen az

alapon nyugodtan mondhatjuk azt, hogy a korabeli magyar királyok diplomáciájában az állandó jelleget a lengyel viszonylat képezte. Végeredményben ez bírta rá Nagy Lajost arra is, hogy amikor anyja őt a lengyel trón megszerzésére bírta rá, Lajos király teljesen elfordult attól a hagyományos politikától, mely a család figyelmét Bizánc felé fordította.

Lassankint a magyar-lengyel érdekközösség szempontjából tekintették a magyar királyok az Ausztriával és Csehországgal fennálló kapcsolatokat és csak közvetve voltak érdekelve abban a nagy harcban, mely a császári korona körül folyt. Ebben a küzdelemben a korabeli Habsburgok hátterbe szorultak: a szembenálló felek a Luxemburgok és a Wittelsbachok voltak. A magyar királyok szívesen és érdek nélkül közvetítettek közöttük, de mégis fontosnak kell tartanunk azt az eltérést, amely a versengő felek között előállott azért, mert a Luxemburgok Avignonban és Párizsban kerestek támogatást. A magyar Anjouk szempontjából mindkettő fontos volt, mert Avignon az ő birtokaikon feküdt, a francia király pedig Avignonon keresztül igényelte családjának a nápolyi királyságot.

Jó János cseh király Erzsébet cseh hercegnő halála után francia feleséget válasz-

tott magának; leányát Jó János francia királyhoz adta nőül, fia pedig a francia király nővérével kötött házasságot. Luxemburgi Károly így már fiatal korában elkísérte atyját Franciaországba, hol ő maga is nevelkedett. Atyja tizenkét ízben tette meg a fárasztó utat, pedig jobbszemére vak volt és ezért a franciák Vak Lajosnak nevezték őt. Szemét Franciaországban gyógyíttatta, de a kezelés folytán balszemére is megvakult. Így vezettette magát fiától Avignonba és vitte keresztül a pápánál azt, hogy fiát utódaként fogadja el. Azután a francia hadsereggel együtt az angolok ellen vonult és Crécy mellett az első vonalba vitette magát. Ott kívánt meghalni és onnan lépett a császári trónra fia, ki atyja halálával szerezte meg a franciák támogatását, melyet a csehek a későbbi századok folyamán részben János király önfeláldozására hivatkozva igényeltek és élveztek.

A magyar Anjouknak nagyon kellett vigyázniok, hogy ez a francia érdekeltség ne váljék az ő kárukra. Károly császár sógora, Jó János francia király máris alapított egy új Anjou Házat, amely megújította igényeit a nápolyi királyságra: Nagy Lajosnak is vigyáznia kellett, mert a francia királyi udvarban már azzal számoltak, hogy a magyar Anjouk kihalnak. Ugyanígy kellett vigyázni

arra is, hogy a francia-cseh rokonság nem tervezi-e Nápolyon kívül Magyarország megszerzését, ami később valóra vált.

A nápolyi viszonylatban csakugyan szerepelni látjuk a francia király fiát, Anjou Lajos herceget, akit Johanna nápolyi királynő, Nagy Lajos ellensége örökbe fogadott és aki Johanna halála után Itáliába vonult. Éppen ezért Nagy Lajos mindent megtett, hogy sikerüljön az a házasság, melyet Katalin nevű leánya és a francia király fia között terveztek, de amely ennek ellenére sem jött létre. Helyette az történt, hogy Nagy Lajos örökösét, Anjou Máriát később Károly császár fia, Luxemburgi Zsigmond vette feleségül és Magyarország a Luxemburgok birtokába ment át.

Az Anjouk örökségét a Luxemburgok szerezték meg.

Az Anjouk és Bizánc.

A negyedik keresztes hadjárat vitézeitől megalapított és Románia néven ismert latin császárság (1204—61) csak látszólag tette tönkre a bizánci görög császárságot. A latinek uralma sohasem volt szilárd és gyors elmúlása világosan mutatta, hogy milyen erős volt a görög ellenhatás, melynek előjeleit a szomszédok rövidesen észrevették.

A visszatérő bizánci görög csapatok élén Joannes császár diadallal vette vissza Konstantinápolyt, melyet a latinok nem tudtak megvédeni, még kevésbbé lelkileg a magukévá tenni.

Két házasság csakhamar a nyugati udvarokhoz is utat nyitott a görögöknek. Laskares Theodorosnak, a latinok elől elmenekült és Ázsiában szervezkedő császárnak leányát, Máriát András király fia, Béla trónörökös vette feleségül; ez a Mária királyné adta férjhez Béla nővérét, Jolánta hercegnőt a vértanu Péter aragóniai király fiához, I. Jakabhoz. A görög császár tehát már Magyarországon keresztül is kapcsolatba került Aragóniával, a későbbi kapcsolatokat Szicilián keresztül csak megerősítette a fenti összeköttetést. A másik házasság Szicilián keresztül vezette Bizáncot Aragónia felé. Joannes császár felesége ugyanis II. Frigyes császár természetes leánya, Konstancia volt. Joannes halálakor utóda visszaküldötte az özvegyet Sziciliába, hol akkor Frigyes császár természetes fia, Manfréd volt a király. Manfréd halálakor az özvegy császárné Anjou Károly bitokába került, aki megvásárolta magának a latin császári címet, de nem Konstancia görög császárné trónigényeit, mert az Anjou Károlytól megszabadulva magával vitte őket Aragóniába és ott Jolánta magyar hercegnő

fiára, III. Péter királyra ruházta át. Úgy látszik, hogy ez az átruházás nem Bizánc tudta nélkül történt, legalább is görög támogatást élvezett Péter király akkor, amikor 1282-ben Szicília szigetét az Anjouktól elragadta. Ettől kezdve fordult Aragónia figyelme kelet felé. Sziciliából terjeszkedett a balkáni görög területek irányában; onnan szerezte meg Nápolyt és onnan nyújtott kezet később azoknak a magyaroknak, akik Nagy Lajos halála után már nem kívánták az Anjouk visszatérését, hanem azt ellenezték.

A magyarországi Anjouk a maguk részéről kezdettől fogva gondos figyelemmel kísérték a félsziget eseményeit.

Nem szabad felednünk, hogy első híveik a horvátok voltak és hogy a horvátoktól lakott tengerpart birtoklása később is fontos volt nekik, hogy Nápoly felé megtarthassák összeköttetéseiket.

A görögökkel szövetséges velencei köztársaság mindaddig nem képezett akadályt, amíg pusztán családi összeköttetésről volt szó. Mikor azonban a magyar király hatalma Dalmáciában megerősödött, Velence már a maga befolyását féltette és szembefordult az Anjoukkal. Így tört ki a háború Velence és Magyarország között és végződött 1356-ban, mikor a Zarában aláírt békeszerződés a hor-

vát, dalmát, szerb és albán partvidéket Durazzoig a magyar királynak ítélte oda.

Ez a békeszerződés az Anjouk magyar királyságát tengeri hatalommá tette és maga után vont, hogy a magyar diplomácia figyelme új területek felé fordult. Ezek közül hármat említünk meg. Az első a spanyol kézbe került Szicília volt; a második Velence nagy ellensége, a genovai köztársaság, a harmadik pedig Szavója fejedelemség. A magyarok szívesen látták a genovai kereskedők megjelenését a Fekete-tengeren és szövetségeseiket láttak azokban a genovaiakban, akik a kunországi partok mentén telepeket alkottak, mert a magyarok ugyanakkor a Kárpátokon át terjeszkedtek az aldunai síkság és a tenger felé. A szavójai kapcsolat-ról alább fogunk megemlékezni.

Az adriai partvidék birtoklása tette szükségessé Bosznia biztosítását. Bosznia bánja ugyanis Velence híve volt és Nagy Lajos csak úgy tudta megnyerni magának a bánt, hogy leányát, Erzsébetet feleségül vette. Bosznia birtoka Szerbia felé erősítette meg a magyar király helyzetét. A szerb területeket Dusán fejedelem a maga kezében egyesítette, sőt a szomszéd népek részéről kevés ellenállásra találva, később a császári méltóságot is a maga részre igyekezett megszerezni. A görögök és a latinok egyformán

tehetetlenek voltak vele szemben és ez vonta maga után azt, hogy a pápa Nagy Lajost kérte meg a római egyház érdekeinek megvédelmezésére. A király most már Boszniára támaszkodva jelent meg csapatai élén; mikor Dusán elhalt, a további hadjárat fölöslegessé vált.

A bolgár királyság élén Dusán apósa, Sándor is császár szeretett volna lenni, de országa kettészakadt. Az egyik országrész fejedelme, Sismán cár azt hitte, hogy a maga hatalmát erősíti meg, ha fogságra veti Joannes görög császárt, aki segítséget kért a török ellen. A nép azonban jobban félt a töröktől és Sismán öccsében kereste a méltó vezért, aki Bulgáriát meg fogja szabadítani az ellenségtől. Sismán öccse, Sztracimir azonban nem sokkal bizonyult jobbnak bátyjánál, mert a Budára igyekvő Joannes császárt fogságra vetette. Tekintettel arra, hogy Amadeus szavójai fejedelem családi kapcsolatba került a görög császári házzal, Buda és Torino között tárgyalások indultak meg Joannes kiszabadítása végett. Ezek eredményeként magyar csapatok szállották meg Viddint, Joannes császárt magyar csapatok kísérték Budára — bolgár cárt Horvátországba internálták —, Viddinben magyar bánság alakult, az aldunai Kunország területén lakó rumének pedig Havasalföld és Moldva terü-

letén a magyar királytól függő fejedelemséget alapítottak.

Nagy Lajos birodalma tehát a félsziget összes északi vidékeit magában foglalta, mikor a török megvetette a lábát és Konstantinápolyt körülzárta. A pápa kereszteshadjáratot indított, Amadeus pedig újból a magyar királyhoz fordult, hogy nővérét, Anna császárnét és annak fiát, Joannes császárt meg menthesse. Mikor azonban odaérkezett, sehol sem találta Nagy Lajost, mert boszniai Erzsébet királyné helyett a magyar udvarban a lengyel Erzsébet anyakirályné befolyása erősödött meg és Nagy Lajos figyelme a Balkán helyett Lengyelország felé fordult.

Nagy Lajos öröksége.

Kázmér lengyel király halála (1370) nemcsak jelentős elhatározást váltott ki a magyar udvarban, hanem jelentős változást az európai helyzetben is. A két nagy birodalom egyesítése ugyanis Nagy Lajosnak vezető hatalmat biztosított és külön kitérést kellene szentelnünk azon lehetőségek vizsgálatának, melyeket neki az új helyzet megengedett. A lengyel-magyar unió azonban olyan rövidéletű volt, hogy Nagy Lajos öröksége csakhamar idegen kezekbe került. Említettük, hogy helytartóként anyját küldötte Lengyel-

országba; mivel Erzsébet anyakirályné már 1281-ben elhalt, csakhamar új rendelkezés szüksége állott elő. A következő évben azonban már Lajos király szintén elhalt, vele a magyar Anjouk férfiága is kihalt és a két birodalom sorsa ettől kezdve Nagy Lajos két leányának sorsához igazodott.

A kérdés még el sem dőlt, mikor az események máris olyan irányt vettek, hogy a magyar Anjouktól kiépített helyzet, az általuk követett külpolitika tarthatatlanná vált.

Az egyik irányzat észak felé jelentett széthúzást, mert ennek diadalát jelentette Lengyelország elszakadása. Mondhatnánk tehát azt, hogy Piast Erzsébet halálával véget ért az a politikai törekvés és megszűnt az a befolyás is, amely Lengyelországot Budáról igyekezett kormányozni. Még erősebbé tette a szakadást a két ország között az, hogy most Nagy Lajos kisebbik lánya, a lengyel trónra kijelölt Hedvig királyi hercegnő litván férjet választott magának. Jagiello Ulászló azonban a lengyel politika súlypontját is észak felé tolta el és a távoli észak felől, ottani szemmel nézte az eseményeket, melyek a déli határok mentében folytak.

Ez az észak felé való eltávolodás azért nem fordította Magyarország figyelmét is észak felé, mert azt az ellentétes irányban, dél felé beállott események teljes mértékben

lekötötték. Már Nagy Lajos életében érezhető volt a török veszedelem kibontakozása. Oly nagy mértékben foglalkoztatta ez a balkáni keresztény népeket, hogy 1371 őszén valamennyit ott találjuk a Marica-folyó mellett. Azt hitték, hogy fel tudják tartóztatni a dél felől előretörő áradatot, de a győzelem a mozzlimoké lett. A Balkán népei magukra maradtak; a magyar király ekkor már Lengyelország ügyeivel foglalkozott. A horvátok és szerbek számítottak azzal, hogy a török bosszút fog állani, hogy jövő támadásának iránya Bosznia és a tenger felé vezet. Ha mindezt figyelembe vesszük és megfontoljuk, akkor sem lehet árulásnak minősíteni a horvátoknak azt a törekvését, hogy maguk szervezkedjenek a védelemre. Csak az látszott árulásnak, hogy Nagy Lajos özvegyének fivére, Tvartkó boszniai bán is részesedni kívánt Nagy Lajos örökségéből és magát 1376-ban királlyá koronáztatta. A töröktől fenyegetett bolgárok és szerbek hozzácsatlakoztak — a veszedelem nagyságát ez mutatta, Tvartkó bűnét ez csökkentette —, és Tvartkó király vezérlete alatt, bár az ő távollétében százezer délszláv harcos jelent meg a Rigómezőn, hogy összemérjék erejüket a törökével. A Rigómezőn (szerbül Kossovopolje), 1389. június 28-án megvívott ütközetben az ellenfelek Lázár szerb kenéz

és Murad szultán voltak. Mindketten a csatetéren lelték halálukat, Szerbia és Bulgária pedig török uralom alá kerültek.

Tvartkó király nem pótolta tehát a magyar királyság erejét és ettől az időtől kezdve látjuk nagy mértékben megerősödni a horvátoknál azt a kívánságot, hogy erős kéz vegy át Nagy Lajos örökségét.

A horvátok már a lengyel-magyar unió megkötése óta szervezkedni kezdtek és voltaképen ez magyarázza meg azt is, hogy Tvartkó a maga kezébe tudta keríteni a hatalmat. Ez magyarázta meg azt, hogy a horvátok ettől kezdve az Anjouk nápolyi ágában keresték Nagy Lajos méltó utódát és támogatták III. Károly nápolyi királyt abban, hogy a trónt magának szerezze meg. Duraszói Károly Magyarországon II. Károly néven uralkodott; helyzetét azonban tartahatatlanná tette az, hogy nem állott mellette a délszlávok fölött uralkodó bosnyák király és hogy vele szemben foglalt elutasító állást Tvartkó nővére, Erzsébet anyakirályné. Ebből az ellentétes helyzetből folyt előbb II. Károlynak az anyakirályné híveitől azután ennek a horvátoktól való megöletése.

A török és délszláv veszedelmeken kívül egy harmadik bajnak volt a forrása Velence. A köztársaság ugyanis élénk figyelemmel kísérte az eseményeket, mert mindenkép-

pen változtatni szeretett volna azon a békeszerződésen, melyet 1356-ban és 1381-ben Magyarország királyával kötött. Neki tehát kapóra jött a török előnyomulása és reális politikát kívánt építeni arra, hogy ez az előnyomulás, a Duna és Száva vonalának megközelítése után, az Adria felé vette útját. Már Nagy Lajos felismerte az ebből származható veszedelmet és abban a feltevésben volt, hogy a köztársaság erejének megtörésevel erősítheti meg a leányára váró magyar királyi trónt. Ez bírta rá, hogy a Velence és Genova között kitört háborúban ez utóbbinak oldalára állott. Így került bele a szavójai közvetítéssel megkötött torinói békeszerződésbe is, melyben a magyar király mérte a legnagyobb csapást Velencére, a köztársaságot a magyar fennhatóság elismerésére bírta és évi adó fizetésére kényszerítette. Nagy Lajos azt hitte, hogy ezzel végérvényesen biztosította örökségét, mert a köztársaság oldaláról Magyarországot a jövőben hosszú ideig nem éri támadás és nyitva marad az út Nápoly felé.

Anjou Mária nyugodtan léphetett elhunyt atyjának örökébe, amelyet anyja viszont Nápoly eltasztásával, Durazzói Károly megölésével tett bizonytalanná.

Angevin legitimizmus.

Nem lehet kétségbe vonnunk, mert a korabeli források is azt mutatják, hogy az Anjouk valamennyi családi birtokukhoz mindenütt egyformán ragaszkodtak. Különösen állott ez a délfrancia Provencera nézve, amely lehetőséget nyújtott az arelátumi királyság helyreállítására. Ilyen királyság a valóságban nem létezett ugyan, de megvoltak a történelmi hagyományok és a lehetőségek abban az irányban, hogy a Rhône vidéke nagyobb hatalom vagy birodalom alapját képezze. Az arelátumi területek jogszerint a császár hűbérét alkották, tehát aki azoknak birtokába jutott, annak nem lehetett eltekintenie attól, hogy a császártól kérje megerősítését és neki hűséget fogadjon. Ez tette feszültté a helyzetet a császár és a francia király között, mert utóbbi a terjeszkedés útján már elérte a Rhône vonalát, de nem akart hűbéresévé lenni a császárnak, kihez az elképzelt arelátumi királyság tartozott. Így történt, hogy az említett hatalmasságokkal szemben többen számítottak azok a fejedelmek, akik a helyszínen uralkodtak. Ilyenek voltak a keleti hegyvidéken a szavójai grófok, nyugat felé pedig Anjou Róbert nápolyi király és rokona, Humbert *dauphin*. Róbert király a maga családja részére sze-

rette volna helyreállítani az arelatumi királyságot, de a francia és német hatalmakkal szemben tartózkodást mutatott. Nem úgy tett Humbert, aki a maga jogait megfelelő ellenérték fejében a francia királyra ruházta át. Ettől kezdve viselte a mindenkori francia trónörökös a *dauphin* nevet és ettől kezdve volt észrevehető az, hogy a francia külpolitika különböző irányzatai között első helyre az Itália felé irányuló törekvés került.

Johanna nápolyi királynő szintén maga részére igényelte a királyságot, de annak fejében hűséget esküdött a császárnak. Luxemburgi Károly azonban franciabarát politikát folytatott és maga részéről a Humberttől kötött megállapodást egy évtizeddel később úgy határozott, hogy maga veszi át a királyságot és 1365-ben megjelent Arles-ban. Nagy fénnnyel koronáztatta meg magát Arelatum királyává, de annak megtartásához már nem volt kellő ereje és ez bírta rá Nagy Lajost arra, hogy a kérdés rendezése ő is bekapcsolódjék.

Látván a franciák lassú, de sikeres előnyomulását, arra törekedett, hogy a család birtokait lehetőleg egy kézben egyesítse. Azért adta feleségül elhalt öccsének, István hercegnek árváját Erzsébetet tarantói Fülöphöz (1370). Fülöp nemcsak feje volt addig a

tarantói ágnek, de most már utolsó tagja is, tehát nyilvánvalóan az volt Nagy Lajos célja, hogy a tarantói ág birtokait családjá részére biztosítsa. Miután pedig az Anjouk között Fülöp volt az, aki a latin császári címet viselte, Erzsébet magyar királyi hercegnő férje oldalán császárnévá lett. A házasságot Magyarországon kötötték, de akkor még senki sem gondolta, hogy előbb a császárné, utána pedig a császár egymásután elhalnak és három év múlva már egyik sem lesz életben. Nagy Lajos anyja végrendeletében gondoskodott arról, hogy Erzsébet császárné tetemét Magyarországra szállítsák és itt temessék el.

A lengyel unió megalkotása után Lajos király a provencai birtokok megtartásának kérdésével foglalkozott. Aggodalommal vette észre a franciák terjeszkedését és élete vége felé már csak egy lehetőséget látott a megoldásra: Katalin nevű leányát kívánta összeházasítani a francia király fiával, Lajos orleánsi herceggel. Legfőbb ideje volt, mert a Valois Ház akkor már erősen terjeszkedett. A Valois Ház terjeszkedését mutatta az, hogy János francia király három fia közül a trónörökös Károly herceg már a *dauphin* címet viselte, ezzel a francia király igényét jelentette be Arelatum birtokára; Lajos herceget Anjou grófjává tette meg és

Nápoly meghódítására küldötte, amelyre Lajos is igényt tartott; a harmadik fiú, Fülöp herceg Burgundia néven alapított magának külön fejedelemséget Franciaország és Németország között. Mikor Károly trónörökös királlyá lett, kisebbik fiát, Lajos orleánsi herceget szánta nagyobb szerepre és ez volt az, akit Nagy Lajos leánya kezével akart megnyerni. Nem gondolta ugyan, hogy a hercegnő elhal, de óvatosságból most már a család legfiatalabb ágát is számításba vette. Reményeit [Durazzói] Károly hercegre építette, akit magához vett és aki hosszabb ideig a magyar udvarban élt. Feleséget is szerzett neki: Johanna nápolyi királynő hűgának Máriának leányát adta hozzá. Anjou Margit hercegnő így került a magyar udvarba és szült ott két gyermeket: Johannát és Lászlót. Nagy Lajos meg volt győződve arról, hogy a család jövője most már biztosítva van. Johanna nápolyi királynővel szemben a maga hívét és neveltjét, Durazzói Károlyt állította előtérbe, ezt tekintette a nápolyi trón örökösének. Johanna erre a francia király fiát, Anjou Lajost fogadta örökbe és arra hagyta trónját. Erre nyomban kitört a háború. Károly maga vonult ellene, részben magyar csapatokkal; Rómában a pápa III. Károly néven királlyá koronázta őt, az új király Nápolyt megszállotta,

Johannát börtönbe vetette, a börtönben pedig megfojtatta.

Igy történt, hogy 1382-ben együtt tűntek el a szereplés teréről Johanna nápolyi királynő és Nagy Lajos is és a Nápoly ellen vonult Anjou Lajos is és a diadal vele szemben — inkább mindenkivel szemben — Durazzói Károlyt illette meg. Ő volt a család feje és vele a családi politika súlypontja Nápolyba költözött vissza. Sokan elfelejtik ezt azok, akik a történelemmel foglalkoznak, mert nem választják szét egymástól az Anjouk családi és az Anjouk magyarországi politikáját. Már pedig ha ez nem tesszük, akkor az elkövetkező fejlemények nem lesznek előttünk világosak.

Amikor Nagy Lajos Károly herceget Nápolyba küldötte, maga részéről elismerte és másokkal is elismertetni kívánta, hogy Károly hercegnek a nápolyi trónra jogos igényei vannak. Bár ő maga mindenkor fenntartotta igényeit a nápolyi trónra, nincsen tudomásunk arról, hogy saját jogait ruházta volna át Károly hercegre. Világosan következik ebből az, hogy nem a maga jogaiból, hanem abból indult ki, hogy Johanna uralkodását tartotta törvénytelennek és hogy Johanna húgának, Mária nápolyi hercegnőnek leányára voltaképpen Johanna jogait ruházta át. Nagy Lajos tehát nem Durazzói

Károlyban látta Nápoly örökösét, hanem Durazzói Károly feleségében, Anjou Margit hercegnőben. Fontosnak kell tartanunk azt is, hogy Károly és Margit házassága magyar földön jött létre; mindketten Magyarországon éltek és gyermekeik Magyarországon születtek. Valamennyien onnan indultak el és vitték magokkal a családi politika súlypontját Nápolyba, míg Magyarországon csak egy haldokló király maradt két leányával, Mária és Hedvig hercegnőkkel együtt.

Anjou Mária, kinek atyja halála után Magyarország jutott osztályrészül, Luxemburgi Zsigmond hercegnek volt a menyasszonya. Erzsébet anyakirályné azonban úgy vélte, jobban eleget tesz elhalt férje szándékának, ha Mária részére francia férjet keres. Jogi tanácsadóira támaszkodva közölte a francia udvarral, hogy magyar részről még nem tudtak intézkedni az iránt, hogy az elhalt Katalin hercegnő helyét betöltsék, mivel pedig a két udvar között a házassági egyezmény már létrejött és azt még érvényben levőnek tartották, most fényesebb alkalom kínálkoznék az Orleánsi hercegnek, kinek Mária királynő kezét kínálta fel. Francia részről az ajánlatot elfogadták és így történt, hogy 1385-ben házassági egyezmény jött létre Mária és Lajos között. Előbbi a francia, utóbbi a magyar királyi címereket

is felvették, sőt Lajos herceg útra is kelt, hogy Magyarországra jusson.

Hogy oda nem érkezett meg, annak két közelebbi okát látják.

Az egyik legkönnyebben érthető ok az, amit felhozni szoktak: Luxemburgi Zsigmond rövid értesítése arról, hogy tévedés történt, mert Mária királynő már házasságot kötött és a férj ő maga, Zsigmond herceg. Ennél több magyarázat nem is volna szükséges, ha nem következtek volna olyan események, melyek a házasság végrehajtását egyébként megghiúsították volna. Még ha fel is tennénk azt, hogy az orleánsi herceg nem Durazzói Károly ellenében, hanem pusztán az angevin legitimisták hívása folytán jött Magyarországra, akkor sem változtathatunk azon a tényen, hogy Mária királynő férjévé Luxemburgi Zsigmond lett. A trón eszerint nem került a durazzói ág kezébe, hanem a magyarországi Anjouk birtokában maradt. Mária királynő halála után örökjogon került Zsigmond végleges birtokába 1395-ben.

Bármint vélekedjünk Zsigmond egyéniségéről, a források nem hagynak kétséget aziránt, hogy a nagy örökséget megtartani és kellőképpen biztosítani törekedett.

A védekezés első sorban az Anjouk ellen irányult, aztán a velencei köztársaság ellen, végül pedig a török ellen.

Az Anjouk érdekeit a család utolsó férfitagja a Magyarországon született Anjou László képviselte, aki a magyar történelemben Nápolyi László néven vált ismeretessé. 1417-ben elkövetkezett halála után nővére vette át a trónigényeket, az ő halálakor pedig az a másik Anjouk család, melyet a francia király 1382-ben elapított. II. Johanna nápolyi királynő halálakor 1435-ben tehát kihaltak a nápolyi Anjouk és helyüket egy új család foglalta el, amely már nem tudta vitássá tenni Zsigmond magyar királyságát. Ennek az Anjou családnak feje hosszú ideig Anjou René francia herceg volt, aki nem annyira igényeinek érvényesítéséről volt ismeretes, mint kiváló műízléséről és műpártolásáról. Így történt, hogy az angevin legitimizmus hagyományai a francia udvarba költöztek. Amikor 1480-ban René herceg meghalt, XI. Lajos francia király emelt igényt a nápolyi koronára. Abban a feltevésben volt, hogy ez igényt jelent a magyar trón birtokára is és így adott utasítást jogászainak arra vonatkozólag, hogy állítsák össze az ő magyar királyi címerét. A lappangó francia igény arra mutat, hogy abból részesült Burgundia hercege is, aki szintén francia herceg volt. Máskülönben alig kötött volna 1424-ben Velencében olyan szerződést, hogy a magyar trónra vonatkozó, atyjától örökölt

igényeit a köztársaságra ruházza át. Ha tehát János burgundi herceg atyjától. Merész Fülöptől öröklött jogát 700.000 arany dukátért engedte át, Velence pedig annyit adott érte és az összeget 1452-ben Brugesben megfizette, akkor itt feltehetőleg olyan értékkel állunk szemben, amelyért az összeget nem sokalhatta.

Már ebből is látható, hogy mennyire veszedelmes ellenfele volt Zsigmond magyar királynak a velencei köztársaság, amely érthető okokból kívánt szabadulni az 1381-diki torinói békeszerződésnek rá nézve fölötte súlyos és megalázó terheitől. Ha e fölött nem csodálkozhatunk is, mégis messzemenőnek kell tartanunk azt az ellenhatást, melynek nyomai közel másfél évszázadig kimutathatók Velence és Magyarország viszonyának történetében.

Itt kapcsolódott be Zsigmond harmadik ellenségeként a török veszedelem.

Zsigmond király keresztes hadjárata.

1391—1400.

Zsigmond király a 80-as évek vége felé tudta csak trónját megszilárdítani. Ezt is csak Mária királynő segítségével, aki az ő oldalán az Anjouk jogával együtt az Anjouk tekintélyét is magával vitte, azt férjének

rendelkezésére bocsátotta. Sokan voltak ugyan, akik nem tartották Zsigmondot méltónak a királyi trónra; még többen olyanok, akik gyarlónak tartották őt, ha Nagy Lajossal hasonlították össze. Okunk van feltenni, hogy Zsigmond maga is érezte és tudta ezt; feltehetőleg azért igyekezett az országot a török ellenében megvédeni, mert tudta, hogy ezzel népszerűvé teszi magát a magyarok előtt. Ebben az irányban kifejtett buzgalmát viszont igen nagyra kell értékelnünk, mert félszázadon át kitartott a gondolat mellett és elévülhetetlen érdemeket szerzett Magyarország megvédelmezése körül. Mulasztást hozott be, amelyet minden nagysága mellett is Nagy Lajosnak tulajdonítottak.

Hozzá kell tennünk azt is, hogy helyesen ismerte fel a hadi helyzetet, mert nemcsak a horvát-bosnyák ellenállásra támaszkodott, hanem a Duna mögött elpusztult Szerbiára és az Erdély mögött elterült Havasföldre is.

Mindhárom irányban apósának, Nagy Lajosnak 1370-ben abbahagyott politikáját újította meg. Abból az eseményből indult ki, hogy Tvartkó király 1391-ben meghalt és lángtengerben húnnya le szemeit. Egyszerre két szövetségese is akadt Zsigmondnak Tvartkó fiában és a bolgár cárban, akik szorultságukban tőle vártak segítséget. Mi-

kor látta, hogy a velök tett kísérletek nem célhoz vezetők, elhatározta, hogy nagyobb vállalkozásba fog és erre kiterjedt családi összeköttetéseit is fel fogja használni.

Zsigmond összeköttetései abban az időben páratlanok voltak. Atyja császár volt, két nőrokona ült a francia trónon, nővérét az angol király bírta feleségül. Bízott abban, hogy a német, francia és angol udvarok és fejedelmek nem fogják megtagadni tőle a segítséget, amelyet a maga, Magyarország és a keresztény Európa nevében kért.

A nyugati források alapján terjedelmes könyv jelent meg arról, hogy milyen európai fejedelmeknek és csapatoknak lett 1395-ben találkozóhelyévé Buda vára, hol Zsigmond király tartotta udvarát. A Luxemburgi Ház fényes összeköttetéseinek és a király buzgalmának kell tulajdonítanunk azt a történelmi munkákban nem igen található sikert, hogy közel százezer lovag — abban az időben óriási szám — vonult át Magyarországon és hogy ebben a hadseregben közel minden európai nemzet képviselve volt. A magyar király vezérlete alatt vonultak fel az angol és francia királyi a burgundi és német fejedelmi házak hercegei és indultak el az utolsó keresztes hadjáratra, melynek jelentősége külsőleg is hasonlított az első keresztes hadjáratához. Bár ennek nem volt

vezére Szent László, most mégis a magyar király vezette a muzlimok ellen Európa nemzeteit.

Általános felfogás szerint az egész haderő a Dunamentében haladt Szerbia s Bulgária felé. Ezt a beállítást azonban módosítanunk kell. Zsigmond ugyanis Nagy Lajos példája nyomán — talán az akkori felfogásnak megfelelően is — sokat épített Erdély fontosságára. Ő maga jelent meg Brassóban és fogadta hűségébe Mircea havasalföldi vajdát, mert annak seregére is szüksége, annak országa felvonulási terület volt. Ekkor nyert fontosságot az a védővonal, amely Brassótól indulva haladt a Maros mentében Temesvár és Szeged felé. Ez a belső védővonal később még nagyobb fontosságra emelkedett az által, hogy hadműveleti alappá lett, majd a Hunyadiak fészkévé Zsigmond és a Hunyadiak egész politikájának alapjává és tengelyévé.

Az a lovagsereg, amely a Maros és a Duna vonalát előzőnlötte, olyan hatalmas volt, hogy vezérei — mint a francia források mondják — a rögtöni támadás mellett foglaltak állást. Zsigmond tartózkodásra intette őket és inkább a védekezést ajánlotta. Külön kiemelik a források a király szerénységét és ennek alapján azt kell hinnünk, hogy inkább az ellene dolgozó propaganda beszélt

Zsigmond kevélységéről és felfuvalkodottságáról.

Zsigmondnak teljes mértékben igaza volt, amikor óvatosságot ajánlott, mert a nikápolyi csatában (1396 szeptember 25 s nem 27) az egész lovagsereg tönkrement, nagyrészt megsemmisült. A katasztrófát a szónak szigorú értelmében kell venni, mert a lovagok csekély kivétellel valamennyien életüket veszítették. Egész Európára fekete felhőként nehezedett Nikápoly napja és az a gyász, amelyet ez a nap hozott, egész Európát feketébe öltöztette. Az idegenek és a gyászolók csak azt tudták, hogy a vereséget szenvedett nagy sereg vezére a magyar király volt, a katasztrófa pedig valahol Magyarország felé történt: a felelősséget a balhit Magyarországra hárította.

Zsigmond a maga életét is csak nehezen tudta megmenteni egy velencei gályán; ezzel maga szolgáltatott legjobb értesítést a velencei köztársaságnak arról, hogy királyságából pusztán a maga életét mentette meg. Nemcsak ezzel kellett számolni, hogy a torinói szerződés cikkelyei holt betűkké váltak, hanem azzal is, hogy az általános zavarban Velence ragadja magához a vezetést.

A nikápolyi katasztrófa hatása keleten és nyugaton egyformán súlyosnak bizonyult. Keleten Mánuel, a körülzárt bizánci császár

aggasztó helyzetbe került; a mindennűnen körülvelt Konstantinápolyból maga utazott a nyugati országokba, hogy reménytelen helyzetében segítséget kérjen. Saját szemével volt alkalma látni, hogy a nikápolyi katasztrófa hatása nyugaton egyenlő volt a lemondással a keresztes hadjáratról és Konstantinápolyról.

Új Meránia, 1401—1410.

A nikápolyi katasztrófa teljes bomlást idézett elő a Balkán félszigeten. Mindenki észak felé menekült és igyekezett minél előbb elérni a magyar határt. Mindenki úgy érezte, hogy a mögött van a keresztény Európa, a Maros vonalán kezdődik a rend és a menedék, a biztonság és a nyugati civilizáció. Ekkor költözött magyar területre az a férfiú is akit Hunyadi János atyjának tartanak, de akit nem lehet ruménnek tartanunk, mert vallása latin, egyénisége és gondolkozásmódja nyugati volt. Hunyadi János nem emlékezett rumén szülőkre, bár voltak havasalföldi rokonai. Ezek a rokonok balkáni bojárok voltak, de nem szükségképpen rumén eredetűek. A Hunyadiak, Szapolyaiak és Szilágyiak rokonsága, délvidéki birtokaik és hasonló politikai felfogásuk olyan vonások, amelyeket nem hagyhatunk figyelmen

kívül. Mindezekhez azt is hozzá kell tennünk, hogy Zsigmond király Hunyadi Jánost olyan tüntelőleg tartotta maga mellett és vitte magával külföldre is, hogy kézenfekvő az a feltevés, amely Zsigmond fiát látta benne és külső takaróval hitte a feltüntetett, csak általánosságban ismert rokonságot. Ehhez járult az, hogy az említett három család közös, a magyarországi rokonságban a Hunyadiak voltak a legelőkelőbbek; ők tartották meg a vezetést, pedig a Szapolyaiak később fejedelmi rangra emelkedtek, a lengyel királyokkal is összeházasodtak. Végére hagytuk azt a megjegyzést, hogy Zsigmond, a Hunyadiak és Szapolyaiak politikai befogása egységes jelleget mutat. Ez volt az a politika, melyet a régebbi magyar történetírás nemzeti politikának nevezett el. Vagy Zsigmond király tartotta szükségesnek azt, hogy számtalan — külföldi — ellenségével, a magyar trónt igénylő idegenekkel és a velencei köztársasággal szemben a magyarokra támaszkodják, tehát ő közeledett hozzájuk; vagy azért emelte fel a Hunyadiakat, mert azok voltak közel az ő véréhez.

Meg lehet kockáztatni azt, hogy Zsigmondot idegennek tartották; ennél is tovább mehetünk és hozzátesszük, hogy a korabeli közvélemény — erős idegen izgatás nyomán — nemcsak magyarnak nem tartotta őt,

de még a magyar trónra méltónak sem. Zsigmondban viszont volt valami félreismerhetetlen könnyelműség és romantika; ami azonban mértéken felül népszerűtlenné tette, az inkább ellenségeinek nagystílú és nagy-sikerű propagandája volt.

Zsigmond hosszú idő után és egyedül érkezett meg olyan csataterről, amelyen rajta kívül majdnem mindenki ottmaradt. Tőle várni semmit sem lehetett; melléje állani legalább is kockázatos volt. Vele szemben új erők léptek fel: a velencei köztársaság, Anjou László nápolyi király, a Habsburgok és a Cilleiek. Érthető volt, hogy a magyar trónra vágyó és magyar királyi címet viselő Anjou László ebben az időben jelent meg magyar földön; számos híve akadt és ez figyelmeztetés volt arra, hogy az angevin legitimizmus még életben van, sőt annak jött el az ideje. Annak segített a velencei köztársaság is, mert annak ellenére László király sem köthetett volna ki magyar területen. Mikor vállalkozása nem sikerült, Dalmáciát 1409-ben eladta Velencének. Meg kell jegyeznünk azonban, hogy miután sem Anjou László el nem adhatta, sem pedig a velencei köztársaság meg nem vehette: a szerződés tehát inkább azt mutata, hogy Zsigmond királlyal szemben alkottak érdekközösséget az Anjouk és a velenceiek.

Sikerült a velencei diplomáciának közelebbi szövetségre is szert tenni a cillei grófok személyében, akik Velence segítségével az egykori Meránia példájára új birodalom megalapításán fáradoztak az adriai partok mentén. Szemmellátható volt, hogy Velence mindent felhasznál a torinói béke hatálytalanításra és arra, hogy a töröktől meggyengített, idegen király kezébe került Magyarországot a maga érdekkörébe vonja.

Eredetileg a pápaságnak, azután a franciáknak volt a tervük az, hogy az olasz félsziget északkeleti vidékein létrejött apró államokat egyesítik. Az így kialakult állam lett volna hivatva arra, hogy Itáliát északkelet felől megvédelmezze; a franciák viszont azt remélték, hogy ez fogja összekötni őket a szövetséges velenceiekkel és megnyitja nekik az utat az egykori Románia felé. Az állam nevéül az Adria királyság elnevezést választották és kétízben is megalapították, 1378-ban és 1393-ban; ennek ellenére a valóságban sohasem jött létre a *royaume d'Adrie*, az „Adria királyság”. A terv csak gondolat maradt, ez a gondolat azonban jó volt arra, hogy a cillei grófok felkapják és a magok javára értékesítsék. A pápa és a franciák helyett ők igyekeztek az Adria vidékén államot alapítani és így újult meg az egykori, nem létezett Meránia

emléke. A gondolat annál közelebb fekvő, mert rokonság is volt a két Meránia fejedelmi házai, az andechsi és a cillei grófok között.

A család hatalmát Cillei Vilmos gróf alapította meg, aki Lokietek Anna lengyel királyi hercegnőt vette feleségül. Attól született leányát, Cillei Máriát pedig Anjou Hedvig halála után az özvegygé lett Jagello Ulászló lengyel király. Miután Hedvig királyné 1399-ben halt meg ez az időpont egybevág a nikápolyi katasztrófa következményeivel és Zsigmond király bajaival.

A magára hagyott király úgy hitte, hogy újból meg kell szereznie a trónt és újból biztosítania kell a magyar koronát. Ő is keletről menekült nyugat felé, amerre csak két lehetőség kínálkozott: megalkuvás a Cilleiekkel vagy a Habsburgokkal. Cillei Máriának a lengyel királlyal kötött házassága (1402) tartózkodásra intette és még ugyanebben az évben Habsburg Albert osztrák főherceget jelölte örököséül. Azt remélte, hogy ezen az úton a nápolyi Anjoukkal is megegyezhet, mert Albert főherceg unokafivére, Habsburg Vilmos, Johanna nápolyi királynőnek, Zsigmond ellenfelének volt a férje. Vilmos főherceg azonban már 14-ban elhalt és a királynak megegyezés helyett lázadással kellett szem-

benéznie. A lázadás vezérei mögött Tvardkó király nővérének fia, Cillei Hermann gróf állott és ez bírta rá Zsigmond királyt arra, hogy annak leányát, Borbálát nőül vegye: a Habsburgoktól a Cilleiekhez álljon át.

Nagy vonalakban így alakult ki az az érdekközösség, amely ettől kezdve Zsigmonddal szemben állott és amelynek tagjai a Cilleiek és a Habsburgok voltak, Velence és Lengyelország támogatása mellett.

A kelet felől menekülő Zsigmond király így érkezett meg Nikápolyból Merániába és alkudott meg azzal a helyzettel, amelyből nem látott szabadulást.

Zsigmond Nyugaton, 1411—1420.

Luxemburgi Zsigmond sem egyéni természeténél fogva, sem nevelése folytán nem bírta el azt a helyhez kötöttséget, amit rá nézve az elszigetelés jelentett. A Luxemburgok régi, olthatatlan vágya ébredt fel benne a szabadulás, a külvilág elérése után. Helyes az a megjegyzés, amely Zsigmond egyéni jellemét őseinek sokféleségéből, véruknek elkeveredéséből kívánja meghatározni. Családfájának gondos összeállításából kitűnik, hogy benne a francia Kapetingoktól kezdve a német és szláv fejedelmi házaikon keresztül egészen a bizánci császári

házig minden fontosabb dinasztiának leszármazottját kell látnunk. Hozzá kell vennünk francia nevelését és külföldi utazásait, mert csak akkor látjuk igazán, hogy a gondolatoknak milyen körében élt. A nikápolyi hadjárat változatos képe már sejteti velünk, hogy az, aki az egész nyugatot keletre tudta hozni, az nem igen fog megnyugodni abban, hogy befagyassza őt az a házasság, mely a Cilleiek és a Habsburgok asszonyainak és jószágigazgatóinak felügyelete alá helyezte.

Mikor a válság hullámai elcsendesedtek és a császári trónra került, megjött az alkalom is, hogy e családi blokádnak vonalaiból ki-kerüljön.

Az európai történelemmel foglalkozó könyvekben részletesen megtaláljuk annak elmondását, hogyan igyekezett megoldani a nyugati egyházszakadást, amelynek ügyei megkivánták az idegenekkel való érintkezést, a gyakori utazásokat. Ezen a téren hosszú éveken át kifejtett buzgalma valóban csodálatra méltó. De még jobban meglep bennünket az, ha ezen ügyek egyházi vonatkozásaitól eltekintünk és megnézzük azt a politikáját, amelyet diplomáciai téren kifejtett.

Politikája céltudatosan indult meg és következetesen haladt egészen addig, amíg az

európai hatalmak diplomáciájának szálai mindenünnen Zsigmond kezében futnak össze. Kitűzött célok, kitartó akarat, széles látókör, bámulatos ügyesség és mozgékonyság kísérik őt azon az európai körúton, amelyen főként magyarokat vitt magával. Soha nem volt a magyaroknak olyan alkalmuk Európa és az európai ügyek megismerésére, mint amilyent nekik ebben az időben saját királyuk nyújtott: az a Zsigmond, aki mindenkitől támadva, egyedül a magyaroknál talált változatlan hűségre és azt haláláig nemes lélekkel viszonzta.

Császárrá való megválasztása után (1411 július 21) háborút indított a velencei köztársaság ellen, amely Dalmácia megvételeivel a tengerpart birtokába jutott. Szerbia észrevette a fordulat jelentőségét és fejedelme maga jelent meg Budán, hogy a magyar király védelme alá helyezkedjék. Hogy a velencei háború ezek ellenére sem hozott nagy sikert, az nem sokat jelentett, mert Zsigmond már átlépte azt a vonalat, melyet a köztársaság féltékenyen őrzött és amely mögött Anjou László állott. Zsigmond előtt nem volt ismeretlen az, hogy vele szemben állnak rokonai, a Habsburgok és a Cilleiek. Már a velencei háború dején megjelent Itáliában és rávette XXIII. János ellen a pápát arra, hogy hívja össze az egyetemes zsina-

tot. Mikor az összeült, a pápa Frigyes főherceg védelme alatt elmenekült és ezzel a Habsburgokkal együtt Anjou László és a velencei köztársaság is vereséget szenvedett. Az első diadalt így Zsigmond nyerte meg, aki nagy magyar kísérettel jelent meg a zsinat székhelyén, Konstanzban. Zsinati szereplését akként fogva fel, hogy az nem kizárólag egyházi ügyekre terjedt ki, azt állapíthatjuk meg, hogy részvétele nagy politikai tervek megvalósítására nyújtott alkalmat. Ilyen volt pl. Hohenzollern Frigyes nürnbergi várgrófnak a brandenburgi választófejedelemség adományozása. Ezzel a Budán kelt adománylevéllel indultak el a Hohenzollernnek a porosz állam és a német egység megalkotásának útján. Ilyen volt a szavójai grófnak hercegi rangra való emelése; az tette lehetővé neki családjá hatalmának megalapozását, majd az olasz egység kiépítését. A szavójai fejedelemség azon az útvonalon feküdt, melyen a franciák Nápoly felé igyekeztek; ennek az útnak az elvágása tehát Zsigmond szempontjából nagy jelentőséggel bírt. Anjou László maga kívánt szembe szállni az észak felől — Velence megkerülésével — feléje közeledő ellenfelével, de halála folytán nem történt meg az a különös eset, hogy a konstanzi zsinaton két magyar király forduljon egymás ellen. Nápoly trón-

jára László nővére, Anjou Johanna került, aki már nem rendelkezett elhalt bátyjának sem erejével, sem nagy terveivel. Előrelátható volt, hogy birtokai az aragónok, spanyolok kezébe kerülnek. Zsigmond is útra kelt és meg sem állott Aragóniáig. Ez az első találkozás a magyar és az aragóniai király között mély nyomot hagyott maga után, mert Nápoly valóban aragóniai kézbe került, a Hunyadiak — Zsigmond politikájának örökösei — pedig a nápolyi spanyolokkal szövetszestek az Anjouk ellen.

Magyar szempontból is fontos volt az, hogy a francia királyi ház fiatalabbik ága Burgundiában külön fejedelemséget alapított és a francia király ellen az angolokkal szövetszestett. Ez tette kívánatosszá Zsigmondnak azt, hogy Burgundiával összefogjon és Angliába utazzék, melynek trónján még nem régen az ő nővére ült. Angliában kötötte meg 1416-ban azt a szövetséget, melyben csatlakozott az angol—burgundi érdekelttség és szembefordult a franciákkal.

Mindezt azért mondtunk el, mert Zsigmond mindenütt magyarok kíséretében jelent meg. Európai útja tehát a magyarokra nézve a diplomácia magas iskolájának volt tekinthető.

Ebben a helyzetben tört ki 1420-ban a

csehországi huszita forradalom, amely új fordulatot adott az eseményeknek.

A kompromisszum, 1420—1440.

A huszitizmus olyan forradalom volt, melyben az egyházi és politikai vonatkozások egybeolvadtak. Ha mégis megkülönböztetjük és kiválasztjuk a benne található politikai jelleget, akkor azt a következő irányokban látjuk megnyilvánulni:

Zsigmond volt az a császár, aki Husz Jánost a konstanzi zsinaton mint eretneket — a zsinat határozatából — megégezte. A császár azonban történetesen királya volt Csehországnak is, ahol Husz megégezése igen erős ellenhatást szült. Forradalom keletkezett, amely világi vonatkozásában Zsigmond cseh királysága ellen irányult. Az volt a célja, hogy mást ültessen Csehország királyi trónjára és más legyen annak választófejedelme; az új cseh választófejedelem pedig válasszon másik császárt, ne adja szavazatát Zsigmondra, hanem buktassa meg. Mivel pedig Zsigmond Magyarországnak is királya volt, a csehországi huszita forradalom hullámai átcsaptak Magyarország területére is.

A veszedelem sokkal nagyobbnak látszott a kortársak előtt, mint ma mi előttünk lát-

szik; jellege is különbözött attól, mint ahogyan sokszor megrajzolva látjuk.

Zsigmond ugyanis abból indult ki, hogy nagymultú, egykor hatalmas fejedelmi házá-
nak egész épülete összeomlott. Mint a család
utolsó sarja, ő volt az, ki családjá hatalmát
eljátszotta. Magyar királysága megmaradt
ugyan, de Prága megszűnt a német hatalom
keleti védőbástyája lenni. A cseh forrada-
lom cseh nemzeti állam kiaalkítására töreke-
dett és ezt olyan türelmetlenül kezdte meg,
hogy megszakadt az összeköttetés Bécs és
Berlin, Ausztria és Brandenburg között, me-
lyek a németységnek kelet felé előretolt vég-
várai voltak. Északon már is igen erős volt
a lengyel visszahatás; délen a Habsburgok
nehéz helyzetbe kerültek. Ilyen körülmé-
nyek között maga sem látott más megoldást,
mint hogy távoli célok követése helyett azo-
kat az erőket fogja össze, amelyek a hely-
színen találhatók voltak.

Így kötött házasságot Cillei Borbálával és
engedett a Cillei-család azon követelésének,
hogy Borbála királyné születendő gyermekét
fogja birtokainak örökösévé tenni. Így kö-
vette a házasságot 1408-ban a Sárkány Rend
alapítása, melynek bevallott célját későbbi
történetírók az örökösödés biztosításában
állapították meg. Mivel Borbála királynőnek
1409-ben leánya született, Luxemburgi Erzsé-

betet 1411-ben Habsburg Albert főherceggel jegyezték el. Zsigmond tehát megalkudott a helyzettel és kompromisszumra lépett azzal a hatalmi alakulással, mely a Habsburgokból és a Cilleiekből állott. Családja jövőjét azokra építette.

Igy történt, hogy trónját 1437-ben elkövetkezett halála után veje örökölte: Habsburg Albert, az ausztriai családi dominium birtokosa egyszerre jutott a magyar és cseh királyságok birtokába. Nem nyerte ugyan el a császári méltóságot, de három olyan országot egyesített a maga kezében, amelyek közül az osztrák hercegség és a cseh királyság Németországhoz tartozott, Magyarország pedig önálló állam lett. Mindhárom ország szomszédos volt egymással.

Az uralkodó személyének közössége nyújtott alapot arra, hogy a merániai tervek szerint szorosabb egység alakuljon ki Ausztria, Csehország és Magyarország között. Mindháromnak élén egy trón maradjon és azon Cillei Borbála foglaljon helyet. Fivérének, Cillei Ulrichnak tehát az érvényesülés nagy lehetőségei nyíltak meg. Ez nyilvánult meg abban is, hogy gyöngé férjének, Albertnek halála után Cillei Erzsébet vette magához a királyi koronát, a férje halála után született László magyar királynak pedig Cillei Ulrich lett a nevelője.

Ez lett a következménye annak a kompromisszumnak, amelyet Zsigmond király nehéz helyzetében elfogadott.

Bizánc sorsa eldől.

Azok a következmények, amelyeket elmondottunk, távolról sem merítik ki annak a politikai helyzetnek a megrajzolását, melybe a három ország került. Nem lenne teljes a kép, ha hozzá nem tennénk, hogy az eget a lángban égő Balkán tüze festette pirosra és a velencei köztársaság aggódva figyelte, hogy ki és mi marad meg a vihar után. Még ez sem volna elegendő, mert Zsigmond birtokaiból részt követeltek a Jagiellók is; a lengyel hatalom egész erejével felvonult a keleti határokon és Velencével együtt foglalt helyet a Habsburgok oldalán. Hogy mindkét esemény sorsdöntőnek látszott az akkor élő nemzedék szemében, arra vonatkozólag mindössze azt említjük meg, hogy a társadalmi rend felbomlott, az emberek lelken mérhetetlen aggodalom vett erőt és senki sem tudta elgondolni, hogy mit hoz a jövő.

Csak egy ember akadt, aki abban jelölte meg a tennivalót, hogy minden erőt összefogva, együtt kell tartani és meg kell menteni a magyar nemzetet. Ez az egy gondolat

nemcsak okosságra és bölcseségre mutatott, de azt is bizonyítja, hogy Zsigmond király európai látókörének egy hivatott örököse volt, akiről a bizonyítékok nem mondják meg, hogy fia is volt neki: Hunyadi János.

Hunyadi a nikápolyi tragédia után, arról a Maros-vonalról indult el, ahol a nagy tragédiák egymást követték, mert a török megállás nélkül támadott. Elkísérte Zsigmondot nyugati útjain és olyan távlatokat szerzett, hogy sem a szomszédos országok, sem az európai politika nagy kérdései nem maradtak ismeretlenek előtte. Talán a legfontosabb volt az, hogy amikor Zsigmond király dicsősége a múlté lett, Hunyadi János visszatért oda, hol a zavar a legnagyobb volt: a Maros vonaláról indította meg azt a nemzeti politikát, melyet félszázadon át egyenes vonalban vitt ő és fia, Mátyás király.

Ennek a nemzeti politikának a figyelmét kezdettől fogva Magyarország védelme kötötte le. Annak érdekében kerestek új királyt Jagielló Ulászló személyében, akit alkalmasabbnak hittek az újszülött királynál. Az országnak tehát két királya volt: V. László és I. Ulászló. Előbbinek gyámja III. Frigyes császár volt, utóbbinak táborát Hunyadi és a köznemesség adták. Azok élén vonult a király a török ellen és lelte halálát 1444-ben a várnai csatában, ahol magyarok,

bolgárok és lengyelek harcoltak együtt, szerb és román segédcsapatokkal.

Mikor új királyt kellett választani, a többséget alkotó köznemesség megint olyan jelöltre gondolt, aki sikerrel tudná felvenni a harcot a törökkel. Így került forgalomba 1445-ben Jó Fülöp burgundi herceg fia, Merész Károly. A család neve a nikápolyi válalkozás idejétől fogva volt ismeretes Magyarországon. Jó Fülöp országa hercegség volt ugyan, de az terjedelmes birodalommal bővült és az Alpoktól az Északi tengerig terjedt. A herceg személye sem volt ismeretlen a magyarok előtt; atyjának jelölése megmaradt az emlékezetben és Merész Károly nevének forgalomba hozása sejteni engedte az 1424-ben Velencének átengedett burgundi trónigények megújítását. Választásra még sem került a dolog és így történt, hogy Hunyadi Jánost a trón betöltéséig 1446-ban

Vele szemben a Cilleiek és barátaik a kis Magyarország kormányzójává választották. V. László király nevében ennek gyámjában, III. Frigyes császárbán találták meg a maguk vezérét, a francia burgundokkal a Habsburgokat állították szembe. Ugyanakkor a Hunyadi mögé sorakozott köznemességnek olyan királyt keresett, aki a császárral és a szultánnal is szembe tud szállani. Ilyennek mutatkozott a franciákkal szembenálló ara-

góniai Alfonz, aki 1442-ben Anjou René hadait Nápoly vidékéről kiszorította. Nemcsak az sikerült neki, hogy a megvert René király örökbe fogadja őt, hanem az is, hogy a pápa elismerje. Ezek a sikerek Itália leghatalmasabb uralkodójává tették. Híre Magyarországra is eljutott és így történt, hogy Hunyadi 1447—48-ban Alfonz nápolyi királyt a magyar trónra hívta meg. A tervből ugyan semmi sem lett, de azért lehetetlen félre nem ismernünk azt, hogy az aragóniai szövetség az angevin legitizmizmus ellensúlyát alkotta és hogy mint ilyen, Hunyadi János Zsigmond királytól vette át. Tőle viszont fia, Mátyás király örökölte, aki később Alfonz nápolyi király leányát, aragóniai Beatrixot vette feleségül. Így a franciaellenes szövetség gondolata Zsigmondtól Mátyás haláláig egyenes vonalat alkot.

Miután a török ellen alkalmas király nem akadt, a rendek megnyugodtak abban, hogy V. László, egy Habsburg főherceg legyen a király. Abban is, hogy Frigyes császár legyen a gyámja, de a hatalom továbbra is Hunyadi kezében maradjon, kit a király az ország főkapitányává nevezett ki.

Bármennyire akadályozta Hunyadi tevékenységét az az udvari párt, melynek vezére Cillei Ulrik volt, mégis meg kell mentenünk a feledéstől és ki kell emelnünk a homályból

azt a tényt, mely a belső viszály hullámaiban elmerülni látszik. Ez Hunyadi Jánosnak az a törekvése, hogy a keresztény közösség vezéréként maga vonul a török ellen és menti Konstantinápolyt. Konstantin görög császárnak egyetlen reménye Hunyadi János volt és aggódva figyelte, vajjon eljutnak-e a magyarok a célhoz és fel tudják-e menteni Bizáncot. A feladat sokkal nagyobb, a kitűzött cél sokkal nagyszerűbb volt, mint-hogy meg nem kapta volna Hunyadi lelkét. Egy ember akadt, aki a vállalkozás diplomáciai előkészítésében segítségére volt és sajnálnunk kell, hogy Vitéz Jánosnak ebbeli tevékenysége csak homályosan ismeretes. Nem csökkentette annak értékét Konstantinápoly eleste és hogy a császár még mindig a magyar segítséget várta, karddal kezében esett el a török ellen (1453).

Most már nem lehetett kitérni az elől, hogy a hatalmak is Hunyadi mögé sorakozzanak és megismétljék Zsigmond király nikápolyi keresztes hadjáratát. Hunyadi boldogan számította, hogy mennyi katonát ad a nápolyi király és mennyit a burgundi herceg, de a végén csak német keresztesek erősítették meg azt a haderőt, melyet ő maga vezetett a Belgrád felé közeledő Mohamed szultán ellen. A kereszteseket Kapisztrán János ferencrendi szerzetes toborozta és ve-

zette Hunyadiival. Együtt vívták meg 1456 július 22-én a fényes nándorfehérvári diadalt és együtt haltak meg mindketten a szerzett diadal után. Nevüket a hálás utókor egybeforrasztotta ugyan, de megfélemezett Vitéz Jánosról, aki a vonatkozó tárgyalásokat vitte és akinek az a sors jutott osztályrészül, hogy urának halála után tanuja legyen a Hunyadi-fiúk tragédiájának. Az idősebbik Lászlót kivégezték, a fiatalabb Mátyást Prágába hurcolták.

Prágai börtönében értesült Mátyás arról, hogy királlyá választották, tehát Vitéz János nem maradt tétlenül. A nemzeti politika Mátyás megválasztásával teljes diadalt aratott.

Mátyás király diplomáciája.

Mátyás diplomáciájának értékelése nem könnyű feladat, mert a nagy király külpolitikája nem hozott szemmelláthatólag nagy sikereket, halálakor pedig már életben volt az a nemzedék, amely még megérte a mohácsi vészt.

Mátyás király igazolását mégis megtaláljuk abban, hogy egyrészt ismerte a legnagyobb — a török — probléma fontosságát, másrészt az egymás közt egyenetlenkedő európai hatalmakat okolta és tette felelőssé

azért, mert a török problémát, atyja örökségét, nem tudta megoldani.

Mátyás védekezését el kell fogadnunk, mert ő maga tudhatta legjobban, hogy mit és mennyit tehetett. Csak ő láthatta, hogy mi és milyen természetű volt az az akadály, amelyet előbb le kellett volna küzdenie, hogy atyja művét befejezhesse.

Hiába volt a spanyol születésű III. Calixtus pápának minden igyekezete, hogy Magyarországot Burgundia útján megsegítse, mert abban az időben Burgundia hercege volt az egyetlen, aki Magyarország oldalára állott és mert minden áldozat és igyekezet kárbavesztett amiatt, hogy az akadályok erősebbeknek bizonyultak a nagy terveknel.

V. László királyban volt ugyan lélek és szív, a források szerint erős magyar érzés is, de nem tudta áttörni a személyi érdekeknek azt a gyűrűjét, melyet körötte idegen tanácsadói képeztek. Neki kellett lehetővé tenni nagybátyjának érvényesülését, Cillei Ulrichnak horvát bánságát és Szerbia felé való terjeszkedését. Szerbia fejedelme az ő veje volt és úgylátszott, hogy sikerül Cilleinek külön országot alapítani az adriai partvidéken. Gondosan ügyelt arra, hogy ne gátolja őt ebben a velencei köztársaság és hogy segítségére legyenek neki a Habsburgok. Hiába nyújtotta kezét a magát magyarnak valló

László király a magyarok felé: a Hunyadiak messze voltak és kívül állottak azon a gyűrűn, amely királyukat körülvette. Mikor Belgrádban megjelent közöttük, elszakították tőlük, Prágába vitték és elzárták a külvilágtól. A magyarok csak később tudták meg, hogy László mint magyar király szerepelt Párisban egy francia királyleány kérőjeként és hogy a francia udvar gyászba öltözött, mikor arról értesült, hogy „Lancelot király” meghalt.

Ezek után nem lehet csodálkozni azon, hogy a magyarok olyan királyt akartak, aki közöttük él. A magyar alkotmány nem engedte meg azt, mi hűbéres országokban szokás volt, hogy a nemzet és királya között mások is álljanak — olyanok, akik a király országával a király és az ország félretolása mellett kívánnak rendelkezni.

Mivel Hunyadi Mátyás László halála után a király névleges fogságából a csehek tényleges fogságába került, a csehek élén álló Podiebrád György a kedvező alkalmat szintén a maga hatalmának kiépítésére egyezkedett felhasználni. Ha egymás mellé állítjuk a dátumokat, akkor ez világosan felismerhető, mert a husziták vezére gyors egymásutánban adta hozzá Katalin nevű leányát a fogoly királyhoz, tehát szövetséget kötött vele; azután magát tette Csehország kirá-

lyává és a magyar szövetségre támaszkodva szerezte meg az elismerést Frigyes császártól, aki a Habsburgok fiatalabbik ágából származott (1458—59), mert az idősebb ág Lászlóban kihalt.

Az egymás mellé állított dátumokból az is megállapítható, hogy megszűnt az a veszedelem, amely Magyarországot dél felől, a Cilleiek oldaláról fenyegette. Helyette azonban új veszedelem támadt északon, mert Cillei helyét Podiebrád György foglalta el.

Nem remélhetett segítséget Mátyás király a lengyel részről sem, bár azok ellenségei voltak úgy a cseheknek, mint a Habsburgoknak; a csehekkel már évszázadok óta versengtek a hatalomért. Ha megszerezhették volna Csehországot, akkor a cseh választófejedelemség útján már a Német Birodalomban támaszthattak volna ellenséget a Habsburgok ellen. Ennek a politikának volt a vezére és erre törekedett az elhalt László nővére, Habsburg Erzsébet főhercegnő, aki Kázmér lengyel királyhoz ment feleségül. A lengyel trónra kerülve is fenntartotta igényeit, mert azt vallotta, hogy ő a család idősebbik ágából származik és jogait az ifjabb ágból származó Frigyes császárral szemben kívánja érvényesíteni. Nem szabad figyelmen kívül hagynunk azt, hogy 1454-ben megkötött házasságától kezdve még igen so-

káig, 1506-ig élt; hogy félszázadon keresztül ő volt a lelke annak az erőteljes lengyel politikának, mely a Habsburgok ellen érvényesült és amelynek hatása Magyarországra is kiterjedt, sőt az egész XVI. század folyamán észlelhető volt. Férjének bátyja Magyarország királya volt, ő pedig megérte, hogy saját fia szintén Magyarország királyává lett. Abban a feltevésben volt, hogy Habsburg-érdeket képvisel és hogy ő, az idősebbik ágnak és László királynak örököse az, aki az öröklés jogán fölötté áll a fiatalabbik ágból származó Frigyes császárnak is. Míg a magyarok csak magyar királyt láttak Erzsébet főhercegnő fiában, II. Ulászlóban, addig anyja jogszerű magyar és cseh királyt látott benne: olyant, aki Habsburg Frigyes-sel szemben a csehek és a magyarok helyett anyját, László király örökösét képviselte. Habsburg Erzsébet tehát egyenlő jogúnak tekintette magát Habsburg Frigyes-sel; különbséget csak abban látott közöttük, hogy ő Frigyes országaival szemben a cseh, lengyel és magyar királyságokra, nem pedig Bécsre és Ausztriára támaszkodott. Ezekről a területekről fordította szemeit Bécs felé, ahonnan Frigyes császár nem tudta, hogyan ellensúlyozza Erzsébet főhercegnő és a lengyel hatalom térfoglalását. Ha Mátyás király tartós eredményt akart elérni, úgy az

nem a terjeszkedő hatalom, hanem csak a császár útján volt elképzelhető. Nem is gondolhatott addig arra, hogy a török ellen fordulhasson, míg rendbe nem hozza dolgait Frigyessel és amíg a maga választott királyságát a császárral el nem ismerteti. Ugyanígy látta azt a velencei köztársaság is, mert az a való helyzet ismeretében már elpártolt a keresztes háborúk gondolatától és a török felé közeledett. A törökkel nem állott szemben senki, mert a hatalmak egymásnak voltak ellenségei és egymás ellen fordulva, egymás erejét csökkentették, a török erejét viszont érintetlenül meghagyták. Ezért volt igaza Mátyás királynak abban, hogy a felelősséget a hatalmakra hárította át.

Ha Magyarország a császár elismerésére rá volt szorulva, úgy ez azt jelentette, hogy nyugat felől hátvédet keresett magának a török ellen. Tisztában volt azzal, hogy ha Frigyes is tudatában van ennek, akkor az elismerés árát magasra fogja szabni. Ha viszont Mátyás ezt az árat megfizette, akkor nemcsak azért tette azt, hogy saját hatalmát megszilárdítsa, mert az benn az országban szilárdnak volt mondható és nem függött Frigyes magatartásától. Inkább azért volt kész nagyobb áldozatokra, hogy nyugodtan visszatérhessen családjának hagyományos politikájához és atyja példajaként a török

ellen fordulhasson. Elég oka volt arra gondolni, hogy Zsigmond király óta sok minden történt már ebben az irányban, de nem sikerült elődeinek elérni azt, hogy a török hatalommal szemben teljesen szabad kézzel rendelkezzenek, minden köteléktől és aggodalomtól mentesek és szabadok legyenek.

Ha valakinek nagy szüksége volt erre, akkor leginkább feltehető volt ez Hunyadi János fiáról, aki választás útján lépett a trónra; olyan időben történt ez, amikor mindenki az örökjogban kereste a maga hatalmának megszilárdítását és a hűbéri fel fogás szerint nem tartották erősnek azt, aki csak választásra támaszkodik. Ezek után érthető az is, hogy miért tette magáévá a király azokat a követeléseket, amelyeket Frigyes császár állított és amelyek alapján 1462 április 3-án a gráci szerződés létrejött. Egyébként nem értenénk meg annak páratlanul súlyos voltát; sem azt, hogy Mátyás is annyira nyomasztónak tartotta, hogy élete végéig a gráci szerződés módosítására törekedett. Ezzel ugyanis ő maga hívta fel a figyelmet annak vizsgálatára, hogy miért ment bele Frigyes feltételeinek elfogadásába.

Igaz, hogy a gráci szerződés századokon át éreztette hatását, de azt hisszük, hogy ebben a kérdésben csak akkor láthatunk

tisztán, ha Mátyás király szemével nézzük a dolgokat.

Úgy látszik, hogy neki, a dúsgazdag embernek és a Magyar Birodalom választott urának megért 80 ezer darab aranyat az, ha Frigyes császár átadja neki Szent István koronáját. Ezáltal lehetővé lesz az, hogy magyarországi helyzetét tisztázza, ne csak a nemzet akaratából, hanem a szent korona rátételével is törvényes királya lehessen, a választás jogát törvényes koronázással erősítse meg. A koronázás elmaradása esetén tehát az ő felfogása szerint is gyengébb lett volna helyzete a háttérben álló Anjoukkal és Burgundiával, az előtérben álló Habsburgokkal és az előtérbe törekvő Jagellókkal szemben, akik valamenynyen örökjogon igyekeztek megszerezni maguknak a magyar királyságot.

Mindenesetre figyelembe kell venni azt is, hogy Mátyás a szerződés megkötésekor mindössze 22 éves volt és ennek folytán alig lehetne rossz néven venni tőle, hogy nem gondolt saját magtalanságára, sem pedig arra, hogy ebben az esetben a magyar királyságot a Habsburgok fogják örökölni. Könnyű lélekkel járult hozzá ahhoz is, hogy Frigyes császár holta napjáig viselheti a magyar király címét, mert Mátyás környezete sem kételkedet abban, hogy a fiatal

királynak lesz még törvényes örököse, aki a megkívánt örökjogot fogja majd képviselni a Habsburgokkal szemben.

Bármint gondolkozott azonban Mátyás vagy az ő környezete, nem hallgathatjuk el azt a tényt, hogy a gráci szerződés volt az a nemzetközi megállapodás, amelynek alapján Habsburg Frigyes és fia, Miksa, valamint annak leszármazottai, Károly és Ferdinánd, nemcsak viselték a magyar király címét, hanem a magyar királyságot is maguknak igényelték, sőt azt a család meg is szerezte.

Hogy mindezekre mások sem gondoltak, kitűnt abból, hogy a gráci szerződést az ország rendjei változatlanul elfogadták és megerősítették. Ha ezt a megerősítést (1463 július 19) nyomon követte az a szövetségi szerződés, amelyet Magyarország Velencével kötött (1463 szeptember 12), akkor fel kell tennünk, hogy Mátyás király cseh apósától és a császártól fedezve valóban szabad kezet kapott a török ellen.

Velence csatlakozása érthető volt, mert a kocka megfordult: Boszniát a török szálotta meg és utolsó királyát lefejezte. Értethető volt az az izgalom, amelyet ennek híre a köztársaságban kiváltott és arra bírta, hogy a nagynevű magyar király segítségéhez folyamodjék. A velencei diplomácia

egyébként mindenfelé hírt adott a fájdalmas eseményekről. Így történt, hogy Burgundia hercege szintén családja hagyományait követve maga készült a török ellen. Ugyanígy tett II. Pius pápa is, aki jól ismerte a Habsburgokat és a Hunyadiakat. Mikor azonban az előkészületek befejezése után hajóra szállt, váratlanul meghalt és a vállalat összeomlott (1464). Mátyás hazatért; felesége, Podiebrád Katalin elhalt és a még mindig fiatal Mátyás előtt megnyílt az út, hogy megfelelő házasság útján a királyi trónt a maga családjában tegye örökletessé.

Éppen ezt nem akarta volt apósa, mert abban a feltevésben volt, hogy a kezeiből kisiklott Mátyás megegyezik a császárral és akkor ő Habsburgok és a Hunyadiak egységes frontjával kerül szembe. Azért leánya halála után egy francia hercegnőt ajánlott Mátyásnak. Abban reménykedett, hogy a francia házasság szembeállítja őt a császárral és fedezetlenül mehet a török ellen, az pedig Magyarország egész erejét le fogja kötni. Magyarország erőinek lekötése viszont neki a cseh választófejedelemnek a császári korona megszerzése felé nyitja meg az utat.

A fiatal Mátyást valóban gondolkodóba ejtették a különböző házassági ajánlatok és nem kis fáradságába került családjának —

anyjának és a Szapolyaiaknak — visszatartani őt attól, hogy valamelyik ajánlatot elfogadja. 1465-ben már két ajánlat is feködött előtte. Ferdinánd nápolyi király saját leányainak egyikét, aragóniai Eleonórárt vagy Beatrixot ajánlotta feleségül, Milánó fejedelme, Sforza Ferenc pedig Sforza Ippolitát. Diplomáciai szempontból mindkét házasságnak más-más jelentősége volt. Sforza Ferenc — Velencéből nyert értesülések alapján — már előbb értesült arról, hogy Mátyás a magyar királyi trónt nem örökjogon bírja. Ez ugyan semmiféle okból, legkevésbé pedig az akkori felfogás szerint nem eshetett kifogás alá, de mégis fel kell tennünk, hogy a híradás csökkenteni kívánta Mátyás jelentőségét. Következtethető volt az abból, hogy a megállapítás velencei szűrőn át került Milánóba és hogy a velencei követ azt is hozzátette, hogy egy velencei titkár is résztvett Mátyás megválasztásában. Ez ugyan magyar szemmel nézve nem sokat jelentett, de Milánóban kevésbé ismerték a magyar viszonyokat. Legalább is ennek volt betudható, hogy Ippolita hercegnőt még abban az évben férjhez adták Anjou János herceghez és provencai grófhöz. Mátyás, kinek atyja valamikor Milánó szolgálatában állott, nem ért annyit Sforza Ferenc előtt, mint az, hogy leányát, Anjou

René fia vette feleségül, aki Nápoly várományosa — és egyéb koronák igénylője — volt és akinek nővére, Anjou Margit az az angol királynak volt a felesége. Milánónak az Anjoukhoz való csatlakozása viszont Mátyás szempontjából az angevin legitizmus feltámadását jelenthette.

Már akkor felmerült a gyanú, hogy a milánói tervet Velencéből hiusították meg, hogy elkerüljék a köztársaságnak a szövetséges Milánó és Magyarország közé való kerülését.

Különösen kitűnt Velence politikájának magyarelles irányzata akkor, mikor Mátyás király volt apósa, Podiebrád ellen hadba vonult.

Jagiellók és Habsburgok.

Bár többféle okot szoktak felhozni arra, hogy miért vonult Mátyás a cseh király ellen, aki huszita volt és akit ezért az egyházból kiközösítettek, diplomáciai szempontból sokat számított az az aggodalom, hogy Jagielló Kázmér lengyel király is oda készült.

A Jagiellók ugyanis Nagy Lajos halála óta nemcsak kivonták magukat a magyar érdekkörből, hanem olyan hatalommá is tettek Lengyelországot, mely félkör alakjában

vette körül a Kárpátokat és növekvő nyomást gyakorolt a Duna-medencére.

Már Zsigmond király sem tudott kitérni e nyomás elől. Annál kevésbbé, mert feleségének nővérét, Cillei Annát Ulászló lengyel király, Erzsébet főhercegnő fia vette nőül. Bár nem volt kedvére az, hogy apósa ezen az úton mindkét ország belső ügyeibe beavatkozhatott, mégis szemet hunyt az előtt, hogy az északi ügyeket elrendezzék, mert ezen az úton remélt szabad kezet nyugat és dél felé, Velence és Aragónia irányában. A békemű okmányai valóban egybe tartoznak: 1411-ben békeszerződés jött létre Magyarország és Lengyelország között; 1412-ben szövetségi szerződés Magyarország és a Német Lovagrend között, magyar-lengyel szövetség a török ellen, békeszerződés Lengyelország és a Német Lovagrend között; 13 szepesi városnak Lengyelország részére történt elzálogosítása és Moldva fejedelemségnek lengyel érdekkörbe való utalása volt az az ár, amiért Zsigmond nyugat felé szabad kezet kapott. Így kerültek lengyel kézbe Moldva városai a Fekete-tenger partján, köztük a szerződésekben megnevezett Fehérvár vagy Bielorod és Kilia egykori genuai telepek is.

Amíg Zsigmond a nyugati országokat járta, Lengyelország annyira megerősödött,

hogy a magyarok a Habsburgok helyett a Jagiellóktól kezdték remélni országuk megszabadítását, a török veszedelem elhárítását. Így történt, hogy a magyar királyi trónt 1440-ben Ulászló lengyel király szerezte meg és hogy egy másik Ulászló ugyanakkor nyújtotta kezét Podiebrád öröksége után, mikor Mátyás Csehország ellen készült. A csehországi hadjárat (1468—71) azzal végződött, hogy a bajba került Podiebrád Mátyás helyett Ulászlót fogadta fiává. 1471-ben elkövetkezett halálakor a csehek Ulászlót választották és ezzel a kérdés Magyarország ellenére dőlt el. Csehország katonai megszállása Mátyásnak cseh királlyá történt megválasztása és megkoronázása Csehország birtoklását jelentette ugyan, de nem akadályozta meg azt, hogy Csehország a lengyel érdekek vonalai közé került.

Csehek és lengyelek, de a Habsburgok és a velencei köztársaság is hamar észrevették, hogy Magyarországon sem tartotta mindenki szükségesnek a csehországi hadjáratot és hogy Mátyás diadalának értékét Ulászló örökjogának aláfestésével lehet gyengíteni. Nem volt kedvükre a dolog azoknak sem, akik a török veszedelmet nagyobbnak látták; csak kevesen lehettek azonban tisztában azzal, hogy a Mátyás ellen intézett támadás zárai Velencében fu-

tottak össze. A köztársaság egész idő alatt a háttérben maradt. A király biztos volt abban, hogy elégületlen hívei nem vonják kétségbe uralkodásának törvényességét, de lassankint rájött arra, hogy azok csak eszközei mindazoknak az ellenséges kormányoknak, amelyek vele szemben egy táborba tömörültek.

A figyelmes szemlélő még ma is nehezen tudja úgy csoportosítani az adatokat, hogy azok okszerű láncolatot és természetes egybetartozást mutassanak.

Mindenesetre Frigyes császár volt az, aki Prágában vereséget szenvedett, mert ő veszítette el a cseh választófejedelemséget — Erzsébet főhercegnő, a lengyel anyakirálynő ellenében — és ezzel a veszteséggel az ő hatalma rövidült meg. Amikor Mátyás 1469-ben az Adria felé vonult, Velence Frigyes oldalára állott; ekkor vitte a császár fiát, Miksa főherceget Rómába és szerezte meg a pápai jóváhagyást ahhoz, hogy Mátyás halála esetén őt ismerjék el a cseh és magyar koronák törvényes birtokosának.

Ekkor tette Kázmér lengyel király azt a kijelentést, hogy Mátyást nem illeti meg a magyar királyi trón és lépte át a magyar határt, hogy magának szerezze meg azt. A franciákkal szövetséges velenceiek tudták, hogy a francia Anjouk ugyanezt akarják és

így tolták előre Janus Pannonius szlavóniai bánt, Anjou René egykori védencét és a maguk emberét Mátyás ellen. A király 1471-ben úrrá lett valamennyi ellensége fölött, de özvegy volt és nem voltak gyermekei. Az 1462-iki gráci szerződésben ő maga járult hozzá ahhoz, hogy a magyar királyi címet a Habsburgok viselhessék és magukat tekintsék a magyar királyi trón jogszerű örököseinek és várományosainak.

Nyugati kapcsolatok.

A magyar külpolitika 1471-ben olyan ellenállásra talált, amelyből azt lehetett következtetni, hogy az elszigetelés veszélye merülhet fel. A Jagiellók lengyel és cseh királyságai, Ausztria Frigyes császár kezében és Frigyes szövetsége a velencei köztársasággal olyan vonalat képeztek, amelynek összezsukódása félkör alakjában zárta körül Magyarországot. Hogy ennek Mátyás király is tudatában volt, azt abból következtethetjük, hogy ettől kezdve olyan szövetségesek után nézett, akik a fenti vonalon kívül állottak.

Nyugaton a Habsburgok mögött fekvő Burgundiában vélte megtalálni azt a hatalmat, melynek szövetsége Magyarországnak segítségére lehet.

A Hunyadiak jól ismerték Burgundiát, melynek csapatai többször megjelentek, hercegei pedig, akiknek Magyarországhoz való viszonyaikat még nem ismerjük teljesen, az elsők között állottak a török elleni küzdelemben. Burgundia hercegei a Valois Házból származó, tehát vérbeli királyi hercegek voltak, akik Franciaország és Németország között egyre növekvő birodalmat alapítottak. Hercegségük nagyrészt francia területen feküdt, de az övék volt Németalföld is, melynek mérhetlen kincsei őket Európa leggazdagabb uralkodóivá tették. Páratlan műízlésük és műpártolásuk az ő udvarukat tette a legfényesebbé, gazdagságuk az ő hadseregükkel új és tekintélyes hatalmat állított az európai hatalmak sorába. Nem Mátyás király volt az egyetlen, aki nagy uralkodónak tartotta Burgundia hercegét, a fiatal Merész Károlyt és aki ezt a nagy erőt a maga céljainak szolgálatába állította. Sokat jelentett az, hogy Károly herceg ellensége volt a francia királynak, az Anjouk pártfogójának. Ha tehát XI. Lajos francia király az Anjoukkal fogott össze, akkor Mátyás királyra nézve értékes lehetett a szövetség azzal a fejedelemmel, aki a francia királyt elfogta és aki a Habsburgok háta mögött vett állást.

Merész Károlytól is nagy merészség volt

azonban a megalázó eljárás Lajos király ellenében, mert utóbbi azok közé az emberek közé tartozott, akik sohasem felejtenek. Legkevésebbé felejtenek pedig olyan megalázást, mint amilyennek Károly Lajos részéről volt kitéve. Így történt, hogy Lajos Anjou René herceget tolta előre, nehogy Burgundia olyan irányban is kiterjeszthesse határait, amerre Franciaország kívánt terjeszkedni. Abban a feltevésben, hogy Károly Itália felé törekszik, Lajos Anjou Renének hasonló nevű unokáját elismerte a nápolyi királyság örökösének; abban a feltevésben volt, hogy Anjou Károly óta francia érdekkörbe tartozik a nápolyi királyság. Akkor még senkisésem gondolt arra, hogy Nápolyhoz számítja Magyarországot is, melyet az Anjouk egykor szintén Nápolyból szereztek meg. Magyarország felől ez az aggodalom legfeljebb azért merült fel, mert a velencei köztársaság már is az öreg René király és az Anjouk közeledtét adta hírül, szövetségese volt Franciaországnak, sőt a jelek szerint Velence és Anjou René embere volt Janus Pannonius szlavóniai bán is, aki Mátyás bosszúja elől Velence felé keresett menekülést és ezzel elárulta, hogy kiknek szolgálatában állott a magyar király ellen.

Hogy Merész Károly burgundi herceg valóban gondolt itáliai tervekre, következtet-

hetjük abból, hogy szövetségre lépett Aragóniával és az aragóniai kézben lévő Sziciliával, tehát a franciák ellenségeivel. Lajos király azzal akarta ellensúlyozni ezt a szövetséget, hogy Ferdinánd nápolyi király leányait, Eleonórárt és Beatrixot saját családjára részére igyekezett megszerezni. Eleonóra hercegnőt a szavójai fejedelemnek, az alpesi hágók őrének szánta és ezzel nyilvánvalóvá tette, hogy neki magának is voltak tervei az olasz félszigeten; Beatrix hercegnőt elsőszülött fia, Károly francia trónörökös számára igényelte. A sors másképpen rendelkezett, mert Merész Károlynak is volt egy leánya, kinek jövője több fejedelmet érdekelt, mint Beatrix hercegnőé. Burgundi Mária egyetlen gyermek volt és örököse mindazoknak az óriási előnyöknek és javaknak, melyeknek megszerzése végett Európa legnagyobb hatalmai egymás ellen léptek sorompóba. Ott volt az egyik oldalon a francia király, aki vissza kívánta venni a burgundi hűbért. Ott volt III. Frigyes császár fia és örököse, a nagy tervekkel foglalkozó, de örökké pénztelen Miksa főherceg; végül ott volt Ferdinánd nápolyi király fia, aragóniai Frigyes, aki maga utazott a burgundi udvarba, hogy Mária hercegnő közelében legyen.

A burgundi örökösödés kérdésében az

első lépést Merész Károly tette meg. A Lajostól előretolt Anjou René birtokait, a Rajna balpartját, valamint ezen a területen a császár helyettesítésének jogát (vikáriátus) a maga részére követelte: határozott lépéssel fordult kelet felé, ahonnan a budai udvar is figyelni kezdett és ahol Mátyás király a francia trónörökösnek szánt aragóniai Beatrixot magának szerezte meg.

Ekkor találjuk első jelét annak, hogy Mátyás szabadulni kívánt a cseh és lengyel kérdésektől; észre lehetett venni azt, hogy a nápolyi spanyol politikába való betekintés óta egyre inkább megerősödött benne az a benyomás, hogy az európai kérdés nem a cseh-lengyel viszonylatban fog eldőlni.

Nem kevésbé fontos annak megemlítése, hogy amint fegyverszünetre lépett a lengyelekkel (1474 február 27), a Jagiellók Frigyes császárral szövetkeztek (1474 március 11—13), a császár pedig a franciákkal (1474 december 31). Nem jelentett mindez mást, mint hogy politikájának súlypontját Frigyes is nyugatra helyezte át. Sietni kellett, nehogy Franciaország és Németország egymás között osszák meg Burgundiát.

Hogy Mátyás ekkor már benne volt a kérdés bonyodalmaiban, azt egyrészt abból láthatjuk, hogy a Jagiellókkal kötött fegy-

verszünetet 1475-ben végleges békés szerződéssé alakította át, másrészt abból, hogy a lengyelekkel kötött szerződésben a maga szövetségesei között első helyen Burgundia hercegét említette meg. Maga keresett találkozást Habsburg Erzsébet fiával, Kázmér lengyel királlyal, hogy az északi hátvéd megteremtése után gond nélkül fordulhasson dél felé, ahonnan aragóniai Beatrix már elindult Magyarországra. Így történt, hogy a lengyel dolgok — a brünni szerződés március 28-án, a nápolyi esküvő szeptember 15-én, a budai szerződés szeptember 30-án és a fehérvári esküvő december 10-én — nemcsak egyidejű, de nyilvánvalóan egybe tartozó események voltak.

Magyarország szövetsége tehát a spanyol államokkal — Nápoly, Szicília és Aragónia — és Burgundiával szemmel láthatólag háttérbe szorította a lengyel-cseh-osztrák-velencei gyűrű fontosságát.

A hatalmak megoszlása ebben az időben a következő volt: az egyik oldalon állott XI. Lajos francia király, mögötte Frigyes császár és az angol király; vele szemben állott Merész Károly burgundi herceg, mögötte Milánó, Nápoly, Aragónia és Magyarország. Első pillantásra ez utóbbi szövetség látszott erősebbnek, ennek engedte át a kezdeményezést a francia király is.

Fontos volt ilyen körülmények között az, hogy Merész Károly milyen irányban veti latba erejét, de végzetesnek bizonyult az, hogy személyes okokból Anjou René lotaringiai herceg ellen indult, aki a császárhoz csatlakozott. Károly herceg bevonult Nancyba és megszállotta Lotharingiát. Onnan vonult a hegyeken át Grandson felé, de ott vereséget szenvedett a svájciaktól (1476 március 2). A herceg menekülve hagyta el a csatateret és hirtelen elhatározással Miksa főhercegnek ígérte oda leánya kezét, holott akkor mellette volt aragóniai Frigyes nápolyi herceg, aki Mária hercegnő kezére vágyakozott.

Nápolyi Frigyes nővérének férje, a magyar király távolról szemlélte az eseményeket. Attól kezdve, hogy a hadműveletekről értesült, rossz sejtelmei voltak. Lebeszélte Károlyt a svájci hadjáratról, mert a svájci kantonokban olyan szövetségeseket látott, kiket a Habsburgok ellen lehet fordítani. Ezért közvetítést kínált Burgundia és a köztársaság között, Károly azonban váratlanul megjelent Moratnál. Ezúttal 10 ezer halott hátrahagyásával menekült a csatateréről (1476 június 22) és most már tehetetlenül állott Franciaországgal szemben. Mikor 1477 elején Nancynál elesett, szomorú befejezéshez jutott az a kezdeményezés, hogy min-

den erejét Lotharingia ellen pazarolta el. Mátyás király nem tudta elejét venni a katasztrófának, amely ránézve is új helyzetet teremtet. Burgundi Máriát Miksa főherceg vette nőül, megkapta vele Németalföldet és a Habsburgok országai elérték az Északi-tengert. Nem volt tehát nagyon meglepő dolog az az elhatározása, hogy Merész Károly halála után, még 1477-ben Frigyes császár ellen fordult. Abban a feltevésben volt, hogy nem szabad elszalasztani az alkalmat és meg kell előzni a Habsburgokat, akik mögött már nem volt ellenség és akik most már nagyobb erővel követelhatték a magyar királyi trónt Miksa főherceg számára, ki mindenütt magyar királynak címezte magát. Érezhető volt ez akkor, mikor a 1481-ben a nürnbergi birodalmi gyűlés szakított Magyarországgal, tehát Németország a Habsburgok mögé állott. A határozat azonban nem volt egyhangú, mert a szász és a brandenburgi választófejedelmek azt az álláspontot foglalták el, hogy miután ők Mátyás szövetségesei, sem ők magukat, sem mások őket nem tekinthetik Mátyás ellenségeinek. Különösen fontos volt ezzel kapcsolatban a brandenburgi választófejedelem személye, mert a Hohenzollernek Zsigmond király óta szoros összeköttetést tartottak fenn Magyarországgal. A határozat sorsát

azonban nem az ellenzéki kisebbség tekintélye, hanem a többség súlya határozta meg. Miksa magyar királynak érezte magát és jól esett neki a német fejedelmek többségének támogatása. Mikor Bécs 1485-ben Mátyás király kezébe került, a főherceg a telet Nürnbergben töltötte és katonai előkészületeket tett Magyarország elfoglalására. Már nemcsak Magyarország királyának címezte magát, hanem királyi jogokat is gyakorolt; 1486-ban hercegi rangot adott a németalföldi Croynak, ki az Árpádoktól származtatta magát.

Ez volt az eredménye annak, hogy a burgundi hatalom összeomlott, annak örököse pedig Miksa főhercegnek lett a felesége.

Nem vona teljes a kép, ha meg nem emlékeznénk arról, hogy Burgundiát viszont a francia király szállotta meg és ezzel XI. Lajos előtt megnyílt az út Itália felé. A velencei diplomácia régóta figyelte és nyomban észrevette a változást. Már 1478-ban szövetségre lépett Franciaországgal; mikor pedig maga mögött érezte Franciaországot, 1479-ben békére lépett a törökkel is. Minden fennálló ellentétet meg akart szüntetni és birtokába került az egész levantei kereskedelemnek. A szerződésnek magyar szempontból óriási volt a jelentősége, mert elismerte azt, hogy a Balkán-félsziget

a magyar határokig a szultán birtokába ment át. Most már érthető volt, hogy Mátyás király ebből a gyűrűből is szabadulni törekedett és hogy magyar csapatokat küldött az olasz állam segítségére a török ellen. Az is érthető volt, hogy miért támogatta olyan hathatósan a nápolyi spanyolokat és miért igyekezett sógora, Este Herkules útján az olasz fejedelmeket Franciaország és Velence ellenében egyesíteni. Érezte ugyanis, hogy a francia diplomácia mennyire keresi az utat Nápoly felé. Anjou René megelőzte őt; 1480-ban megjelent Velencében, ahol tünető szívességgel fogadták, nem sokkal azután pedig a francia udvar jogászai összeállították azokat az érveket, amelyek alapján a magyar királyi trón a francia királyt illeti meg.

Ebben az időben keletkezett a magyar udvarban az a párt, mely a Velencével való megbékülést szorgalmazta. Egyelőre csak két emberből állott: Beatrix királynéból és Bakócz Tamásból, akik egyelőre nem tudtak elérni mást, mint hogy a magyar király követet küldött Franciaországba. Mátyás a helyzetet látva megváltoztatta politikáját: európai szövetséget keresett és azt a török ellen kívánta fordítani.

Ennek a nagy gondolatnak a megvalósításában érte őt 1490-ben a halál.

Keleti kapcsolatok.

Magyarország keleti politikáját a XV. században a török hatalom terjeszkedése szabta meg. A töröké volt a kezdeményezés; a magyar politika csak alkalmazkodott hozzá a szerint, amint azt kevésre vagy nagyra értékelte.

Mátyás király keleti politikájának alapját a török hatalom helyzete alkotta. Ez a helyzet azonban a kortársak felfogása szerint Magyarország biztonságára nem lehetett annyira veszedelemes, ha nem tett félre mindent és nem szentelte minden idejét, nem fordította minden erejét arra, hogy a törökkel megmérkőzzék és véglegesen kedvező helyzetet teremtsen a Balkán-félszigeten.

Azt is hozzá kell tennünk az elmondottakhoz, hogy ha erejét a török helyett a Jagiellók ellen fordította, úgy szükségét érezte annak, hogy velük szemben is védekezzék.

Elhatározásának okát abban találjuk meg, hogy Habsburg Erzsébet lengyel anyakirálynénak sikerült Csehországot lengyel érdekkörbe vonni és ezen az úton megtalálni a kapcsolatot Mátyás ellenében Habsburg Frigyessel, ki mint császár hűbéru volt a cseh választófejedelemnek.

Ezen a ponton tűnik fel annak a ténynek

a fontossága, hogy Podiebrád cseh király nem Mátyást fogadta fiává, hanem Jagielló Ulászló lengyel herceget, Habsburg Erzsébet fiát; valamint annak jelentősége, hogy Frigyes császár a lengyel herceget, Habsburg Erzsébet fiát, nem pedig a magyar királyt ismerte el cseh választófejedelemnek.

A fentiek alapján tehát nem nehéz megállapítani, hogy Mátyás helyzete, diplomáciai szempontból, változást szenvedett. A változás úgy jogi, mint politikai szempontból egyformán felismerhető volt. Jogi szempontból észrevehető volt az, hogy a Habsburgok és a Jagiellók örökjogon fordulnak Mátyás ellen, aki Magyarországnak választott, bár Szent István koronájával megkoronázott, törvényes király volt. Ez a jogi eltérés abban is megnyilvánult, hogy amíg Frigyes császár az 1463-i békeokmányban kijelentette, hogy Mátyást fiának tekinti és adoptálja, az 1477-i szerződésben már csak azt mondotta, hogy úgy áll vele szemben, mint az apa szokott a fiával, tehát elhagyta és mellőzte az adoptálásnak sokatmondó műszavát és jogilag kötelező megjelölését. Politikailag fontos volt az 1471-i változás azért is, mert a lengyel hatalom megnövekedése maga után vont a Moldva fejedelemségnek Lengyelországhoz való csatlakozását. A Jagiellók hatalmának ez a

kiterjesztése nagyban megnövelte azt a veszedelmet, hogy Magyarországot kelet felől egy új támadóvonal vágja el a külvilágtól. Ennek a veszedelemnek a tudata és a keleti állapotok kellő ismerete bírta rá a királyt arra, hogy a Jagiellók hátában keressen szövetségeseket. Nincsen közelebbi támpontunk arra vonatkozólag, hogy ebből a célból a törököt kívánta volna felhasználni a lengyel hatalom visszaszorítására; még kevésbé lehetne azt állítani, hogy e miatt nem fordította erejét a török ellen, bár ez a gondolat vezette őt a mozlim keleti hatalom helyett ahhoz a keresztény hatalomhoz, amely kelet felől egyre nagyobb körvonalakban bontakozott ki — az orosz hatalomhoz. Ha a török szultán jogászai valamikor arra gondoltak, hogy uralkodójuk a bizánci császároknak volt jogutódja, úgy több joggal mondhatta ezt el magáról Moszkva nagyfejedelme, akivel Mátyás király szövetségre lépett és aki az 1453-ban elesett Konstantinápoly, a második Róma helyett egy harmadik Rómát épített fel a maga fővárosában.

III. Iván fejedelem 1472-ben a Vatikánban vette nőül a bizánci császároktól származó Palailogina Zsófia hercegnőt és attól kezdve tekintették őt cárnak, császárnak, Bizánc örökösének, Moszkvát pedig harma-

dik Rómának. Nem szabad felednünk, hogy Mátyásnak nagy számban voltak görög keleti alattvalói és hogy udvarában egyformán tájékozottak voltak a görög, szláv és általában a keleti egyházi és politikai kérdésekről. Ebben a vonatkozásban tehát Mátyás volt az is, aki az orosz hatalmat az európai politikába vonta, mikor 1482-ben III. Iván cárral szövetségre lépett.

A szövetség meglepő fordulatokat vont maga után. Lengyelország kénytelen volt figyelmét megosztani nyugat és kelet között. Már 1486-ban távolmaradt arról a birodalmi gyűlésről, amelyen Miksa főherceget római királlyá választották. A cseh választófejedelem távolmaradása viszont olyan feltűnést keltett, hogy a Habsburgok csakhamar megtalálták annak igazi okát és ők is szövetséget kerestek az oroszokkal.

Mikor Mátyás a maga hatalmát és Magyarország biztonságát ennyire megerősítette, abban a feltevésben volt, hogy most már egyesíteni lehetne a keresztény államokat a török ellen. Azt hitte, megjött az alkalom, hogy atyjának nyomdokaiba léphessen. Az volt a terve, hogy a keresztény Európától fedezve ő nyitja meg a harcot a török ellen. Ebben akadályozta meg őt a halál.

A Jagiellók diplomáciája.

A lengyel királyi udvar — Erzsébet főhercegnő még élt — abban a feltevésben volt, hogy Mátyás halála minden irányban a terjeszkedés útját nyitotta meg a Jagiellók előtt.

Nagy segítségükre volt az, hogy a magyar köznemességet nagyfokú tartózkodásra bírta Miksa főherceg lázas propagandája. A római király nyomban Mátyás halála után bejelentette a maga igényét, de csak azt érte el, hogy a rendek Jagielló Ulászló cseh királyt választották meg, akinek Hohenzollern Borbála volt a felesége.

A választás nem volt szerencsésnek mondható, mert más lett a következménye, mint amit általában reméltek. A király gyenge és erőtlén volt, cseh királysága perszonális úniót hozott létre, tehát meg kellett osztania figyelmét Csehország és Magyarország között. Végül a lengyel rokonság félkör alakban sorakozott fel körülötte és a maga érdekeit és akaratát kényszerítette Magyarország királyára.

Ulászlónak egyetlen megállapítható politikai elve az egész vonalon való engedés volt. A kassai szerződésben (1491 február 20) a Jagiellóknak engedett; a pozsonyi szerződésben (1491 november 7) a Habsburgok-

nak. Nem lehet csodálni, hogy a rokonság 1494-ben Lőcsére érkezett és három hétig tanácskozott arról, hogy milyen politikát kövessen a magyar király, ki trónját nem a családnak, hanem a választásnak köszönhetette, a szélesebb társadalmi rétegeknek, amely a török ellen kívánt védekezni. Miksa főherceg abban a feltevésben volt, hogy Lőcsén a feleségétől elvált Ulászló újabb házasságát beszélik meg és azt, hogy Habsburg Margit főhercegnőt vegye feleségül. A lőcsei kongresszuson azonban, ahol Hohenzollern Frigyes brandenburgi őrgróf is jelen volt, nem döntöttek a házasság dolgában. Amennyire a forrásokból megállapítható, a jelen volt lengyel király legfontosabb problémaként azt jelölte meg, hogy a családnak mindenáron meg kell tartania Magyarországot. Miksa főherceg erre Moszkvának ajánlott szövetséget a Jagiellók ellen. A másik nagy kérdés Magyarország és Lengyelország érdekeinek elhatárolása volt Moldva fejedelemség területén. Nagy István moldvai fejedelem ugyanis, akit egyesek a nyugati kereszténység védőjének igyekeznek feltüntetni, török szövetségben hol a lengyeleket támadta meg, hol a magyarokat. Mivel a szomszédok észrevették, hogy politikáját a török szövetségre építi, ez az eljárása szolgáltatott okot arra, hogy a Jagiel-

lók a fejedelemséget felosszák birtokaik, Lengyelország és Magyarország között.

Miksa király mindent megtett, hogy a figyelmet másfelé terelje. Szövetségben volt Velencével, Velence pedig Franciaországgal és ezen az úton új változások állottak elő. Ilyen volt az, hogy 1503-ban Magyarország is békére lépett a törökkel és hogy ezt a békeszerződést attól kezdve többször megújították. Most új fordulat következett, mert a köztársaság egyre inkább háttérbe szorult. Attól tartott, hogy a török lassankint kiszorítja őt a Levantéból és azért a város mögött fekvő szárazföldön kívánt terjeszkedni. Ezzel a terjeszkedéssel útjába került Miksának, aki Franciaországgal most a velencei köztársaság felosztására szövetkezett. Ebben a beállításban kell keresnünk Ulászló francia házasságát és bekapcsolódását azokba a szövetkezésekbe és diplomáciai tárgyalásokba, melyek a német és francia udvarok között folytak.

Anna francia királyi hercegnő két gyermekkel ajándékozta meg Ulászlót: Lajossal és Annával. Miután ő maga még 1506-ban meghalt, Miksa főherceg készen volt arra, hogy az árvák jövőjéről gondoskodik. Növekvő befolyását mutatta az is, hogy Magyarországot 1508-ban a német-francia szövetségbe vonta be és Dalmácia birtokát

ígérte oda neki. Miután azonban Dalmácia velencei kézen volt, a köztársaság pedig a törökkel állott szövetségben, lassankint megromlott a viszony Magyarország és a Porta között. A helyzeten csak azzal lehetett volna segíteni, ha Európa hatalmai keresztes háborút indítanak a török ellen, a vonatkozó kísérletek azonban egymásután kudarcot vallottak. Azt a nagy gondolatot, amelyet Mátyás király élete végén felvetett, már nem lehetett megvalósítani. Így öltött ez a gondolat új alakot és indult el Ulászló király azon az úton, hogy családjának és Magyarországnak jövőjét a Habsburgok segítségével biztosítsa. 1516-ban már olyan házassági szerződést kötött, hogy leányát, Anna királyi hercegnőt Miska unokája, Ferdinánd főherceg fogja feleségül venni; másik unokája, Mária főhercegnő pedig Lajosnak nyújtja kezét.

A magyarországi Jagiellók ezzel a Habsburgokhoz fűzték sorsukat és mikor Lajos király 1526-ban életét veszítette, Habsburg Ferdinánd lett Magyarország királyává. Ugyanakkor a köznemesség a Jagiellókkal rokon Szapolyaiak mellé állott, mert azokban vélte felismerni a Hunyadiak politikájának igazi követőit. Téves az a beállítás, mintha politikájuk ellenzéki politika lett volna, mert ezt csak a Habsburgok propa-

gandája állította. Mindaddig, amíg hatalomra nem kerültek, az ő politikájuk volt ellenzéki, mert bárhogyan oszlott is meg a közvélemény, a nagy többség a fejedelmi sorba emelkedett Szapolyaiakban kereste azokat az alkalmas embereket, akik az ő érdekeit legjobban képviselik.

Erre intette őket a török támadása és annak elhárítása, a déli határok felől növekvő veszedelem, amelynek a Jagelló királlyal együtt Mohácsnál Magyarország is áldozatul esett.

Diplomáciai nyelv.

A diplomáciai nyelv még változatlanul a latin volt, bár találunk olyan esetet is, hogy a megbízottak közül csak egyesek bírták tökéletesen a latin nyelvet. Így az 1498-iki pozsonyi szerződés megkötésekor a kiküldött magyar delegátusok közül csak egy értett latinul. Tekintettel a szerződés nagy fontosságára, azért merült fel az a kérdés, hogy vajjon társai pontosan ismerték-e a megállapodás lényegét.

Mindenesetre hozzá kell tennünk, hogy a humanizmus idejében a latin nyelv használata Európaszerte még általánosabbá lett. A nemzeti nyelv, melynek otthoni használatát a köz- és magánéletben rohamosan terjedni látjuk, nem tudta még helyettesíteni a latin

nyelv használatát. Életjelt adott azonban magáról azzal, hogy elégnek találták, hogy egy nagyobb delegációnak mindössze csak egyik tagja rendelkezék annak a nyelvnek az ismeretével, amelyen a külföldi megbízottakkal a hivatalos tárgyalások folytak és a végleges megállapodást megkötötték. Ha ez taktikailag nem is volt helyes, az idők jelét mutatta.

Magyar diplomaták.

Egyes külföldi történetírók háttérbe állítják a korabeli Magyarországot amiatt, mert ott a fejedelem nem egyesített minden hatalmat a maga kezében és mert nem tartott állandó követeket a különböző udvarokban. Abban a feltevésben vannak, hogy Magyarország erői jobban érvényesülhettek volna, ha nem gátolják ebben a Mátyás után következő uralkodókat a feudális urak.

A kép nem mindenben egyezik a valósággal; inkább azt mutatja, hogy Magyarországra más országok megszokott képét alkalmazták.

Bár tagadhatatlan, hogy Mátyás utódai gyenge királyok voltak és hogy megvolt a „bárók kotériája” is, a királyi hatalom azonban sokkal inkább állott szemben a köznemességgel, amelyet viszont népnek is ne-

vezhetünk, mert lélekszámban több mint hússzorosát alkotta annak a nemességnek, amely ebben az időben a nyugati államokban megvolt. A nyugati fejedelmeknek nem volt nehéz felmorzsolni a nemesség erőit; a magyar király is megtehetette azt a magyar főurakkal, nem tehetette azonban meg ugyanezt a köznemességgel és a néppel szemben, mert az vele szemben közel egyenlő hatalommá emelkedett.

Nem érthette kifogás Magyarországot amiatt sem, mert nem tartott állandó követeket a különböző udvarokban. Nyugodtan hozzátehetjük, hogy akkor állandó követek nem igen voltak még, legfeljebb az olasz városállamokban. Rendkívüli követeket azonban a magyar király a fennforgó szükség szerint gyakran és a legkülönbözőbb helyekre küldött. Az, hogy Velencének akkor már sok helyen állandó követei voltak, kivételt képezett, mert a köztársaság kiterjedt gazdasági érdekei folytán tartotta őket.

Ebben a korszakban, az Anjouk és utódaik alatt a magyar követek többségét még mindig egyházi férfiak adták ugyan, de a lovagokkal együtt járt az, hogy a reprezentálni tudó világi előkelőségeket a diplomácia szolgálatába állították. Különösen állott ez Zsigmond királyra, ki mindenüvé magyar urakat

vitt magával és képzett egyházi férfiak oldalán küldetésekre alkalmas világiakkal is rendelkezett.

A külügyeket a király tanácsosaival együtt intézte, akik felelősek voltak az országgyűlésnek. A külfölddel való levelezést a királyi kancellária bonyolította le, amelyben már szintén szerephez jutnak a világiak. A kancellária vezetőjének egyébként a külpolitika és a diplomáciai ügyvitel szempontjából jelentős szerepe volt; nem egyszer azt az embert kell látnunk benne, akit ma külügyminiszternek hívnak. Különösen két ilyen személyiségnek a nevét említjük meg: az egyik Vitéz János váradi püspök, majd esztergomi érsek, a Hunyadiak meghitt embere; a másik Bakócz Tamás esztergomi érsek. Vitéz széleskörű tevékenységének ez a része még felkutatásra vár; csak akkor fogjuk megkapni plasztikus képét annak a nagyvonalú diplomáciának, amely Budáról intézte Konstantinápoly megmentésének nemzetközi akcióját, majd a Hunyadiak európai kapcsolatait.

Magyarország nemzetközi státusa.

Az Anjouk a francia királyi ház tagjai voltak; Magyarország nemzetközi helyzetét az ő idejükben az a hatalom adta meg, melyet

a francia királyi ház Európában képviselt. Zsigmond idejében a helyzet akként változott, hogy a király német-római császár is volt és ezzel emelte Magyarország nemzetközi súlyát. Mátyás király viszont kizárólag a nemzet erejére támaszkodott; azt a nagy erőt, amelyet nagy egyénisége képviselt, a nemzet erejéből, mint kimeríthetetlen erőforrásból szerezte. Igaz, hogy a gyenge Jagiellók alatt a király a körülmények játékszerévé lett, de annál jobban megerősödött vele szemben a jogaira féltékeny nemzet súlya és akarata.

Már az elmondottakból is kitűnik, hogy az Árpádház kihalása óta Magyarországon a legfontosabb kérdés a királyi trón betöltése volt. Nemcsak azért, hogy ki lesz és milyen jogon következik az új király, hanem azért is, mert bárki jön, nem lehet az más, mint idegen. Ezért bírt fontossággal az, hogy a nemzet az idegen uralkodóval szemben féltékeny volt a maga jogaira és minél jobban biztosítani kívánta őket. Ennek a jele volt a szokásjognak Werbőczytól megalkotott kodifikációja.

Diplomáciai szempontból a nemzetközi státus és érintkezés szempontjából is nagy fontossággal bírt az, hogy a király helyettesét, a nádort nem a király nevezte ki többé, hanem az országgyűlés rendjei választották;

hogy külügyi viták folytak a parlamentekben és külügyi kérdésekkel kezdett foglalkozni a szélesebb közvélemény. Ha ezt tette, akkor érdeklődött a külvilág eseményei, Európa sorsa iránt is, mert a nélkül a külpolitikával való foglalkozás nem volt elképzelhető.

Gyakran hiszik azt, hogy ennek okát a Jagielló-királyok gyengeségében kell keresnie, de attól tartunk, hogy a valóság más képet mutat. Azt, hogy a *regnum*, a királyság nem lett az idegen király tulajdonává, hanem a nemzeté maradt. Amint egy 1342-ben kiadott oklevélben olvassuk: *Hungariae Nationis Regnum*. A való helyzet az, hogy a nemzet a királlyal egyenrangú fél. Amint hogy nem véletlen és még kevésbbé mesterkélt dolog az, hogy feltűnik a korszak végén a szent korona eszméje abban a fejlett alakban, amint azt Werbőczyről, a köznemesség vezérének látjuk.

Ugyanaz a mozgalom és felfogás észlelhető kisebb alakban és helyhez kötve a kormánytól távoleső Erdélyben is, melynek három politikailag szervezett társadalma — mert az erdélyi „nemzetek” ilyenek voltak —, minden belső és külső ellenséggel szemben magára vette a fennálló rend biztosítását. Itt tehát általánosan észlelhető jelen-

séggel állunk szemben: a nép és a társadalom szervezkedésével; ez a szervezkedés legmagasabb fokán szintén a nemzet politikai szervezkedése az idegen befolyással szemben; Hunyadi János kormányzósága és Werbőczy Hármaskönyve ugyanennek a jelenségnek a megnyilvánulásai. Ugyanaz a nádor személyében a kormányzatunk a nemzet és nem a király alá rendelése; ugyanez a koronának a király és a nemzet fölé való emelése; amint ismételten olvassuk az 1364-diki német-magyar szerződésben: *Rex in Regno et Corona, et ipse Corona repraesentans Regnum*; az 1367-diki magyar-bajor szerződéslevélben: *Regnum et Corona*, vagy az 1381-diki torinói békeszerződésben: *rex et corona, regnum et corona*.

Az Anjouknál nem szabad felednünk azt, hogy franciák voltak és hogy a francia királyi ház volt az, amely az ő kihalásuk után az Anjou Ház igényeit magához vtte. Magyarország az Anjouk, mint Provence birtokosai nyomán került szoros kapcsolatba az avignoni pápasággal; azok viszont, akik az Anjouk ellen harcoltak, mint Zsigmond király, Avignonnal szemben Róma mellé állottak. A Valois Ház oldalágainak — Orleáns és Burgundia — magyar igényei ugyanebből a forrásból származtak. Zsigmond elkeseredett és hosszú háborút folytatott az Anjouk ellen;

ezt a politikát folytatták a Hunyadiak és a köznemesség és tették magokévé az aragóniai spanyol „orientációt” egészen addig, amíg a spanyolok élére a Habsburgok nem kerültek.

Külön figyelmet érdemel annak vizsgálata, hogyan szigeteli el Magyarországot ebben az időben a koronájára vágyó fejedelmeknek az a vonala, melyet északon és nyugaton a Jagiellók és Habsburgok alkottak. Hogyan csatlakozik ehhez a vonalhoz keleten Moldva fejedelemség a Fekete-, nyugaton a velencei köztársaság az Adriai-tenger felé. Hogyan lesz a moldvai és velencei politika legmélyebb, ha néha nm is mindig észrevehető alapjává a törökkel való szövetség és a törökre való támaszkodás, miáltal a kör bezárul és a Jagiellók magyar királysága nyugaton a Habsburgok, keleten a török hatalma közé kerül. Vannak olyanok, akik azt hiszik, hogy a Habsburgok szabadíthatják meg Magyarországot a török veszedelemtől; mások azt mondják, hogy a Jagiellók oldalára kell állani. Az a nagy propaganda, melyet a Habsburgok és Jagiellók évtizedeken át kifejtettek, talán évszázadokon át éreztette hatását. Ez a hatás takarta el szemeink előtt a sorsa fölött aggódva vergődő nemzetet, amely meg akart és magyar kívánt maradni épen, sértetlenül és maradék-

talanul. Lehet, hogy Werbőczy és mások csak gyöngé alakjai voltak ennek a küzdelemnek és még gyengébb képviselői a nemzeti akaratnak és gondolatnak, de a személyeik ellen mozgásba hozott erők nem moshatnak el mindent, ami a Szapolyaiaknak és Werbőczynek Mátyásénál gyengébb alakjai mögött állottak; legkevésbé az országot és a nemzetet.

Megíratlanok azok a törekvések is, melyekkel a magyarság vezetői az európai hatalmakat hívták segítségül a török ellen. Zsigmond királynak, Hunyadi Jánosnak és Mátyásnak, Vitéz Jánosnak ragyogó pályáin ezek az Európa egységére épített elgondolások európai méretekben és magaslatokon mozognak. Nem őket, hanem Európa fejedelemét kisebbiti az a valóság, hogy a keresztény nyugat nem találta meg önmagát, hanem önmagával meghasonulva nyitott utat a barbárok pusztításai előtt.

Fel kell hívunk a figyelmet végül a nemzetközi szerződések beható tanulmányozására is. Nemcsak azért, mert azok a diplomáciai történelem és a nemzetközi jog elsőrendű forrásai; hanem azért is, mert a magyar államnak kiterjedt szerződeshálózata volt és annak útján integráns részét alkotta Európa nemzetközi jogrendjének; előkelő tagja volt a nyugati nemzetek közösségének,

része és alanya az európai nemzetközi jognak. Az, hogy ezek a magyar szerződések sem elkülönítve és összegyűjtve, sem feldolgozva és részekre bontva nem állanak előttünk, azoknak sem létezését, sem fontosságát, sem érvényességét és korabeli hatásukat nem csökkenti, legfeljebb eltakarja.

HARMADIK FEJEZET.

A MEGOSZTOTT ÉS HELYREÁLLÍTOTT MAGYARORSZÁG.

1526—1715.

A nagyhatalmak kialakulása.

Bár megszoktuk a magyar történelemben azt a felosztást amely korhatárként a mohácsi vészt állítja fel (1526), az európai viszonylatok alakulásában ez a korhatár egy nagyobb folyamatot vág ketté: a nagy politikai egységek, másként nagyhatalmak megalkakulását. Ez a folyamat ugyanis korábban kezdődik és később nyer befejezést.

Közvetlen vizsgálat szintén azt a benyomást kelti, hogy a leghevesebb vallási harcok idején is, melyek alapján a felosztás történt, megtalálhatók a politikai vonatkozások; ezeknek fonalát a vallási harcok érintik ugyan, de sem meg nem szakítják, sem jellegökben meg nem változtatják. Az a beállítás tehát, melyet a történelmi kézikönyvek mutatnak, mikor a vallási mozgalmakat a politikai fejlődésnek a belső politika hullámozását a külső történelemnek eléje teszik, annak keretéből kiemelik, tökéletlenül fedik a valóságot.

Bármilyen fontosak voltak azok a mozgalmak, melyeket a hitújítás megindított, egye-

temes történelmi szempontból csak folytatását képezik a XV-ik század egyházi és népmozgalmainak. Nem töltötték ki az egyetemes politikai fejlődés keretét, nem fedték annak fogalmi körét; nem változtatták meg pl. a spanyol vagy a francia hatalmak érvényesülését; alig érintették a görög-szláv hatalmakat; elősegítették ugyan az iszlám diadalát az európai hatalmak megoszlásával, de nem érintették az Európán kívül tett felfedezéseket, foglalásokat és a gyarmatszerzést.

A nagy politikai egységek alakulása már a XV-dik század diplomáciai történetének is fontos részét alkotja. Arra és nem Konstantinápoly elestére figyelnek az európai uralkodók. Végeredményben Magyarországnak is az volt a tragédiája, hogy amikor — a Keletrómai Birodalom bukásakor — nagy politikai egységgé, európai nagyhatalommá alakulhatott, egymagában már nem tudott többé megbírkózni a török veszedelemmel; a török támadás diadala derékban törte ketté; a nagyobb erő hátraszorította és haladásában visszavetette; az a magyarság, amely egy nemzedékkel azelőtt még akkora volt, hogy a huszadik századig harminc millióig kellett volna szaporodnia, nem tudta kifejteni népi erőit.

A nagy politikai egységek alakulását a tör-

ténetírók rendszerint VIII. Károly francia király itáliai hadjáratával indítják el.

VIII. Károly már 1493-ban felvette a szicíliai (nápolyi), 1494-ben pedig megszerezte a bizánci császári címet. Az adományozó, menekült császár, Palaiologos Andreas, nagybátyja volt annak a Zoe császári hercgnőnek, ki 1432-ben Moszkva nagyfejedelemének, III. Ivánnak nyújtotta kezét. Károly tehát Szicília királyság megszerzését ugyanolyan eszköznek tekintette a Keletrómai császárság megszerzéséhez, mint valamikor Anjou Károly. Császári ruhába öltözve vonult 1495-ben Nápolyba; görög földön már fogadására készült a lakosság, de az itáliai aragónok szembeszállottak a franciákkal és velencei közvetítés mellett Bajazid szultán oldalán vettek állást. A franciáknak el kellett hagyniok Itáliát.

A keresztény hatalmak megosztása lehetetlenné tette az egységes fellépést a mozgalmakkal szemben. Az, amit Mátyás király atyja nyomán követelt: Európa egységes fellépése már nem volt megvalósítható.

Mikor Károly fia, XII. Lajos francia király 1498-ban ismét Itáliába vonult, már megelégedett — Nápoly helyett — Milánó és Lombardia megszerzésével; Délitáliát az erősebbeknek bizonyult spanyolok birtokában hagyta. Ez a francia-spanyol birtoklás azon-

ban a Habsburgok kizárását jelentette. Miksa császár meg tudta volna ugyan szerezni magának a velencei köztársaság szövetségét, mert a köztársaság 1503-ban békére lépett a törökkel és attól fedezve, a terra fermán terjeszkedett, a bécsi udvar figyelme azonban a kis Velence helyett a hatalmak felé irányult. Így történt, hogy amikor a lyoni francia-spanyol fegyverszünetnek — két nagyhatalom megbékülésének — hírértették, Miksa császár XII. Lajossal szövetkezett, a francia-német szövetség célját pedig a szerződő felek a velencei köztársaság felosztásában jelölték meg (1505).

Némi változást jelentett az, hogy Katolikus Ferdinánd aragóniai király XII. Lajos unokahugát, Anna magyar királyné rokonát, vette feleségül. Bár a magyar királyné már 1506-ban elhalt, Miksa császár mégis meg akarta nyerni Magyarországot a francia-német szövetségnek, hogy azt is szembefordíthassa Velencével. Ezért kereste a kettős házasságot saját unokái és Anna királyné árvái között (1506) és vezette Ulászló királyt a Cambraiban létrejött hatalmi csoportosulásba (1508) — Dalmácia odaígérésével.

Miután azonban Velence a tenger felől — török részről — fedezetet talált, sem Dalmácia elvétele, sem a köztársaság tervezett felosztása nem következett be.

Ismét új változást jelentett I. Ferenc francia király trónralépése, mert fiatalos hévvel vette fel ismét a háború fonalát és szembefordult a Habsburgokkal. Velence oldalára állott és a francia-velencei szövetség helyreállításával új fordulatot adott az eseményeknek. Velencén át Magyarországot is megközelítette és el kellett készülni arra, hogy a francia-velencei viszonylat ereje Magyarországot is szembefordítja majd a Habsburgokkal. V. Károly császár ellen, akinek birtokai félköralakban vették körül Franciaországot.

Ezt a tervet vágta ketté a paviai csata (1525 február 2), melyben a megvert francia király V. Károly fogságába került. A császár végleg meg akarta törni a Valois-ház erejét. Foglyát Madridba szállíttatta és ott iratott vele alá egy szerződést (madridi szerződés, 1526 január 14), melyben Burgundiát Károlynak engedte át. Majdnem fontosabb ennél a dátumnál a szerződést megelőző napon tett azon nyilatkozata, hogy a megkötendő szerződés ellen óvást emel és azt előre semmisnek fogja tekinteni (1526 január 13). A király arra hivatkozott, hogy fogoly volt és tehetetlen állapotában, szabad akaratának korlátozása mellett kényszerszerződést írt alá; ebből az is következik, hogy másként nem engedte volna át Burgundiát.

A császár viszont nagy sikert aratott, mert Burgundiával távoli lehetőségek nyíltak meg a Rhône és a tenger felé. Ez a hatalmi eltolódás bírta rá Ferenc király anyját, a burgundi-szavójai születésű Lujza királynét arra, hogy a niebelungi burgundok bosszújaként a török hatalmat irányítsa Bécs és a Habsburgok ellen. A fordulatnak — mely a XVI-dik század, talán az egész további történelemnek fordulatot adott —, ez a része volt az, amely Magyarországot az események sodrába kényszerítette.

Magyarország az európai politikában

Már a Jagiello-királyok idejében jelentékeny volt a szakadás, erős az ellentét az egyik oldalon a nagypolitikába bevont és a Habsburgok mellé állott magyar királyi udvar, a másikon pedig az idegen uralomtól felő, azzal szemben mindjobban elzárkózó közvélemény, a nép széles rétegei között, melyeknek szóvivője a magyar nemesség volt. Ulászló király biztos volt abban, hogy minden segítséget megkap a Habsburgoktól a török ellen: vele szemben a nemzet nagy része attól tartott, hogy a török ellen nyújtott segítség címén szerzett idegen befolyás nem lesz előnyére a töröktől sujtott Magyarország függetlenségének.

Itt érkeztünk el ahhoz a ponthoz, hol a választút kezdődik, az út elválík Habsburg Erzsébet lengyel királyné gyermekei, a Jagiellók és a Habsburgok között.

Magától is érthető, hogy a diplomáciai feszültség, melynek ereje állandóan fokozódott és hatása növekedett, még súlyosabbá tette azt a belső helyzetet, amely Magyarország képében tükröződött. Ha viszont kívülről nézzük a dolgokat, úgy szemelláthatólag a belső helyzet bénította meg Ulászló és Lajos királyok külső politikáját.

Tévesnek kell minősítenünk azt a megszo-
kott beállítást, mintha külpolitikai okok
vagy éppen kalandok idézték volna elő a
magyar tragédiát, mert a helyzet — legalább
eleinte — éppen az ellenkezőt mutatta. Ha
feltesszük azt, amit el kell hinnünk, hogy
Magyarország érdekét mindenekelőtt és ta-
lán mindenekfölött a török hatalom elleni
védekezés alkotta, úgy a törökbarát velencei
köztársaság elszigetelése, a hatalmaknak a
velencei köztársaság ellen való felsorako-
zása egyben a velencei-török érdekközösség
elszigetelését is jelentette. Magyarország vé-
delmének frontja erőt és egységet mutatott,
szabad érvényesülést nyert, ez a körülmény
pedig lehetőséget nyújtott a további szer-
vezkedésre: a nagy magyar összefogásra,
Zsigmond és a Hunyadiak védelmi politiká-

jának újrafelvételére. Azok a békeszerződések, amelyeket Magyarország Velence példájára 1503-ban az Ottomán Portával kötött és amelyet 1510-ben, 1519-ben megújított, távolról sem akadályozták, inkább elősegítették a védelem szervezését, mert időt és alkalmat adtak hozzá. Nem akadályozta ezt a szervezkedést a köznemesség sem, amely azt inkább sürgette és követelte; de nem akadályozták a köznemesség élére került, azt vezető Szapolyaiak sem, akik a Hunyadiak nyomában lettek népszerűkké. Akik pártatlan szemlélői és bírálói annak a versengésnek, mely az egyik oldalon a Habsburgok és a Jagiellók, a másikon pedig a Habsburgok és a Szapolyaiak között folyt. azok előtt nem titok az, hogy a nemzet széles rétegei egységesen foglaltak állást az idegen uralkodó ellen. Ezért mondotta magát magyarnak Miksa császár is akkor, amikor 1506-ban az 1491-iki pozsonyi szerződés megújítását szorgalmazta. Ha viszont Miksa császár a pozsonyi szerződést jóváhagyás és megerősítés végett a magyar országgyűlés elé terjesztette, akkor azt is beismerte, hogy annak a nemzettől való jóváhagyásra és megerősítésre volt szüksége. Még jobban kitűnik ez abból, hogy a Habsburgoktól idegenkedő magyar országgyűlés nem az 1491-diki, hanem az 1463-diki szerződést vette

alapul, mert az előbbit még Miksa császár befolyása nélkül kötötték meg.

Amíg az 1506-ban megkötött új szerződés a Habsburg- és Jagiello-családokat közelebb hozta egymáshoz, addig az országgyűlésen idegen király választása ellen hoztak határozatot, tehát a rendek változás nélkül a védekezés álláspontján maradtak.

Bár az ellentét nem volt áthidalható, a szembenálló felek mindegyike a török ellen való hatásosabb védelmet hangoztatta és kereste. Azok is, akik Mohács után Habsburg Ferdinándot és azok is, akik Szapolyai Jánost ültették a trónra.

Mohács után is megmaradt tehát az a törekvés, hogy az ország védelmét helyezték előtérbe: a Habsburgok útján, akik egy nagy világbirodalomra támaszkodtak, vagy a nemzet saját erejéből, saját véréből származó király alatt. Ez a saját vérben való bizalom vezetett a Szapolyaiak kihalása után a Báthoryak, Bethlenek és Rákócziak fel-emeléséhez, az erdélyi fejedelemség megalakulásához.

Itt tehát a fejlődésnek megszakítatlan egymásutánjával állunk szemben: a magyar nemzetnek azzal a reménykedésével, hogy a Habsburgok útján segítséget kap a török ellen, a másik oldalon pedig, hogy a Habsburgok bécsi udvarának idegen tanácsadóival

szemben is megvédi országát és jogait. Magyarország feldarabolása nem is gátolta meg a Habsburgokat abban, hogy a magyar királyság egész területét maguknak igényeljék; fontos volt ez azért, mert a magyar királyság folytonosságával együtt a területi birtoklás folytonosságának megtartására vállalkoztak. A magyar állam további történetében ők vették át a jogfolytonosság védelmét a királyi méltóság megtartásával, az elveszített magyar területek visszaszerzésére irányuló törekvésekkel. Velük szemben más állam nem alakult a Duna-medencében; csak egy idegen hatalomnak, a töröknek fegyveres erővel való erőszakos behatolásáról és átmenetileg a Duna-medencében való tartózkodásáról volt szó: addig, amíg Európa hatalmai annak leküzdésére nem egyesülnek. Ha ez nem történt meg, a felelősség Európát, nem pedig Magyarországot terhelte.

Hiányos volna e beállítás, ha nem emlékeznénk meg arról, amit ritkábban olvasunk, hogy a Jagiellók az egész keleti földrészen beállott zavarokat egy nagy lengyel patri-mónium kialakítására igyekeztek felhasználni. Sforza Bona királyné idejében a krakkói udvar Ulászló és Lajos királyok útján Magyarországra emeltek jogot; Moldván keresztül megnyílt az út a Fekete tenger, majd a Rurik-ház kihalásakor, Kiev irányá-

ban. Szapolyai Jánosban a lengyel udvar a Jagiellókkal rokon fejedelmet látott, aki nem állott a lengyel érdekek útjában; ezt a később kötött lengyel házasság is megerősítette. Ezért látunk Ulászló és Lajos — a Jagiello királyok — nemzetközi szerződéseik között két kategóriát: olyanokat, melyeket a Habsburgokkal kötöttek és olyanokat, melyek más hatalmakkal Lengyelország közvetítésével jöttek létre. Még a törökkel is lengyel közvetítéssel folytat érintkezést János részéről. Látszólag védeni és felemelni törekedtek, a valóságban gyámkodásuk alá veték a magyar rokont.

Az európai viszonylatokban Magyarország abban a beállításban kerül elénk, hogy törvényes fejét és képviselőjét keresik.

Ha Ferdinánd király azért küldötte Londonba Salamanca grófot, hogy a maga törvényességét mutassa ki; akkor ebből az adatból is következtethető, hogy az angol udvar Szapolyai János mellé állott vagy legalább is, hogy az angol udvar jogászainak az volt a véleményük, hogy őt illeti meg Szent István koronája. Ha viszont Jánosnak ismételt tiltakoznia kellett amiatt, hogy az angol király követei és levelei nem jutnak el hozzá, úgy bizonyítékai voltak arról, hogy ezeket Ferdinánd emberei tartóztatják fel.

Ferdinánd elismerését császári bátyjára

való támaszkodással szerezte meg, mert V. Károly olyan hatalmat képviselt, amely hathatós segítséget nyújthat Magyarországnak a török ellen. Birtokai azonban éppen úgy elzárták Magyarországot nyugat felől, amint a Jagiellók elzárták kelet felől; ezek a körülmények arra kényszerítették a nemeseket, hogy János helyett a Habsburgok mellé álljon, mert nem bízott abban, hogy a francia-velencei és a lengyel gyámkodásból élő Szapolyai képes lesz megküzdeni a török hatalommal.

A spanyol hegemonia.

A történetírás a XVI. század európai történelmét a spanyol túlsúly időszakának nevezi; a spanyol hegemonia kialakulását pedig akként adja elő, hogy a Habsburgok a spanyol korona birtokába jutottak és ők építették ki a spanyol hegemonia rendszerét.

Miksa főhercegnek sikerült megszereznie burgundi Mária kezével Merész Károly örökségét, melyet abban az időben a legfényesebbnek tartottak. Annyira, hogy Miksát egy új burgundi ház alapítójának tartották és családján hosszabb ideig rajta maradt a burgundi elnevezés. „Burgundi” Miksa kezében ugyan Merész Károly birtokai közül

csak az északi részt magában foglaló Németalföld maradt meg, de fia, Fülöp főherceg a spanyol felségek — aragóniai Ferdinánd és kasztíliai Izabella — örökösének kezével Aragóniát és Kasztiliát is megszerezte. Ő volt első királya a belőlük alakult Spanyolországnak és tengerentúli birtokainak; az ő fia volt V. Károly, aki mindezeket a császári koronával együtt bírta, tehát a család hatalmát még jobban megnövelte. Mint spanyol király (1516) lett német-római császárrá (1519) és mint ilyen fogott hozzá ahhoz, hogy Burgundia déli részét megszervezze, összeköttetést hozzon létre Spanyolország és Ausztria, Bécs és Madrid között.

Ez a gondolat és terv aratott diadalt Páviánál 1526-ban és került eléje a francia hatalom terveinek. Madrid erőforrásai akkor növekvőben voltak és fel nem becsülhető segítséget állítottak Bécs mögé. Voltaképpen ez képezte alapját a spanyol hegemoniának, melynek jövőt és lehetőséget Európa megoszlása nyújtott. A velencei köztársaság pénzforrásai, melyek a levantei kereskedelemről folytak, nem tudták felvenni a versenyt azokkal, melyeket a távoli világrészek bocsátottak a spanyolok rendelkezésére. Még jobban meghaladta Velence súlyát az a katonai támogatás, melyet a jól felszerelt spanyol hadsereg tudott nyújtani. A fehér-

kabátos spanyol gyalogság — *fanterija, infanteria, infanterie* — egyformán megtalálható vol a nyugati és középeurópai országokban. A magyarországi harctereken a század egész folyamán megtalálhatók voltak, bár szereplésüknek áttekintő képével nem rendelkezünk; sem azokéval az olasz, vallon, skót zsoldosokéval, kik a király szolgálatában megjelentek. Madridban már a század közepén napvilágot látott olyan könyv, mely a spanyol csapatok magyarországi szerepléséről beszámolt. Elkerülte a figyelmet az is, hogy azok a szerződések, amelyek Magyarország és a Habsburgok között ebben a korban létrejöttek, nem annyira német vagy olasz, mint spanyol befolyás nyomait mutatták; ugyanígy az a szerep is, amelyet V. Károly császár a magyar kérdésben játszott.

Távolról sem beszélhetünk azonban Habsburg Ferdinánd magyar királyságáról olyan értelemben, hogy az a spanyol vagy egyéb államrendbe való beolvadást jelentett volna. Nem pedig azért, mert a Habsburgok nem alkottak idegen államot, hanem *Monarquiát*. Ennek a divatba hozott spanyol szónak a jelentése nem állam volt, hanem birodalom, amelynek államjogi alapja kimerült a közös uralkodó személyének azonosságában. A politikai — nem államjogi — egybetartozás-

ban nem láttak valami különöset sem a magyarok, akik a Habsburgoktól hathatós segítséget vártak a török ellen, sem pedig Ferdinánd emberei, mert semmiféle olyan tervet vagy javaslatot nem ismerünk, amelyet Magyarországnak idegen államhoz való csatlakozása végett a magyar országgyűlés elé terjesztettek volna. Ellenkezőleg: nemcsak annak vannak forrásszerű bizonyítékai, hogy Ferdinánd magyar királyságát nagyra értékelte, a maga egész terjedelmében szerette volna bírni és megtartani, hanem annak is, hogy kifelé magyar királynak vallotta magát, sőt arra is volt eset, hogy császár helyett magyar királyként szerepelt. Ez az eset akkor történt, mikor a tridenti zsinaton kellett képviseltetnie magát. Mint Németország uralkodója, csak a protestáns fejedelmekkel együtt jelenhetett volna meg, miután pedig ezt sem ő nem akarta, sem a dolog nem volt könnyen elképzelhető, a császár nem jelenhetett volna meg az egyetemes zsinaton; az viszont szintén páratlan eset lett volna és szintén nem volt könnyen elképzelhető. A pápa egyenesen kifejezte azt a kívánságát, hogy Ferdinánd császár képviseltesse magát és rendeletet adott ki, hogy keressenek precedenseket a pápai kancelláriában arra vonatkozólag, hogy milyen minőségében volna ez kivihető. Az ered-

mény annak megállapítása volt, hogy mivel a cseh király német fejedelem volt, annak megjelenése bonyodalmat jelenthetett. Ferdinánd akként oldotta meg a problémát, hogy saját személye — tehát a német-római császár és a magyar király — képviselőjével magyarokat bízott meg; a cseh király megbízottját mint római király nevezte ki, tehát sem császári, sem pedig cseh királyi címét nem használta.

Európa megosztása volt az oka annak, hogy a török ellenében nem sikerült összehozni Európa államait és fejedelmeit. A spanyol vezetésnek ebben a tekintetben alig sikerült valamit elérnie és a helyreállítás munkájának szélesebb alapokon való megindításával nem, csak kísérleteivel találkozunk a XVI. század magyar királyságában

A Habsburgok Magyarországon.

Nem kis jelentőséggel bír az az esemény, hogy Habsburg Ferdinándot 1526-ban Magyarország királyává választották. Ő és utódai teljes tudatában voltak ennek: nemcsak mindenkor Magyarország királyainak tekintették, de alávetették magukat a királyválasztásnak is. Bármennyire formaság maradt ez az idegen szemlélő előtt, annyira nem volt az a magyaroknál a koronázás és a ko-

ronázási eskű, a hitlevél, az országgyűlések tartása és a törvényeknek a törvényesen képviselt rendekkel együtt való megalkotása.

Mindezeket figyelembe véve nemcsak azt állapíthatjuk meg, hogy a Habsburgok magyar királyságukat komolyan fogták fel, hanem azt is, hogy minden egyéb országuktól és birtokaiktól, címeiktől megkülönböztetve teljesítették azokat a kötelességeket, melyek a magyar királyság birtoklásával együtt jártak. Nem kívánták, hogy ne tekintsék őket magyar királyoknak és kerülték az alkalmat, hogy valaki kellően megokolt érvekkel támaszthasson kételyt az iránt, hogy nem tekinthetők azoknak. Ez már azért sem volt részükről megengedhető, mert akkor a nemzet egyetemével találták volna szembe magukat, holott a királyi trónt csak a nemzet egyik részének köszönhatték.

Azok a panaszok, -- a király távolléte, idegen katonai kormányzat hatáskörével katonailag veszélyeztetett vidékekre való kiterjesztése stb. --, melyek az országgyűléseken felmerültek, nem érintették Magyarország államjogát. Mivel pedig az országgyűlés abban az időben a nyilvánosságot jelentette, amelytől óvakodtak mindazok, akiknek tervei ellenzésre számíthattak, nem állíthatjuk azt, hogy a Habsburgok nem

ügyeltek arra, hogy magyar királyságukat megtarthassák.

Ellenkezőleg: sohasem tagadták, hogy a magyar nemzet a török uralom alól való felszabadítását várja tőlük; sohasem mondtak le azokról a területekről, még távolabbi tartományokról sem, melyekkel valamikor a régi magyar királyok rendelkeztek; sohasem jelentették ki, hogy nem élnek magyar kormányuk és tanácsosaik szolgálatával, sőt azt sem, hogy a külső viszonylatokban és a külszolgálatban való részvételből a magyarokat kizárják. A gyakorlatban mindenesetre voltak sérelmek és panaszok, de azt is figyelembe kell vennünk, hogy az idegen király nem lakhatott mindig Magyarországon, ha uralkodója volt Németországnak is; hogy nem küldhetett magyar követeket olyan országokba, melyekkel a magyaroktól eltérő, azokkal összefüggésben nem álló ügyei voltak; a maga bizalmas dolgainak intézésével olyanokat bízott meg, akikben ő maga bízott. A magyar rendek ezt kellőképpen figyelembe vették, mert arra szorítkoztak, hogy a magyar király inkább azokban a külpolitikai viszonylatokban alkalmazzon magyarokat, amelyek Magyarországot érdeklik. Az 1553. I. §-nak ilyen értelme sem azt nem mutatta, hogy addig nem vett igénybe magyarokat, — amint hogy gyakran szere-

peltek magyar követek —, sem pedig azt, hogy a rendek túlzott követeléseket támasztottak. Ellenkezőleg, a törvény olyan későn készült, hogy az csak újabban felmerült panaszok nyomán keletkezett.

Ezek a panaszok abban voltak összefoglalhatók, hogy a bécsi udvar — tehát nem a magyar király — vezető politikusai és katonái Bécs és a Habsburg családi birtokok, tehát az ausztriai *dominium* hathatósabb védelmét a töröktől Bécs irányában támadt magyar terület elpusztításával, annak sivataggá tételével kívánták biztosítani. Ez az önző és szerencsétlen, inkább szűklátókörű felfogás a helyzetet osztrák-török szempontból nézte: neki a magyar nemzetnek nemcsak önvédelme, de léte is akadálynak tűnt fel azon az úton, mely — az ő beállításuk szerint — békét és barátságot jelenthetett volna Bécs és Sztambul, a nyugati és a keleti császár között. Egyes udvari politikusoknak ez a felfogás bírta rá a magyar rendeket arra, hogy a török hatalommal fenntartott diplomáciai kapcsolatok terén a magyar érdekeknek fokozottabb képviselést és érdeklődést, méltányosabb kezelést biztosítsanak. A törvénycikk meghozatala és annak a királytól eszközölt szentesítése beismerése volt annak, hogy a felelősségnek Bécsre való szelíd áthárítása nem volt indokolatlan.

A király esküt tett arra, hogy magyar királyságának területét megtartja és helyreállítja. Ennek ellenére azokban a békeszerződésekben, amelyeket a török szultánnal megkötött, magyar területeket adott fel és hozzájárult ahhoz, hogy Magyarország újabb csonkítás után egyre újabb határokkal kerüljön az európai köztudatba és a nemzetközi jogba. Nem lehetne azt másként megérteni, mint hogy a bécsi udvar a magyar nemzet szenvedéseit nem érezte és nem tette magáévá azt az öncélúságot, amelyet a magyar nemzet magáénak vallott.

Mindezek ellenére a magyar királyság képviselte a jogfolytonosságot; azt a történelmi Magyarország területén — a török hódítótól eltekintve — mindenki, tehát a horvátok és Erdély is elismerték. Ez az egységes magatartás reményt nyújtott arra, — ez a remény valóra is vált —, hogy a jogfolytonosságot képviselő és megtartó magyar királyság ha csonka állapotban is, mindaddig megmarad, amíg a török uralom alól való felszabadítás kedvező alkalommal el nem következik és a történelmi Magyarország ismét helyre nem áll. Mindaddig, amíg ez meg nem történik, addig a magyar király és a török szultán között — vagy amint mondták: a császár, Ausztria vagy a Habsburgok és a Török Birodalom, ennek császára

között — létrejött békeszerződések csak azt mutatták, hogyan alakul, illetőleg hullámszik a határvonal aszerint, amint a török hatalom ereje növekszik; hogyan szorul hátra a török néphullám előtt addig, amíg meg nem tört és az események iránya meg nem fordult.

Olyan erő kifejtése, amely a török hatalom erejét véglegesen és teljesen megtörhette volna, csak abban az esetben lett volna remélhető, ha ugyanabban az időben a magyar királynak, mint Németország uralkodójának nem lettek volna más problémái Európának egyéb részeiben; ha mögötte állottak volna Németország és Európa fejedelmei. Madridból megfelelő támogatást kapott ugyan, de veszedelmes ellenfelekre talált a francia király abban, akik németországi helyzetét gyengítették.

Nem volna teljes a kép, ha meg nem említenénk, hogy a francia hatalom ugyanakkor vonult fel a Habsburgok ellen, mikor a török megindult: az 1519-diki császárválasztás idején. Valois Ferenc magát is jelöltette, de Miksa unokája, Károly spanyol király szerezte meg magának a többséget és a császári trónt. Tudta, hogy vetélytársa nem fog belenyugodni vereségébe és ezért Anglia szövetségében, észak felől fordult ellene [1521]; a küzdelem súlypontja csak később terelődött.

dött Itália felé, ahol a páviai csatával annak első része véget is ért [1526].

Károly császár fivérének, Ferdinánd főhercegnek magyar királlyá való megválasztása kiváltott valami érdekeltséget a mérkőzés iránt, de az nem szolgáltatta okot arra, hogy Ferenc király a törökkel szövetkezzék. A szövetség eredetileg nem is Magyarország ellen, hanem arra irányult, hogy a Habsburgokat, akiknek Bécs volt a családi fészük, a török haderőnek Bécs felé való terelésével hátban támadja meg és ettől kezdve Magyarország hadszíntérre alakult át.

A [Velencétől sugalmazott] francia-török összefogásnak Magyarország szempontjából katasztrófális következményei voltak. Mert felmerült ugyan az a gondolat, hogy a császár öccsének magyar királysága okot képezhetett arra, hogy a török haderő Ferdinánd országán keresztül vonuljon Károly ellen, de az átvonulást nem háríthatta volna el az, ha nem Habsburgot választotta volna Magyarország királyává. Magyarország mindeképen határos volt V. Károly birodalmával, a franciák pedig mindeképen abban keresték a magok tehermentesítését, hogy a császár mögött kerestek olyan szövetségest, aki a birodalmat hátban támadja meg. Nagyan megnövelte a támadás veszélye azt a szükségét, hogy Habsburg Károly és Ferdi-

nánd összefogva siessenek Magyarország megsegítésére és a török erejének megtörésére, de hosszú időn át érezhető volt, hogy ezt a német fejedelmek ellentétei gátolják, a francia-német mérkőzés pedig nem engedi meg. A különböző magyarországi hadjáratok és válalkozások nem eredményeztek átütő sikereket; mert nyugaton a franciák nyomultak előre és szereztek meg német területeket [Montbéliard, Mömpelgard, 1534 — Metz, Toul és Verdun elvesztése, 1552].

A nagy küzdelem, az egyensúlyhelyzet lassú kialakulása és az erős kilengések megörölték a császár erejét; Ferdinánd már 1547-ben évi adó ellenében békét kötött a török Portával. Mikor a magyar országgyűléstől annak megerősítését kérte, véget értek azok a várakozások, melyeket megválasztásához fűztek. A Habsburgok varázsa vesztett erejéből és nem sokat változtattak ezen azok a végvári és végvidéki harcok sem, amelyeknek romantikáját és magyar véráldozatait magasra értékelik.

A korabeli felfogás abban kristályosodott ki, hogy a Habsburgok német ágának helyzete még nem szilárdult meg; nem is a német, hanem a spanyol hatalomra támaszkodott. A spanyol király követe volt az első személy a bécsi udvarban; az pedig nem tett egyebet, mint hogy a nyújtott segítség elle-

nében nyugat felé igyekezett fordítani az udvar figyelmét. Nem lehetett rossz néven venni az osztrákoktól, még kevésbé a magyaroktól azt az aggodalmat, hogy ennek a követelésnek a teljesítése a török támadást teszi lehetővé, a török veszedelmet idézi fel és Magyarország megszállásához, Bécs megtámadásához vezet. Innen van az, hogy Bécsben minden uralkodó halála rémületet váltott ki és forradalmaktól féltek, mert nem tudták elgondolni, hogy a magyarok nyugodtak maradnak akkor, amikor állandó veszedelemben vannak és senkitől sem várhatnak, Bécsből pedig nem kapnak döntő segítséget a török ellen. Az állandó félelem amiatt, hogy Magyarország fegyvert fog a Habsburgok ellen: nem az uralkodóház erejéből, hanem annak gyengeségéből, bécsi kormányának politikájából származott.

Ferdinánd halála [1563] és Miksa halála [1576] után még nagyobb válságot jelentett Rudolf trónralépése, mert az új császár spanyol földön spanyol nevelést kapott és idegenként jelent meg Bécsben, ahol minden idegen volt előtte. Mivel Franciaország a spanyol hatalommal állott szemben, az is nagyobb figyelemmel fordult Bécs felé; nem tehesse Bécsnek a spanyolok oldalán való volt alaptalan tehát az a félelem, hogy Párizs újból összefog a törökkel, hogy lehetetlenné

fegyveres beavatkozását. Ugyanakkor még szorosabbá tette az összeköttetést a német protestánsokkal, hogy azok segítsenek neki Bécs erőinek lekötésében; ugyanígy a lengyelekkel, kiknek élére Zsigmond király halálakor [1572] Anjou Henrik személyében a francia király fia került [1573]. Mikor Henrik bátyja, IX. Károly elhalt [1574], éjnek idején menekülve hagyta el Krakkót, hogy a francia trónra lépjen; Bécs szempontjából azonban nem könnyített a helyzeten az, hogy Valois Henrik helyét Báthory István foglalta el.

A lengyel veszedelem annyira úrrá lett a bécsi udvarban, hogy szinte észrevétlenül váltotta ki a csehek megerősödését. Rudolf székhelyét Prágába tette át; a csehek befolyása hatványozott mértékben megnövekedett és nem sokkal utóbb már azt is megakadályozták, hogy az uralkodó Bécsbe visszatérjen. Egyébként állandóan betegeskedett és állapota udvarát is lehangolta. Ebben a hangulatban lett általánossá az a felfogás, hogy Prága, Bécs, Grác vonalán rendezkedjenek be a védekezésre, Magyarországot pedig pusztulni hagyják. A három város a maga előterében már is érezte befolyását: Prágából a csehek Felsőmagyarország felé, Bécs a Duna mentében, Grác a Dunántúl déli részén és a Dráva vonalán igyekezett érvénye-

sülni magyar földön és lehetőleg magához venni a vezetést. Rudolf tehát maga hívta ki maga ellen azt az ellenhatást, melyet az általános érdek elhanyagolása kiváltott és melyet csak alkalmas vezér hiánya késleltetett.

A Szapolyaiak.

Történetírásunk érdeklődése rendszerint olyan időkben fordult a Szapolyaiak felé, mikor bennök kereste a nemzeti ellenállás vezéreit; akkor is csak olyanok érdeklődtek irántok, akiket a bécsi befolyás idejében az ellenzékhez számítottak és akiknek felfogását ha nem forradalminak, úgy ellenzékiiségnek vagy különcködésnek tartották. Még ezeknek a figyelme is elfordult azonban a Szapolyaiaktól akkor, mikor megismerték gyengeségüket. A „nemzeti királyok” képe újból elmosódott, mert nem bírták el azokat a nagy várakozásokat, melyeket az ő személyeikre — Szapolyai János és fia, János Zsigmond (I. és II. János királyok) személyére — építettek. Nem igen gondoltak azzal, hogy ilyen terhet sokkal hatalmasabb egyéniségek sem bírnak el mindig, ha nem veszszük számba körülményeiket. A Szapolyaiak gyengék voltak mint emberek, de nagy gondolatot képviseltek; magasabb hely illeti meg őket, mint azt hinni szokták, mert a kö-

rülmények, nagyobb erők is hozzájárultak ahhoz, hogy ezt elérni nem tudták.

Az általuk talán nem feltűnő sikerekkel, de híven és kitartóan képviselt gondolon kívül azt is figyelembe kell vennünk, hogy Szapolyai János személyében ugyanannak a gondolatnak hódoltak, melyet a Hunyadiak képviseltek. Ő maga rokonuk volt nekik, rokonságban volt a Jagiellókkal, nem is volt más példa szemei előtt, mint nagynevű rokonaié. Ugyanabból az okból és célból választották meg őt is, amely ok fennforgott és amely cél szem előtt lebegett Jagiello Ulászló és Hunyadi Mátyás megválasztásakor. Figyelmes vizsgálat ahhoz a következtetéshez vezet, hogy távolról sem lehet elválasztani őket attól a politikától, melyet Zsigmond óta képviselnek azok, akik a Hunyadiak és a Jagiellók mellett állottak: a nemzeti védelem gondolatától úgy kelet, mint nyugat felé. Személyeiknek a homályból való kiemelését a közvéleménynek melléjük való sorakozása, tehát az teszi szükségessé, hogy megválasztásukat a korabeli közvélemény igen erős ellenséges propaganda ellenére vitte diadalra és hogy kitartott mellettük két magyar nemzedék, mert nem rendült meg bennök az a hit, hogy a Szapolyaiak a nemzeti ügyet diadalra viszik.

II. Lajos halála Szapolyai János előtt nyi-

totta meg az utat a királyi trón felé. Az ő birtokában volt akkor Szent István koronája, melyet első ízben az ő fejére tettek; volt Ferdinánd birtokában is, akit szintén megkoronáztak vele; János özvegye, Izabella királyné is módját ejtette, hogy saját fiát megkoronáztassa. Csak ezek után került a korona 1551-ben ismét — és végleg — a Habsburgok birtokába: Bécsbe, Prágába és 1608-ban Pozsonyba. Így 1526-tól 1571-ig tehát valóban két királya volt Magyarországnak; bár Szapolyai II. János 1570-ben letette királyi címét, a koronázás ténye megmaradt és mindvégig királynak tekintették; csak utódai éltek kizárólag az erdélyi fejedelmi címmel.

Kezdetben mindkét király az egész országot magának igényelte, mert mindkettő magát tartotta egyedül törvényes uralkodónak. E körül forgott a kérdés Európában is, ahol történetesen a Habsburgokkal szövetséges VIII. Henrik angol király kormánya foglalt állást János törvényessége mellett. Ferdinánd egyenesen abból a célból küldötte Londonba Salamanca grófot, hogy a maga törvényességét kimutassa, ez azonban a források szerint nem járt sikerrel, mert Anglia kitartott János mellett. Meg kell nyugodnunk tehát abban a valóságban, hogy a két király egyenlő esélyekkel fordult a

hatalmakhoz és kereste a maga elismertetését; abban is, hogy János király bizonyítékai a próbát kiállották.

A törökkel szemben való védekezés gondolatát, mi külföldön is számított, inkább János, mint Ferdinánd képviselte; nem felfogásbeli eltérésből, hanem a fennforgó körülmények folytán. Ferdinánd kezét ugyanis megkötötték a németországi viszonyok, a belső harc, a vallási szakadás, a fejedelmek megoszlása; vele szemben János a Hunyadiak hagyományait újította meg és azt kívánta diadalra juttatni, mit a nemzet akart és követelt. Úgy képzelte, hogy ebben a vonatkozásban Ferdinánd sem tagadja meg tőle a támogatást és együtt vonulnak majd a török ellen. Ebből a célból békét keresett ellenfelével, akit a maga nézőpontjából ő tartott ellenkirálynak, mit sokan figyelmen kívül hagynak. Egyes források szerint Mohács után minden áron békét keresett a Habsburgokkal. Ferdinánd viszont nem ismerte az országot, nem saját királyságának helyzetét és viszonyait; sokkal idegenebb volt, mint hogy tanácsai ellenére kezét tudott volna nyújtani annak, akit udvara és idegen környezete lázadónak ismert. Arra, hogy saját környezetének tanácsait hagyja figyelmen kívül, nem is gondolt, ezt várni tőle nem lehetett.

Szapolyai abban reménykedett, hogy Magyarország ügyét a keresztény Európa fogja felkarolni, de VIII. Henrik volt az egyetlen uralkodó, aki melléje állott és Jánossal együtt sürgette a hatalmak megbékülését, a törökkel szemben való összefogását. Az európai béke azonban elmaradt, sőt felbomlott maga Európa is, amelyben a finomlelkű, törékeny szervezetű rotterdami Erasmus hitt.

Az a nagy egység, melyet a középkor megállapodott rendje mutatott, darabokra tört. Darabokra törték az államok: az a „státus”, amellyel a fejedelmek a középkor estéjén és az újkor hajnalán bírtak és rendelkeztek, amely fölött korlátlan hatalommal uralkodtak. Egy Európa helyén sok Európa, egy státus helyén sok státus született, de azok már nem voltak kapcsolatban egymással, mert fejedelmeik egymással versenyeztek, háborúskodtak, egymásnak ellenségei voltak. Meg kellett várni, míg ők közelednek egymáshoz. Az utolsó ember, aki a régi dolgokon medítált és az elmúlt világ romjain keseregve meghasonlott a világgal, az okos, de aggodalmaskodó rotterdami Erasmus szava Mohács után már csak a pusztában kiáltó szó volt a megoszlás ellen. Nagy uralkodó volt az Erasmussal rokonlelkű V. Károly, „Nyugat Császára” is, de

már nevéből kitűnt, hogy nem volt az övé a Kelet, csak a megosztott Európának egyik, a nyugati fele. Királyi öccse támogatására küldött seregei Budáig sem jutottak el; ha eljutottak vagy Budánál tovább jutottak volna, úgy vége lett volna Szapolyai magyar királyságának. Erre gondolt János király akkor is, mikor a spanyol földről jött, spanyol nevelésben részesült, hajthatatlan spanyolt látta Ferdinándban, ki őt menekülésre kényszerítette. Habsburg Károly és Ferdinánd elzárták őt VIII. Henriktől, ak' egyébként sem tudott volna segíteni rajta; már csak egy út maradt nyitva előtte: megtalálni Jagielló rokonainál azt a támogatást, mit a Habsburgok megtagadtak tőle. A törökkel való szövetségéről akkor még nem volt szó, csak a török elleni hatásosabb védekezésről.

Nem János király volt az oka, hogy a krakkói udvarban két új szövetségesre talált: Franciaország volt az egyik, a török a másik.

A francia-török összefogás, a kor legnagyobb és legfeltűnőbb fordulata, Valois Ferenc francia király fogsága idején Burgundiában született meg. Burgundia miatt keletkezett az az ellentét, amelynek élén a fogoly király anyja, szavójai Lujza francia királyné török segítség igénybevételére

gondolt. Rincon Antal krakkói francia követ járt utakon haladt, mert az 1519-i császárválasztás idején a lengyel király — mint választófejedelem — Valois Ferenc jelöltségét hozta javaslatba; 1520-ban Lengyelország és Magyarország, Zsigmond és Ulászló királyok követei már együtt jelentek meg Ferenc király előtt, annak követé a következő évben Prágában jelent meg, ahol Ulászló volt a király; 1522-ben Rincon már Csehországon és Magyarországon át Erdélybe is eljutott és ott Szapolyai János vajdával találkozott, 1523-ban pedig három levelet hozott magával: egyet Lajos, egyet Zsigmond királynak és egyet Szapolyainak. Utóbbi tehát ezek után már lengyel rokonsága folytán is természetesnek tartotta, hogy trónralépéséről Ferenc királyt is értesítse. Így kapcsolódott egybe a francia udvar (Szavója és Velence közvetítésével?) a lengyel és török hatalmakkal; így a Hunyadiaktól eltért János király a lengyelekkel és a lengyelek útján a törökökkel: így jött létre a szövetség 1528 februárban, lengyel közvetítéssel, János király és Szolimán szultán, október 23-án János király és Ferenc király között — a Habsburgok ellen. Minden kétséget megelőzve már itt meg kell jegyeznünk egyrészt azt, hogy a törökökkel való szerződést francia-lengyel biztosí-

ték mellett kötötték meg, tehát János király ekkor még nem hullott a szultán karjaiba, mint azt egyesek hiszik; a franciákkal való szerződés viszont a valóságban zsoldos szerződés volt, amint ilyenek voltak a későbbi francia-magyar „szövetségi” szerződések is: zsold ellenében a magyar haderő igénybevétele a Habsburgok ellen, a francia hatalmi érdekek szolgálatában. Rincon eddig nem találkozott a törökökkel, kiknek császára 1528 augusztus 18-án — tehát a két szerződés között — Mohácsnál János királlyal találkozott, ahol azután a francia udvar, Szapolyai és a szultán érdekei találkoztak. Ezek után indult meg a török hadjárat Bécs ellen. Hozzá kell azonban tennünk, hogy ugyanakkor indult új tárgyalás Ferdinánddal is, tehát feltehető, hogy János király a lengyel és török szövetségében a maga elismertetését is kereste, nem pusztán a francia hadi célok előmozdítását, még kevésbé azt, hogy a törököt segítse Magyarország birtokába, melyet magának és magyarnak kívánt megtartani Ferdinánd ellenében. A franciákkal és a szultánnal való szövetkezés keretei maguk is azt mutatják, hogy malomkövek közé kívánta szorítani Miksa császár unokáit, hogy azoktól a maga elismertetését kicsikarja, őket arra kényszerítse.

Legalább így látták ezt azok, akik hozzá csatlakoztak és az ő ügyeit vitték: elsősorban Martinuzzi Fráter György pálos szerzetes, a század legnagyobb magyar államférfia. János helyzete akkor a következő volt: a török szövetség megkötése után kiszorult az országból Ferdinánd csapatai elől és a tarnowi emigráns udvarban, lengyel földön járult hozzá a lengyel-francia szövetséghez való csatlakozáshoz Ferdinánd ellenében. Azután hazatért és a Hunyadiaktól egykor védett Maros-vonalon telepedett meg. Lippáról ment Szolimán elé Mohácsra is, mit felróttak neki. E külsőség mögött korabeli felfogás szerint, még nem volt található egyéb annál az általános ígéretnél, melyet neki a szultán Ferdinánd ellenében nyújtott. Nem is hihető, hogy azok, akik az ország védelmében látták a magyar politika végső célját, helyeselték volna királyuknak azt az esetleges elhatározását, hogy török fennhatóság alá helyezkedjék. Maga János király sem gondolt erre, mert ő vette fel a tárgyalásokat, míg 1528-ban, Ferdinánddal, kinek a mohácsi találkozás figyelmeztetésül szolgált. A tárgyalások János részéről lengyel közvetítés mellett folytak; Ferdinánd a maga részéről császári bátyját, V. Károly német-római császárt vonta be. Így jött létre az a megegyezés, melyet Frá-

ter György váradi püspöki palotájában, 1538 február 24-én kötöttek meg és amely „váradi béke” nevet visel a történelemben. A vonatkozó tárgyalást Váradon Wese János lundi érsek a császár megbízottjaként vitte, ki hosszú hónapokat töltött ebből a célból János udvarában; a váradi béke az összes fennforgó kérdésekre kiterjedő békeműnek tekinthető — a Habsburgok és a Jagiellók között.

Az egyezmény lényege az államjogi egység, a magyar állam területi, a magyar nemzet érzelmi egységének helyreállítása. János Ferdinánd kezébe mennek át, aki egy kézszuverén király marad, halálakor birtokai ben egyesíti az országot. A török — diplomáciai szempontból ez a fontos — nincsen belefoglalva: Magyarország tehát hallgatóan a török ellenében, annak kikapcsolásá-egy-egy-egy. A szerződés megalkotása és a magyar *integritás* megmentése Fráter György érdeme volt: az ő palotájában létrejött szerződés a magyar állam és nemzet megmaradásának Magna Chartája, melynek végrehajtását 1660-ban Zrinyi Miklós indítja meg.

Ha Ferdinánd király a maga részéről hozzájárult ahhoz, hogy János megnősüljön, sőt azzal a kikötéssel járult hozzá, hogy születendő fia Ferdinándnak egyik leányát fogja nőül venni: úgy a bécsi udvar

a Szapolyai Ház további megmaradásában és elismerésében is megnyugodott. Így érthető az egyik oldalon az, hogy nem tiltakozott János házassága ellen, a másik oldalon pedig, hogy a lengyel udvar János fiát magyar királynak tekintette, mert abban a feltevésben volt, hogy Ferdinánd már a váradi békében megadta neki az elismerést.

A fejedelmekkel rokon Szapolyai János ezek után királyi házból kapott feleséget. Izabella lengyel királyi hercegnőt vette nőül, aki 1540-ben fiút szült neki János Zsigmond (II. János) személyében. Ferdinánd szeretne volna magához venni a gyermeket, de Izabella tanácsadói: Fráter György és Petrovics Péter megmaradtak a mellett, hogy János Zsigmond atyja örökét vegye át. Az elhatározás nem ellenkezett a váradi béke szellemével; hogy akadályokba ütközött, az más kérdés volt.

A török ellen tervezett nagy európai háborúból ugyanis semmi sem lett; V. Károly és Ferdinánd ezért találta szemben magát a szultán erejével. A török szultán meg akarta előzni a Habsburgokat — a „császárt” — abban, hogy az övé legyen János király fia és örököse. Budára vonult és magát tette meg János Zsigmond védőjévé; a nyugati császár hadaival nem is találkozott. Budát magának tartotta meg és nagy kato-

nai erőt szánt annak védelmére a „császár” ellen; Izabellát fiával együtt Erdélybe irányította. Fráter György 1541 december 29-én Gyaluban új egyezményre lépett Ferdinánddal. Most már, a töröktől félve megnyugodott abban, hogy János Zsigmond birtokait Ferdinánd veszi át, de a magyar állam egységének az erősebbik magyar király útján remélt helyreállítása kedvezőtlen benyomást váltott ki a lengyel udvarban, honnan Izabella királynét ellenállásra ösztönözték. Viszont Ferdinánd királynak 1542-ben Buda visszavételére indított nagy vállalkozása nem sikerült; a kudarc azt a felfogást emelte túlsúlyra, hogy a Habsburgok gyengesége és a török hatalom befészkelése folytán engedni kell abból a taktikából, amelyet Fráter György a magyar egységnek Ferdinánd kezében való megalkotásával tervezett. Martinuzzinak ekkor támadt olyan ellenzéke, amely a budai kudarccal számolva Ferdinánd helyett Szolimánhoz kívánt igazodni.

Így érvényesült egyre jobban azt a politikai felfogás, melyet a kis király gyámjai között Petrovics Péter képviselt: megnyugvás abban, hogy a Duna-medencében a töröké lett a hatalom, aki képes megvédeni a Szapolyaiakat a Habsburgok ellenében. Téves tehát az a beállítás, hogy ennek a

gondolatnak Martinuzzi volt az atyja vagy hogy Fráter György ezt a gondolatot magáévá tette; az is téves azonban, hogy az adott helyzetben más lehetett volna, mint óvatos, mert Ferdinánd király ereje megtorpan, a beléje helyezett remények elhalványultak, Petrovics pedig, akit nem szívlelt, mindenkit maga köré tudott gyűjteni — a Habsburg-király ellenében, akivel Martinuzzi megegyezett.

A helyzet Károly császárra sem volt kedvezőbb, mert a franciák magatartása nyílt háborúvá lett és ennek hatása Magyarországon is érezhetővé vált. Nem egészen idegen, nem is áll távol a magyar diplomácia történetétől az a hősi küzdelem, amelyet II. Lajos özvegye, Mária magyar királyné, V. Károly és Ferdinánd nővére, Németalföld helytartójaként folytatott azért, hogy császári bátyját fedezze, és ezen úton közös fivérük, a magyar király, szabad kezét kapjon a török ellen. Magyarország felé igyekezett Károly császár is, de helyette az a hír jutott el, hogy a franciák megkezdték előnyomulásukat: délen Friaulban Vence és a török határ, északon Németalföld felé. A császár erői le voltak kötve; fivére képtelen volt a háború folytatására; bele kellett menni abba, hogy az adott helyzetben János király fia megtartsa birtokait és

ne tegye ki Magyarország megmaradt részét annak, hogy az átmeneti helyzetben — a magyar király visszavonulása mindenestre adott tény volt — elpusztuljon.

Ennek az átmeneti helyzetnek megfelelően egyesült Erdély három „nemzete” azzá a politikai alakulattá, amelyet egyelőre nem nevezhetünk fejedelemségnek, mert azzá később lett; sem államnak, mert a magyar államból nem vált ki és attól nem szabadult el; de nem vonhatjuk kétségbe azt sem, hogy létezett és hogy II. János király a keleti részben atyja, I. János örökét tartotta meg. Azokkal a szemrehányásokkal szemben, amelyeket Martinuzzi ellen támasztottak, rá kell mutatnunk arra, mit nem mindig vettek figyelembe, hogy Petrovics — a közvélemény igazi vezére — hallani sem akart a Habsburgokkal való megegyezésről. Helyzete is előnyösebb volt a Ferdinánd felé hajló Martinuzzival szemben, mert Bécs messze volt, a török pedig a szomszédban, megfelelő erővel állott rendelkezésre annak, aki hozzá folyamodott. Petrovics eljárása mindenképpen végzetes volt, de az adott körülményekben gyökerezett.

Nem ismeri a korabeli viszonyokat az, aki nem ismeri az ellentétet Martinuzzi és Petrovics, valamint az ő felfogásaik között; sem az, aki az egyikben csak horvátot, a

másikban csak szerbet, a kis királyban pedig egy szlavóniai nemesnek lengyel anyától született fiát látja. Ők ugyanis valamenynyien magyarok voltak és magyar tragédia volt az, hogy Fráter Györgyöt, aki az 1551 július 11-i gyulafehérvári szerződésbe a magáramaradottságában szeszélyessé lett Izabellát lemondatta, Magyarország államjogi egységét és épségét helyreállította, az Erdélyt átvevő Ferdinánd magyar király spanyol tábornoka ölette meg (1551). Petrovics a kis királyt, Szapolyai János Zsigmondot öt évvel később visszahozta (1556) és annak oldalán az erdélyi politikát a török szövetségre a Magyarországot felszabadítani nem tudó Habsburgoktól való eltávolodásra építette. Így alakult ki az a közhit, hogy Erdély a török hatalomtól függő alakulat volt.

A lengyel diplomácia, mely János Zsigmondnak rendelkezésére állott, de már nem tartott Petrovics politikájával, hanem védekezésre gondolt, mindent megtett az ellentétek áthidalására; 1562-ben a Portával kötött szerződésben azonban Ferdinándnak bele kellett nyugodnia, hogy Lengyelországgal fennálló ügyeit külön egyezmény fogja szabályozni: a lengyel udvar már Petrovics sikerével csikarta ki a maga sikereit.

Báthory István erdélyi delegátus ekkor

ismerte meg azt a lengyel felfogást, mely a lengyel király vejének, Szapolyai Jánosnak fiát és országát a maga patrimoniumának tekintette. Lengyel megbizottal együtt kötötte meg János Zsigmond megbizottjaként, 1565 március 13-án a szatmári egyezményt, melyben az a magyar királynak engedte át birtokait, tehát Martinuzzi politikáját újította meg. Petrovics azonban még életben volt és így következett el a Portának az az elhatározása, hogy Ferdinánd elhalálozása folytán csak abban az esetben hajlandó Miksa császárt elismerni, ha csapatait kivonja Magyarországból. A bécsi lengyel követ nyomban védelmére kelt János Zsigmondnak, akinek viszont lengyel felfogás szerint Miksa örökébe kellett volna lépnie, tehát a lengyel és török hatalmaktól fedezve állott szemben a Habsburgokkal. Csak az 1568-ban létrejött drinápolyi szerződés folytán állott elő az a helyzet, hogy Szelim szultán feladta elődének, Szolimánnak nagy terveit és elismerte Miksát Magyarország törvényes királyának, hogy befejezze a hosszú háborút, amely a két császár között Magyarország területén folyt.

János Zsigmondnak a lengyel udvar Valois Margit, tehát osztrák főhercegnő helyett francia királyi hercegnő kezét igyekezett megszerezni, az 1570 augusztus 16-án meg-

kötött speyeri egyezményben elismerte a drinápolyi szerződést és a magyar király fennhatóságát. A magyar megbízott megbetegedése a tanácskozások folyamán végzetesnek bizonyult, mert lengyel társa hozzájárult ahhoz, hogy Szapolyai leteszi a királyi címet és megelégszik a fejedelmi címmel: így lett belőle „*serenissimus princeps Transylvaniae*” és így született meg a speyeri szerződés aláírásakor az „erdélyi fejedelemség”. Mikor Miksa király a szerződést aláírta, Zsigmond lengyel királyt értesítette róla, nem pedig János Zsigmondot, kinek megbízottját lengyel titkár kísérte haza Erdélybe. Magyarország sorsát az osztrák-lengyel viszonylat döntötte el.

Mire a szerződés utolsó aktáit lezárták, meghalt az utolsó „nemzeti király” és az első „erdélyi fejedelem” (1571). Egy évvel azután elhalt Zsigmond lengyel király is (1572), akinek örökébe János Zsigmond kerülhetett volna. E helyett oda került a gyulafehérvári székesegyházban eltemetett Hunyadi János mellé. Benne az a család halt ki, amely a Maros vonaláról a Hunyadiak politikáját vitte tovább — ahogyan tudta és ameddig bírta. Fel nem adott semmit, tehát meg volt győződve arról, hogy mindaz, amit elérni akart, megillette.

A protestáns ellenállás.

A történetírás akként szabja meg a magyarországi protestantizmus szerepét, hogy politikai téren kimélyítette azt a szakadást, amely Mohács után következett.

A kérdés diplomáciai vonatkozásait keresve a megszokott beállítást ki kell egészítenünk olyan vonásokkal, melyek a szemléletben hiányoznak vagy nem kellően érvényesülnek.

Mindenekelőtt fontos az, hogy a Habsburgok — nemcsak saját személyükben, de mint Magyarország királyai — változatlanul katolikusok maradtak és Európaszerte ilyen álláspontot képviseltek. Ugyanez nem volt elmondható a Szapolyaiakról, de katolikusok voltak és maradtak legkiválóbb embereik, Martinuzzi Fráter György és Báthory István: az erdélyi fejedelemség államrendjének kialakítói. Erdély önrendelkezése — amit ma részben transzilvánizmus néven ismernek —, tehát nyilvánvalóan a protestantizmusból fakadt.

Az, hogy a hitújítás Európát megosztotta, nem magyar és nem erdélyi, hanem európai kérdés volt; annak hatása Magyarországon és Erdélyben akként érvényesült, hogy a német fejedelmek megosztása megbénította Károly császár és Ferdinánd király

erejét. A Habsburgok ennek folytán már nem tudtak teljes mértékben eleget tenni annak a kívánságának, aminek reményében trónra emelték őket, mert Magyarország megmentését, felszabadítását nem tudták eszközölni. Ez azért fontos, mert ez a tény a katolikus Martinuzzi és a katolikus Báthory részéről indokoltta tette azt a politikai eljárást, hogy ugyanezt a célt más úton, ne a Habsburgok útján keressék.

Az, amiben a protestantizmus mint megosztó erő szerepelt, Petrovics Péter eljárásában nyilvánult meg, aki ellensége volt Martinuzzinak és megdönteni segítette a katolikus egyházat az általa védett és vezetett Szapolyaiak országában; neki tulajdonítják azt, hogy a gyenge II. János király elhagyta hitét. Nem mindig teszik azonban hozzá, hogy Martinuzzi és Petrovics között az ellentét nemcsak az eltérő vallási felfogásban mutatkozott, hanem abban is, hogy utóbbi kezdettől és mindvégig a törökhöz való igazodás embere volt, aki minden eszközzel — tehát a protestantizmus terjesztésével és megerősítésével is — odahatott, hogy János király trónját ebben az irányban, a püspök Martinuzzival szemben, a katolikusok hátraszorításával, a mozlím török segítségével erősítse meg. A politikai megosztásban a török orientáció és a protes-

tantizmus csak eszközök, de hatásos fegyverek voltak Petrovics kezében; s minthogy ő alakította ki ebben az átmeneti korszakban, 1541 és 1571 között az erdélyi fejlődésnek azt a képét, melyet a magyar történeti könyvekben általában megtalálunk.

Egészen más kérdés a protestáns politikai szemlélet képe és vizsgálata.

Mint ismeretes, a lutheri német reformáció, melyet az erdélyi németek (szászok) elfogadtak, nem érintette a fejedelmi hatalmat; az angol reformáció nem érintette a püspökök hatalmát, az erdélyi reformáció pedig egyiket sem. Volt az erdélyi reformáció politikai alakulásában olyan, amit nyugaton hiába keresünk: II. János és Petrovics idejében a politikai tekintély fokozott gyengülése, az annak nyomában haladó progresszív irányzat volt az a radikálisabb irányzatok felé. Az honosította és erősítette meg a magyar lakosságban a kálvinizmust és vezetett az egyik úton a még radikálisabb unitarizmus, másikon a presbiterianizmus felé. A fejlődés végén azonban, az unitarizmus bukásával együtt már nemcsak a presbiteri vonások erősödtek meg, hanem a püspöki rendszerhez való visszatéréssel együtt a fejedelmi hatalomhoz való ragaszkodás is. Az unitarizmus megmaradása ele nem gördítettek ugyan akadályokat, de

valamennyi egyház a fejedelmi hatalom felé fordult és köréje gyűlt. Petrovics ideje véget ért. Mindenki a politikai rend megszilárdításában kereste a török veszedelem ellensúlyát; ahhoz igazodtak az elismert egyházak is. A reformáció mellett helyreállott a katolikus egyház. A hitbuzgó katolikus Báthory István fejedelem vallását mindvégig megvallotta, sőt a protestáns színezetű Erdélyben a római egyházat erősítette meg.

A Szapolyaiak a protestantizmus erősödését nem is használták ki abban az irányban, hogy a diplomácia terén protestáns fejedelmekkel és országokkal fogjanak össze a Habsburgok ellen: a lengyel Jagiellók és a francia Valois-k katolikusok voltak. A katolikus lengyel udvarral kapcsolatban Franciaország felé orientálódtak, tehát külpolitikájuknak nem lett alapjává az európai protestantizmusra való támaszkodás.

A Báthoryak.

Báthory István fejedelemsége visszahatás volt azzal a — nemcsak egyházi — bomlási folyamattal szemben, amely előde, Szapolyai János Zsigmond alatt megnyilvánult. Hozzá kell azonban tennünk azt is, hogy nem állított vissza olyan dolgokat, amelyek

túlhaladottaknak voltak tekinthetők. Tényként fogadta el pl. azt, hogy a Habsburgok nem mentették meg az országot a töröktől és nem épített reményeket arra, mi a valóságban el nem következett. Börtönt is szenvedett a Habsburgoktól és nem volt rávehető arra, hogy fejedelemségét azoknak kínálja fel. Martinuzzi politikájához mindössze csak annyiban kívánt visszatérni, hogy Erdélyt nem Bécsnek szánta, hanem a magyar királyságnak, melynek koronáját élete végén sajátmagának igyekezett megszerezni. Nem akként, hogy erdélyi hadait vezesse Miksa vagy Rudolf királyok ellen, hanem hogy a maga helyzetét olyan módon erősítse meg, hogy megválasztása általános kívánságként valósuljon meg.

Ezért fordította diplomáciáját a lengyel korona megszerzése felé, tehát vérségi kapcsolat nélkül vette át a Szapolyaiak lengyel igényeit. Miután azonban a lengyelek saját királyságuk szempontjából János Zsigmondot számításba vették, ugyanazt tették utódával is. Annál inkább tették ezt, mert a francia tervek összeomlottak: Medici Katalin királyné — akivel a Báthoryaknak kapcsolataik voltak —, gyermekei közül Valois Margit nem János Zsigmondhoz ment feleségül, hanem navarrai Henrikhez; Valois Henrik a lengyel trónra került ugyan, de

bátyja, IX. Károly haláláról értesülve éjnek idején hogyta el Krakkót, hogy idejében elnyerje a francia királyi trónt. Medici Katalin kész volt ugyan leányát Erdélybe küldeni, de a Szapolyaiak és a Piastok kihalása után a helyzet megváltozott.

Báthory lengyel királysága véget vetett annak a patronátusnak, melyet a krakkói udvar Gyulafehérvár fölött gyakorolt. István király azonban minden nagysága ellenére is elkövette azt a nagy hibát, hogy Erdélyt lengyel földről kormányozta és formailag nem változtatott azon a politikán, amelyet lengyel elődei űztek. Erdély fejedelmi kancelláriáját a lengyel udvarba helyezte át; Erdély az ő életében kormányzatilag is Lengyelországtól függött és a király Piast hercegnőt vett feleségül, hogy a lengyel trónhoz való jogait erősítse. Mindezeknek a jövőben kedvezőtlen hatását lehetett megállapítani, pedig István király jó magyar volt és a magyar ügynek kívánt használni vele.

A Habsburgokkal változatlanul feszült maradt a viszony, mert Báthory nem haladt Martinuzzi nyomán, hanem északon keresett magának hátvédet, hogy attól fedezve Bécs ellen vonulhasson. Már trónralépésekor ezért ígért jó szomszédságot Moszkvának és nem az ő hibája volt, hogy IV. Iván cár

— Rettenetes Iván — megtámadta. Igaz, hogy a támadás olyan háborút váltott ki, melyben a normann fejedelmi ház, a Ruridák is elpusztultak, de Báthory után nem Erdélyből kapott új királyt Lengyelország és Báthory sem tudott annak trónjáról a magyar királyi trónra lépni.

A kitűzött célok el nemérése és a sikertelenség nem mindig elegendő arra, hogy valakinek emberi nagyságát leszállítsa. Ugyanez volt az eset Báthory István személyét illetőleg.

Mikor trónrakerült, a franciák éppen elhagyták Lengyelországot. Iván ezért Ernő főherceget ajánlotta királynak, de a lengyel kishemesség, a *schlachta* fegyveresen vonult fel és Báthory mellett döntött, mert benne vélte megtalálni Lengyelország megmentőjét. A diplomáciai front az elmondottak szerint keleten Moszkva, nyugaton Bécs ellen irányult; mivel pedig azoknak egyesüléséről is szó lehetett, — így Rudolf követe a lengyel koronát Iván cárnak kínálta fel, — Báthory mindkét front ellen harcbalépett. Abban a feltevésben, hogy azért kellő időben érkezik meg a magyar korona átvételére, diadalról diadalra vezette jól felszerelt — nagyrészt magyarokból álló — hadait, amelyek megszerezték Litvániát, illetőleg megghiúsították annak Moszkvától való meghódítását. Nagy

gondolata: az 1584-ben elhalt Iván birodalmának egyesítése, azután a magyar korona megszerzésével Magyarország felszabadítása és a török hatalom megtörése nem valósult meg. Körvonalait azonban ismertekké tette Possevino — jezsuita — kardinális, kivel a dolgot megbeszélte; ismerte azt unokaöccse, Báthory András bíboros, kit e végből Rómába küldött; ismerte a pápa, kit a terv nagyszerűsége magával ragadott. A felkészülés időpontjául az 1587-dik évet tűzte ki, de már 1586 decemberben elhalt és ebben a tragédiában rejlett Báthory nagy terveinek sikertelensége.

A török hatalom.

A török hatalmat a velencei diplomácia vonta be az európai politikába. Ha hozzátenné valaki, hogy ugyanezt tette a bizánci görög császársággal is, akkor közelebb fekvőnek látszik a kérdés, hogy vajjon csakugyan a bizánci görög császár utódának tekintette és tartotta-e magát a szultán, aki Bizáncot meghódította; hogy vajjon a török szultánnak voltak-e a hódítás első időszakában messzebbmenő tervei annál, hogy a Kelet-római Birodalmat, Ruméliát hódítsa meg. Mert hiába vesszük alapul az iszlám terjeszkedési kedvét vagy hagyományait: a velen-

cei köztársaság súlyos felelősséget vett magára Törökország erejének saját céljai elérése végett való felhasználásával. Ezt a hatalmaknak vele szemben való összefogása világosan mutatta, de sejteni engedte az is, hogy a török hatalom 1526-ban nem elszigetelt hatalomként lépte át a Dunát.

Azok a szerződések, melyeket vele a Habsburgok kötöttek — ezek a szerződések nem voltak békeszerződések amint azt feltűntetik, hanem fegyverszüneti szerződések; az első békeszerződést csak 1606-ban kötötte Törökország, — nem állították meg az előnyomulást; azok a megállapodások, melyeket a Szapolyaiakkal létesített, nem érintették sem a töröknek, sem a Szapolyaiaknak cselekvési szabadságát. A helyzet inkább azt a képet mutatta, hogy Magyarországot átvonulási területnek tekintették a francia király ellenségei, a Habsburgok ellen. Végleges helyzet ezekben a vonatkozásokban sehol sem alakult.

Semmiben sem csökkenti ez a látszat azt a pusztulást, melyet a török hatalom okozott; sem a pusztulást, mit a magyar nemzet mindenütt — a három Magyarország mindegyikében — szenvedett. Másfél századon át ez a pusztulás volt az oka annak, hogy a Mohács előtti magyarság létszámából, a huszadik század elejére remélt harminc millió

magyarból mindössze tíz millió lett és a Kárpátok medencéjét a magyarság nem tudta kitölteni.

A források azt mutatják, hogy a duna-menti felvonulási területtől távolabb eső Erdély szabad rendelkezési jogot nyert. Igaz, hogy a biztosítólevelek szóvirágaival nem egyezett meg az a sok háborgatás, melyet a határvidéki török katonaság okozott, de magáról Erdély meghódításáról vagy megszállásáról, még erre vonatkozó elhatározásról sincsen tudomásunk. Ellenkezőleg: az 1566-diki és 1571-diki császári diplomák (athnámék) kifejezetten biztosították a török védelem alá helyezett vagy helyezkedett erdélyi és keletmagyarországi alakulat kormányzati szabadságát. Az ennek ellenében fizetett adó tehát nem államjogi függést jelentett, csak megvásárlását a biztosított vagy ígért szabadságnak. Az a tény, hogy a szultán 1541-ben Szapolyai János Zsigmondot saját birtokaival ajándékozta meg, nem érintette azt az államjogi egységet, melyet a töröktől sem uralt két Magyarország egymás között, a töröktől eltekintve alkotott. Mindenesetre számításba kell vennünk azt, hogy az elszakadási törekvések büntetéssel jártak: az 1551-diki szerződésre, melyben Martinuzzi Erdélyt idő előtt Ferdinánd kezébe adta, így következett Temesvár és Lippa elvétele.

A felhozott eset valódi magyarázatát mégis helyesebben adhatjuk meg azzal, hogy a nyugvó helyzet megváltoztatása keleti befogás szerint mindenkor zsarolásra nyújtott alkalmat; ez a keleti diplomáciában bevett gyakorlat volt.

Egyébként az erdélyi diplomácia létezése azt mutatta, hogy a Porta védecének többet megengedett az önkormányzatnál. Ő maga is követet fogadott el tőle és nem tett kifogást az ellen, hogy a fejedelem más országokba is küldjön követeket, sztambuli követete pedig a hatalmak követeivel érintkezők. A fejedelem a lehetőség határáig élt ezzel a joggal, mert megbízottai már a XVI-dik században a hatalmakhoz és távoli fejedelmekhez is eljutottak; azokkal szerződtek és olyan tárgyalásokat vittek, amelyekhez nem kérték ki, sem előzetesen, sem utólagosan a Porta hozzájárulását.

A fordulat, 1591—1606.

Ilyen távoli fejedelem volt Erzsébet angol királynő is, aki Sztambulban követséget tartott és akinek sztambuli követéhez fordult 1591-ben Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem. A fordulat azonban, melynek történetével foglalkozni kívánunk, nem ebből, hanem abból állott, hogy a spanyol hegemonia

nyugaton aláhanyatlott; hogy 1588-ban megsemmisült a spanyol „nagy armada”, mely a tengeren át Anglia meghódítására indult; hogy 1589-ben a Valois Ház helyét a protestáns navarrai Bourbon Henrik foglalt el s ezzel megszűnt az összeköttetés Madrid és Németalföld között. Mindennek híre már Erdélybe is eljutott és ennek hatása bírta rá Báthory Zsigmondot annak a nagy tervnek a kialakítására, mely körvonalaiban István király elgondolásához hasonlított.

A terv arra volt építve, hogy a spanyol hegemonia vereséget szenvedett és nem bírja el a spanyol armáda katasztrófáját. II. Fülöp hajói nem hódították meg Angliát, az angol királyné sztambuli követe, Barton Edvárd pedig szívesen segített abban, hogy a spanyolok veresége minél jobban megnövekedjék, annak a bécsi Habsburgok érdekerületén is kellő hatása legyen. Erzsébet királyné követének Sztambulban élő emberei között Sir Thomas Glovernek meg éppen lengyel volt az anyja, beszélt lengyelül és törökül, jól ismerte a lengyel és török politika rejtelmeit. Alig, hogy Barton Sztambulba megérkezett, megjöött Báthory Zsigmond ajánlata is: lengyel-magyar-al-dunai összefogás a bécsi spanyolok, a Habsburgok dunamenti hegemoniájának megdön-

tésére — Anglia segítségével és a lengyel trónnak Zsigmond által való elfoglalásával.

A terv, amely Sir Thomas képzeletét megkapta — mint említettük —, nagy körvonalaiiban megfelelt István királyénak, de még közelebb kerülünk annak megismeréséhez, ha megnézzük azokat, kik annak szóvivői voltak. Erdély ügyeit ugyanis még István király emberei vitték, figyelmük még mindig Lengyelország felé irányult, ahol a Piastok leányágai uralkodtak. Ilyen volt Báthory István is, aki az utolsó, 1572-ben elhalt II. Zsigmond király leányát, Jagiello Annát vette feleségül; ilyen volt utóda, III. Zsigmond is, aki Anna nővérétől, Jagiello Katalintól született. Wasa Zsigmond svéd herceg protestáns volt, csak felesége és a lengyel trón kedvéért lett katolikussá; mint király azonban Anna főhercegnőt vette feleségül és ez volt az, ami Erdély lengyelbarát politikusait arra bírta, hogy helyette Báthory Zsigmondot állítsák Lengyelország élére. Az erdélyi „lengyel párt” vezetői az elhalt István király humanista barátai voltak.

Már a Szapolyaiak idejében észrevehető volt az olasz humanizmus hatása politikai, főleg ideológiai téren. Sokan végezték tanulmányaikat Itáliában és lettek híveivé annak a felfogásnak, mely a humanista műveltségben kereste azt, ami a középkorral együtt

szűnt meg: a politikai és európai rend biztosítását. Velence és Pádua felől nemcsak Magyarországra és Lengyelországra jutott el ez a felfogás, hanem a nyugati spanyol, francia és angol területekre is. Már a Jagiellók idejében, Mohács előtt kimutatható ez a humanista-politikai gondolkodás Magyarország területén. Annak volt híve Martinuzzi, aki unokaöccsét küldötte Páduába; még inkább Báthory István, akinek szobra áll Páduában. Messze vezetne bennünket annak vizsgálata, hogy milyen emberek és tervek indultak el Páduából, hogy milyen csoportok és politikai körök, felfogások alakultak ott, ahol Sir Reginald Pole bíboros és Báthory tanult, ahová Fráter György figyelt. Az látszott, mert megfigyelhető volt, hogy az Erdély politikáját intéző humanisták nem szüntek meg új és új terveket kovácsolni; olyanokat, amelyek részben sohasem öltöttek ugyan testet, de azt mutatták, hogy szerzőik a haza sorsának felderítésével, a magyar probléma megoldásával törődtek, azokon tündöttek és megoldásukon fáradoztak. Miután külföldi összeköttetéseiket megtartották, korán értesültek arról, hogy a megoldás útját a spanyol hegemonia bukása mutatja meg.

Olasz és német, angol és francia vonások állottak itt szemben azzal a spanyol politikai

felfogással, melynek politikai, katonai hatását Bécs és Prága felől érezték. Nagyjában ez látszott az erdélyi humanista politikusok ideológiájában is, melynek az európai politikai gondolkodásban elfoglalt helyét nem látjuk felkutatva és megállapítva.

Igy történt, hogy amikor Barton angol követ 1592-ben Sztambulban elfoglalta helyét, az első politikai kérdés, ami eléje került, az erdélyiektől felvetett gondolat volt. Barton szívesen politizált és tetszett neki a gondolat, amely beleillett a spanyolokkal vívott harc keretébe. Nem érdektelen megjegyeznünk, hogy lengyel és olasz földön át nem hiányzott az összeköttetés Angliával, bár ezeket a lappangó kapcsolatokat, utazásokat és összeköttetéseket nem ismerjük eléggé. Erzsébet angol királyné pl. formászerint is tiltakozott az ellen, hogy az 1588-ban Anglia ellen vonult spanyol armadában ragusai hajók, szerinte a magyar király alattvalói szintén részt vettek. Nem volt tehát idegenszerű Zsigmond erdélyi fejedelemnek az a terve, hogy a spanyolok mellé állott magyar királlyal, Rudolffal szemben — a lengyelekkel és a törökkel együtt — a spanyolok ellen küzdő hatalmakhoz csatlakozik. Ennek a gondolatnak hívei még István király emberei voltak, akik Zsigmond körül a kormányt vitték.

A török azonban akként értelmezte a gondolatot, hogy Bécs ellen hadat vezet, hadaival pedig Magyarországot árasztja el és ehhez követeli az erdélyi haderőrészvételét. Ezzel azonban az erdélyi humanisták elvesztették azt az alapot, amelyen eddig állottak: a kormánynak Bécshez és Prágához kellett közelednie, hogy Szinán pasa nagyvezér megalázó követeléseit és végrehajtásuknak várható következményeit elháríthassa.

Mielőtt Báthory István és barátai politikájának bukása elkövetkezett, a kormány mindkét irányban felvette a diplomáciai tárgyalásokat: Erzsébet angol királynőhöz és Rudolf királyhoz egyszerre küldött követeket; attól közvetítést kértek a török Portán, ettől szövetséget a Porta ellen. A szövetséget a fejedelem nagybátyja, Bocskay István, kinek atyja egykor az udvar szolgálatában állott, 1595 január 28-dikén Prágában kötötte meg, aki nem tartozott az erdélyi humanisták sorába. A humanista miniszterek vérpadra jutottak, a fejedelem — *liber princeps serenissimus* — pedig hűséget esküdött a magyar királynak. Nyomon követte azt 1595 március 5-dikén a gráci szerződés, mely Báthory Zsigmondnak, Habsburg Mária Krisztina főhercegnőt adta feleségül.

Csakhamar kiderült, hogy Martinuzzi programjának ideje még nem érkezett el.

A spanyol hegemonia véget ért ugyan — nyugaton; de a Habsburgok ereje nem tört meg keleten, bár arra már nem volt elegendő, hogy Erdély visszacsatolását eszközölni tudja. Minden baj ebből az utóbbiból származott, de a szultán bosszú hadjárata már 1596-ban Báthory bukását vonta maga után.

A szultánt Barton sztambuli angol követ kísérte a magyarországi hadjáratban; a Báthory családnak az angol udvarhoz való folyamodása elutasítással találkozott; Zsigmond fejedelem pedig állhatatlanságában Rudolftól is elszakadt. Erdély Rudolfé lett, de féltő volt, hogy Zsigmond ismét megkeresi az utat Bartonhoz. Talán úgy is lett volna, de Barton már nem volt az élők között, utóda pedig nem bízott a fejedelemben, aki ezek után minden irányban elszigetelve és támasz nélkül maradt.

Rudolfnak az elért sikerek után szüksége volt valakire, aki megtartja neki Erdélyt és így szerezte meg magának Mihály havasalföldi vajdát, a magyar király hűbéresét. Báthory András bíboros halállal lakolt azért, mert lengyel földről és lengyel segítséggel megkísérelte a Báthoryak fejedelemségének visszaállítását; Mihály azért, mert a magyar királynak tett esküje után a szultán mellé állott. A zavarból kivezető utat nem volt

könnyű megtalálni. A gazdag és tekintélyes Bocskay, aki Martinuzzi tervét, a visszacsatolást idő előtt eszközölte, visszavonult a közügyektől; vezetésre alkalmas kortársak nem voltak az élők között.

Ekkor lépett az események színterére a fiatal Bethlen Gábor, kinek sikerei később minden oldalról annyi ellenséget szereztek neki, hogy alapos az aggodalom az iránt, vajjon egyáltalában helyes-e az a kép, amelyet eddig róla kaptunk. Olyan ember, aki-nek egyformán vannak határozott ellenségei és barátai, megfigyelést, gondosabb értékelést kíván.

Ha felhozzák az erdélyi embereknek a változások iránt fogékonyabb természetét és vállalkozó kedvét, kockázatra való készségét, a fordulatok iránt nagyobb fogékony-ságát, akkor meg kell jegyeznünk, hogy sem a Szapolyaiak, sem a Báthoryak, sem a Bethlenek, de még a Rákócziak és Telekiek sem voltak erdélyiek. Az erdélyi politikai konstrukció megalkotói és nagy fejedelmei partiumbeli, tiszavidéki magyarok voltak.

Ha felhozzák azt a gyanút, hogy Bethlen Gábor törökké vagy mohamedánná lett, akkor ez a gyanú ölné meg őt, mert sem törökké, sem mohamedánná nem lett, hanem hithű keresztény maradt.

Bethlen Gábor egyénisége különböző vo-

násokból adódott. Magyar volt, de fogékony az európai politika iránt, melyet alaposan ismert, vagy kellett ismernie; kálvinista volt, de megértéssel a katolikusok (Pázmány Péter) és a görögkeletiek (Lukaris Kyrillos) iránt. Ezek után alig lehet kétséges, hogy a török hatalmat eszköznek tekintette Magyarország helyreállításához — a Porta és a Habsburgok ellenében; célját viszont az európai rendszerben jó helyre helyezett magyarság útján és erejével kívánta elérni. Hogy a magyar önállóság érdekében mindenkit és mindent kész volt felhasználni és elejteni, az egyéni természetéhez tartozott. Erről maga győzte meg dúsgazdag rokonát, Bocskayt, akit azzal a fordulattal űzött ki otthonából, hogy a kényelemben visszavonult földesúr ellen a császári katonaságot vonlatta fel.

Bethlen 1601 óta minden megmozdulásban részt vett és minden veresége után török földre menekült; nem egyszer életét is alig tudta megmenteni. Fel kell tennünk, hogy alig tetszhetett neki az a kényelmes nyugalom, amelyben ilyen súlyos időben gazdag rokona élt. Sztambulban, hová egyik menekülése után eljutott, az angol és francia követekkel került kapcsolatba; nemcsak a törökhöz igazodott tehát, amint mondani

szokták, mert az nem volt kapható Magyarország felszabadítására, hanem a nyugati hatalmakhoz, amelyektől a Habsburgok hanyatlásáról értesült. Az utolsó menekülés idején így hagyta dolmányában — véletlenül vagy nem — Bocskay leveleit és kerültek azok a császáriak birtokába; így indultak el a császáriak Bocskay elfogására, kinek mindössze annyi ideje maradt, hogy életét megmenthette és élére állhatott a megkínzott magyarságnak, amelynek megfelelő vezére hiányzott.

Rudolf barátai a harc eredményeként Magyarország egész területéről kiszorultak és magyar királyságát is csak azzal a békeszerződéssel tudta magának megtartani, melyet Bocskay megbízottai diktáltak neki saját városában, Bécsben, 1606 június 23-dikán.

A bécsi béke fontosságát a magyar történetírás főként a vallászabadság biztosításában látja; diplomáciai szempontból viszont a szerződés fontossága Rudolfnak főleg abban a kötelezettségében állott, hogy békére lép a törökkel és hogy erre Bocskayval és Erdellyel, még inkább Magyarországgal szemben kötelezte magát. Az így megkötött zsitvatoroki békeszerződés tehát november 11-én azt jelentette, hogy a Habsburgoktól a magyar nemzetnek adott engedményeket a Porta megbékítése biztosítja: nyugalmi álla-

pot keletkezik — hosszú évtizedek után — a Dunamedencében.

Ezzel a Dunamedence kikerült a bécs—prágai érdekeltség szemléletéből és annak a kérdésnek adott helyet, hogy a magyar nemzet — ha valóban eljött az ideje —, visszatérjen az önrendelkezési jognak azon alapjára, mely Mohács után egyre jobban gyengült. Ezt az alapot Bethlen és az általa megnyert Bocskay a török hatalomnak inkább felhasználásával, mint megnyerésével, de semmi esetre sem a magyar nemzetnek a török állam keretébe való államjogi beillesztésével, annak alárendelésével biztosították.

Lehetőséget nyújtottak ahhoz, hogy az erdélyiek a magyarság többi részével, a magyar királysággal, Rudolf magyarjaival együtt építsék meg az új Magyarországot; amennyire azt az elért nyugalmi állapot megengedi.

A magyar érdekközösség politikája, 1606—1660.

A bécsi-zsitvatoroki békemű változást jelentett annyiban, hogy megszűntek az Erdély visszacsatolását célzó törekvések. Az erdélyi politika végérvényesen a török védőség alapjára helyezkedett; a fejedelmek ha-

talmuknak belső kiépítésével foglalkoztak. Ezzel kapcsolatban említjük meg azt a támogatást, melyet a kálvinista egyház részéről élveztek. Eltekintve a vallási vonatkozásoktól, politikai szempontból a kérdésnek csak az a része bír fontossággal, hogy a kálvinizmus püspöki egyházzá alakult és a fejedelmi hatalomhoz simult. Mint politikai tényező hasonlóná lett az angol püspöki egyházhoz; ez tartotta vissza Erdély fejedelmét attól, hogy a kálvinizmus radikálisabb irányainak teret nyisson és az angolhoz hasonló forradalom áldozatává legyen. Ennek a püspöki államegyháznak a fejedelmi hatalomra való támaszkodása tette lehetővé a románok térítését is.

Azt szokták mondani, hogy az erdélyi fejedelemség biztosította Magyarország alkotmányos függetlenségét, mert a magyarországi rendek a bécsi végzések alapján biztosítékot nyertek az alkotmányjogok megtartására. Erdély protestáns fejedelmei Magyarországon keresztül harcoltak a Habsburgok ellen, de nem Magyarország ellen és így a közös magyar érzés, szemlélet fokról-fokra erősödött.

A fejedelemség törökbarát politikát folytatott, de nem erősítette a török hatalmat, mert a magyaroknak egymás között való érintkezése olyan érzelmi közösséget váltott ki,

melynek vágya Magyarországnak a töröktől való megszabadítása volt.

Fel szokták hozni, hogy a fejedelem a magyar királyi trón elnyerésére törekedett. Bár azt is gondolhatnánk, hogy a Szapolyaiak példája nyomán a fejedelmek ellenkirályokká kívántak lenni, amint azt Báthory István esetében láttuk, az igazság kedvéért mégis meg kell említenünk, hogy Bethlen Gábor fejedelem a magyar királlyal kötött szerződéseiben lemondott a magyar királyi címről. Nincsen olyan szerződés, melyben az erdélyi fejedelmek a magyar királytól az elismerést megtagadták, viszont számtalan szerződésben ismerték el, hogy az erdélyi fejedelemség Magyarország részét alkotja.

Különös érdekessége a bécsi szerződésnek az, hogy a szerződő feleken kívül Csehország és Ausztria rendjei szintén biztosították. Külföldi államjogászok azonban helytelenül látják ebben valami dunai federáció létrejöttét, mert a kiállított okmányok „assecuramus” kifejezéssel ellátott garancialevelek voltak és a pillanatnyi helyzetnek feleltek meg.

Mindezeknél nagyobb figyelmet kell szentelnünk Bethlen Gábor diplomáciájának. Főként azért tesszük ezt, mert az eddig ismert forrásoktól eltérő forrásokból táplálkozott. Amíg a bécsi udvarban szolgált Bocskay Bécset ismerte, addig Bethlen figyelmét a

nagy európai események kötötték le. Fogékonyságát azok iránt olyanoknak kellett felkelteniök, akik maguk is ismerték azokat és bennök éltek. Ilyennek tekinthetjük Savary de Brèves konstantinápolyi francia követet, aki pályája végén könyvben fejtette ki és igazolta, hogy miért állott IV. Henrik francia király a török szövetség alapján. Ennek a törökbarát politikának a vezetőjét a francia királyban látta, ki a spanyol hegemonia bukása után török szövetségben támadt a Habsburgok ellen. Nagynevű minisztere, Sully herceg már akként kívánta átalakítani az európai államrendet, hogy ebben a francia-török viszonylatban az erdélyi fejedelemség önálló államot alkotott, megkapta volna Havasalföld és Moldva fejedelemségeket is. Ezt a gondolatot megtaláljuk a század elejétől kezdve úgy Bethlen Gábornál, mint a többi protestáns fejedelemnél. Bethlen volt az, aki a gondolatot az erdélyi politikába vitte és akinél — mint látni fogjuk — a nyugati hatalmak politikájával való egybekapcsolódás mindvégig kimutatható.

Felfogása szerint azok a nyugati hatalmak, melyekre támaszkodni lehetett, Anglia és Franciaország voltak; Angliával a protestáns közösség gondolata fűzte össze, a franciáknál azokat a nagy európai terveket csodálta, melyeket Sully és Richelieu állítottak fel és

amelyeknek konstantinápolyi követeik szóvivőik voltak.

IV. Henrik halála után a franciák helyett Stuart Jakab angol király bontott zászlót a Habsburgok ellen. Abban a feltevésben, hogy a Habsburgok helyzete Nyugat után Keleten is megingott, Zsófia nevű leányának férjét, a kálvinista Frigyes pfalzi választófejedelemet a cseh királyi trónra segítette. Nem számított azzal, hogy ez a Habsburgokra nézve nyílt kihívás, élet-halál kérdés volt, mert villámszerűen jelent meg Bécs közelében olyan ellenfél, aki külső, ellenséges hatalomra támaszkodva, egyszerre két választófejedelemség birtokában, a császári méltóság elvételeit festette a falra. Bethlen 1620 január 15-dikén szerződészerűleg csatlakozott ugyan a cseh rendekhez, de az angolok tervét merésznek és kellően meg nem alapozottnak látta és ezért az eseményektől keltett zavarban Magyarország birtokát igyekezett magának megszerezni. Az osztrák határig birtokba vette Magyarország területét és a fehérhegyi csata (november 8) után, mely az ő állását nem ingatta meg, távolról sem adta fel a küzdelmet Magyarország megtartása iránt. Szemtanuja volt Pfalzi Frigyes, a téli király tragédiájának, de több reményt fűzött a franciákhoz, pedig azok az anglikán Stuartoktól és a kálvinista

Frigyestől, a huszita csehektől eltérőleg katolikusok voltak és katolikus szövetségek útján közeledtek a Duna-medence felé. A francia király 1623-ban Szavójával és Velenével szövetkezett: ezen az úton inkább volt remélhető annak a vonalnak az áttörése, amely Csehországnak Ausztriába való bekebelezése (1621) óta északon már kilátástalannak mutatkozott. Nagyobb figyelmet kíván tehát azoknak a részleteknek a felderítése, amelyek ezen a déli vonalon születtek. Ilyen volt pl. Bethlen Gábornak ezidő szerint még ismeretlen kapcsolatai a délfraanciaországi hugenottákkal, Genffel és Szavójával, a Szavóján keresztül Mantovába küldött neverssi herceggel, Gonzaga Károllyal, aki maga hitbuzgó katolikus volt ugyan, de nagyanyja — Palaiologina Margareta monferráti hercegnő — után a Palaiologos császárok jogutódjának tekintette magát. Velenecén át kapcsolatban volt a balkáni görögökkel, feltehetőleg Bethlen Gábor erdélyi fejedelemmel is, akinek Lukaris Kyrillos görög pátriárkával kapcsolatban messzebbmenő tervei voltak azoknál, amelyek általánosan ismeretesek. Bethlen haláláig híve maradt a francia kapcsolatnak és a svéd király követének megvallotta, hogy összes politikai terveit, külpolitikai elgondolását a francia Talleyrandra bízta. Ha ő maga így tett, ne-

künk is el kell fogadnunk, hogy ez az orientáció igen erősen mutatkozott nála. Nem is tévedett, mert a francia tervek kibontakozása és Richelieu fénykora csak azután következett. Vonzódása sem volt egyoldalú, mert a francia kormánykörökben jól ismerték Bethlen Gábor nevét; az egyetlen magyar volt, kinek nevét nem fordították franciára; ha itt-ott hibásan Bethlehemnek nevezték is, de a Gábor nevet változtatlanul meghagyták és a családnév után használták, tehát közvetítés nélkül vették át és közvetlenül ismerték.

Nem gondolhatjuk, hogy csökkentette a francia orientáció Bethlen protestáns kapcsolatainak erejét, vagy erősen befolyásolta volna felfogását a magyar kérdésben. Bár Angliával szövetségre lépett (Westminster, 1626 november 30), utódai pedig Franciaországgal szövetkeztek (1643 november 16; Munkács, 1645 április 22), Bethlen a maga részéről sohasem látott ezekben a szerződésekben mást, mint zsoldszerződéseket, amilyenek azok a valóságban voltak. Sohasem tévesztette szem elől, hogy benne a másik fél nem annyira Erdély fejedelmét látja, hanem a császár lázadó alattvalóját, a „rebellist”, akit pénzelni kell, hogy törvényes urának, idegen szolgálatban, zavart okozzon — idegenek hasznára és azok érdekében.

Bethlen mindezeknek tudatában volt, mert különben aligha törekedett volna Habsburg főhercegnő kezére. Sok idealizmusa és nagy tervei ellenére minden lépésében realizmust mutatott; olyan ember volt, aki nagy számításait realizálni tudja és kívánja. Nem rajta múlt, hogy az osztrák házasság nem valósult meg; az sem, hogy azt nem lehetett az egyetemes magyarság javára gyümölcsöztetni.

Talán arról sem tehetett, hogy a terv elmulása ellenkező végletbe vitte, amint azt mondani szokták. Mi módosítjuk ezt a megállapítást: a Habsburgoktól a svédekre való visszaesés magvát a lengyel kérdés alkotta. Nyugatról kelet felé kellett fordulnia: így került az európai politika két nagy területe, a latin nyugat és a görög kelet között a közép-re, honnan európai szabású politikát űzött.

Lengyelország királya, Wasa Zsigmond, a Habsburgok érdekeit képviselte és mindkét esetben a Habsburg-házból nősült. Az ő politikáját Bethlen a Habsburg-családban kívánta ellensúlyozni; nem azért, hogy ő maga vegye át azt, hanem hogy elhárítsa Magyarország felől azt a veszedelmet, amelyet Zsigmond király a Habsburgoktól nyert szabad kézzel Magyarországra felidézett vagy felidézhetett.

A bécsi politika terveiben Zsigmond volt az az uralkodó, akire Bethlen Gáborral szemben számítani lehetett és az, akire számítottak; ő volt az, akire — bécsi felfogás szerint — az erdélyi kérdés elintézését bízni kellett. A lengyel király nem kevesebb, mint százezer lovast készült indítani a protestánsok oldalán felkelt csehek ellen és Magyarországra küldött csapataival gondolkodásra bírta Erdély fejedelmét. A bécs-krakkói viszonylatban — szövetségi szerződés a két udvar között (1613) — Zsigmond védősége alatt indult meg a nagy küzdelem a protestánsok ellen és ennek a viszonylatnak felelt meg Zsigmond szerződése a törökkel, amelyben Erdélyt a maga védősége alá vonta. Vele szemben a bécsi udvar is tehetetlen volt: a lengyel hatalom érdekköre Béctől a Fekete-tengerig kiterjedt, a magyar király alá tartozó Erdélyt lengyel patrimonium számára igényelték.

A visszahatás Bethlennek a törökre és a nyugati hatalmakra való támaszkodásán kívül, mi alig jelentett számbavehető segítséget, a svéd hatalomhoz való folyamodása volt. Zsigmond király ugyanis családjával szintén háborúban állott, a svéd Wasák pedig abban az időben a legnagyobb hatalmat képviselték a Baltikumban. Még közelebbi kapcsolatokat találhatunk, ha hozzátesszük,

hogy Pfalzi Frigyes nővére Hohenzollern György Vilmos brandenburgi választófejedelemhez, ennek nővére pedig Wasa Gusztáv Adolfhoz ment feleségül. Bethlen házassága tehát — a Habsburg-házasság tervének felbomlása után — Hohenzollern Katalin brandenburgi hercegnővel sokkal többet jelentett, mint gondolni szokták. A helyzet a következőképpen alakult: ha központul Berlint vesszük, akkor az irányadó Stuart Erzsébetnek az a sikere volt, hogy Wittelsbach Sarolta Hohenzollern György Vilmosnak nyújtotta kezét (1616), ki maga is a kálvinizmus felé hajlott és ezzel közelebb került a Habsburg-ellenes politikához. György Vilmos nővérei közül Mária Eleonóra Gusztáv Adolfnak (1620), Katalin pedig Bethlen Gábornak lett a felesége (1626), tehát a bécskrakkói viszonylattal szemben olyan koalíció alakult, amelynek Erdélyre háramló feladatát a lengyel Wasák lefegyverzése oldotta meg.

Már a pozsonyi békeszerződés megkötésekor (1626 december 20) észrevehető volt a változás: a kassai esküvő után elmúlt a lehetősége annak, hogy Bethlen Gábor egy főhercegnő kezével a magyar királyság kormányzatát magának szerezze meg; a szőnyi békében (1627) a török elismerte, hogy Magyarország nem lesz a Bethlené, hanem a

magyar királyé marad; Bethlen kárpótlásul mandátumot kap Lengyelországra, tehát szabad kezet kap Wasa Zsigmond ellen. Lengyel politikájának széles körvonalatait azonban már csak kialakulni látjuk; első lépése a törökök, oroszok, az ortodox egyházaknak és a lengyel uralom alatt élt népeknek Zsigmond ellen való fordítása volt. Reményeit Moszkvában horgonyozta le, hol terveinek elérésére a görög egyházat (Lukaris) is felhasználta. Mátyás király nyomdokaiba lépve kereste Jagiello Anna fiának a lengyel tróntól való megfosztását. Új volt az a terve is, hogy a leigázott népeket kelti fel a lengyel hatalom ellen (*sociale bellum contra Polonos*), tehát feltette, hogy az összeomlik, ha Lengyelország nem-lengyel népei az elnyomás ellen összefognak.

Halála mindennek véget vetett (1629). Akkor lépett az európai politika színterére az őt jól ismerő, rá számító Richelieu és szervezte meg a svédek a francia terveknek. Bethlen sógorai közül Gusztáv Adolf svéd király az így megindult háborúban pusztult el; a brandenburgi választó a császárhoz közeledett. I. Rákóczi György francia zsoldszerződése (1643—1645) nyomán sem következett el az, amit várni lehetett, mert kénytelen volt békére lépni a császárral. Az így megalkotott linzi béke (1645 decmeber 16)

megadott mindent, amit erdélyi részről, a bécsi végzések alapján elérni lehetett, de nem foglalták be a fejedelmet azon szerződésekbe, amelyek Európa ügyeit elrendezték. Ha Bethlen életben marad, erre törekedett volna.

A bécsi politika gondosan és Bethlen távozása folytán már nem sikertelenül ügyelt arra, hogy ez meg ne történhessék. A hatalmak nem ismerték el az erdélyi fejedelmet olyan jogi személynek, mint aki nem tartozik a magyar király alá. Itt van tehát a nagy, az elvi eltérés Bethlen és Rákóczi között, mert utóbbi megelégedett a belső jogok és szabadságok biztosításával. Győzni azonban ennek ellenére is csak látszat szerint győztek a bécsi miniszterek, mert a vonatkozó szerződések és vívmányok a magyar király személyiségét, a magyar királyság jogi épségét és egyetemességét, a magyar királyság integritását és a magyar nemzet osztatlan-ságát mentették meg. Bár igen érdekes és kevésbé tisztázott az a kérdés, kapott-e helyet és milyent kapott Erdély a vesztfáliai szerződésekben (1648), az nem szenved kétséget, hogy helyet kapott bennük a magyar király, ki azoknak egyik megalkotója és szerződő fele volt.

A lengyel probléma Bethlen után megol-

datlan maradt, mert Zsigmond király halála (1632) után fiai örökölték a trónt.

Elmult az a gondolat is, hogy a török hatalomra támaszkodó erdélyi fejedelem a maga kezében egyesíti Magyarországot; a protestáns és a katolikus vezetéstől, a Bethlen és Pázmány között folyt küzdelemtől távol nem a dunai, hanem az európai mérkőzés színterén jött létre a végső kifejlődés. A magyar egység gondolatához a magyar királyság megtartása adta meg az alapot; azt építette tovább a bihari származású Pázmány Péter, akinek neveltje, Zrínyi Miklós, Erdély megcsonkításakor, Várad megvétele idején bontott zászlót (1660).

A lengyel mandátum ugyanis, amelyet Bethlen Gábor svéd-orosz viszonylatban helyezett el, tehát másra, további célok elérésére kívánta felhasználni, utódai alatt már csak a lengyel korona utáni vágyakozásra szorítkozott. Az eszközből cél lett.

A lengyel korona után nyújtotta kezét II. Rákóczi György is abban a kalandos vállalkozásban, melynek kudarca Várad ellen fordította Törökország erejét (1657—1660). Semmi kétség nem fért ahhoz, hogy Bethlen Gábor másként gondolkodott és cselekedett; ahhoz sem, hogy a török protektor alkalmat nyert arra, hogy a megvert Rákóczi megfenyítésének cíne alatt Erdélyre tegye ke-

zét; ahhoz sem, hogy az egyetemes magyar gondolat a pusztulásra ítélt Erdélyből, Pázmány neveltjének, Zrínyi Miklósnak kezdeményezése folytán Magyarországra költözött át: Pázmány mentette meg azt, ami megmenthető volt. Az, ami megmenthető volt, egy gondolat volt csupán, de arra vállalkozott Zrínyi Miklós, hogy a gondolat megvalósuljon: vegye magához a magyar király azt, ami formailag az övé maradt, az egész magyar királyságot.

Magyarország felszabadítása: a gondolat tragédiája.

A politikai fejlődés iránya ebben az időben már Európaszerte a nagy egységek megalakítása felé haladt. A francia királyság Richelieu óta határainak észak, kelet és dél felé való kiterjesztését kereste; a vesztfáliai szerződés a centralizált, egységes francia állammal egy megosztott és darabokra tört Németországot állított szembe. A Habsburgok felszedték horgonyaikat a Rajna mellett és a Duna vonalán kerestek kárpótlást. Zrínyi Miklós máris megmutatta nekik azt a lehetőséget, hogy a török hatalom megtöréseével és a történelmi Magyarország helyreállításával gyarapítsák erejüket és megtalál-

ják számításait. Ettől kezdve a magyar kérdés a maga egységében és egyetemességében mutatkozott: az erdélyi szuverénitás gondolata elhalványult.

Amint kitűnt, sem a bécsi, sem a gyulafehérvári udvarok nem állottak azon a magaslaton, hogy fenntartás nélkül magukévá tették volna Zrínyi gondolatát. A Habsburgok tanácsadói készek voltak ugyan elfogadni azt a kárpótlást, mit nyugati birtokai-ként Magyarország és Erdély, a Duna-medence jelentett nekik, de csak mint magánjogi dominiumot, a magánbirtokként kezelt osztrák birtoktest gyarapodását; az erdélyi fejedelem tanácsadói viszont nem tudták elképzelni a török hatalom gyengülését és azt, hogy annak hiányában más alapot kell keresni az elzárkózásnál.

Ebben a helyzetben messze kimagaslik a kortársak fölött Pázmány neveltjének, Zrínyi Miklósnak — a XVI. század legnagyobb magyarjának alakja, tehetsége és elgondolása. A kor legnagyobb taktikusa, Montecuccoli gróf császári hadvezér vele szemben a gyengeség jelét árulta el azzal, hogy hadat vezetett Erdély megmentésére, de gondosan elkerülte az ellenséggel való találkozást; ezt a gyengeséget csak a bécsi udvar multa felül, mert az a töröktől megszorított hadvezér győzelmének hírére olyan békét kö-

tött, mintha vesztes háborút vívott volna (Vasvár, 1664).

Ez bírta rá Zrínyit arra, hogy XIV. Lajos francia királyhoz forduljon, kinek csapatai Magyarországon harcoltak a török ellen. Ennél fogva nem is követhetett el árulást, amit egyébként sem kívánt elkövetni. Joggal tehetette fel azt, hogy a franciák útján nyerheti meg a gondolatnak Lipót királyt. Bármilyen következményeket vont maga után az, hogy ettől kezdve hosszú ideig a franciáknál kerestek védelmet a magyarországi „elégületlenek”, az eljárásban erős különbségek mutatkoztak. Zrínyi még abban a feltevésben volt, hogy a francia hatalom a bécsi udvarral vállvetve lép küzdelembe a török ellen: a kettő együtt jelenik meg a magyarországi harctéren. A keresztény Európának öntudatra ébredését látta benne és nem utasította el azt, aki az egymagában küzdő magyar király segítségére jött. A felszabadítás vezérletét egyébként nem a francia, hanem a magyar királynak szánta és annak zászlói alatt Magyarországot kívánta felszabadítani. Mint horvát bán, tagja volt a magyar király kormányának, melynek élén Wesselényi Ferenc nádor állott, az ország főkapitánya és a — bármilyen kicsiny — magyar királyi haderő fővezére. Törvényes volt a mozgalom abban is, hogy a kudarcok után a királyt kö-

telességére kívánta szorítani, koronázási esküjének megfelelően a magyar nemzet élére kívánta állítani.

Nem így gondolkozott azonban a bécsi francia követ, ki a hozzá fordult magyarokban olyan „elégületleneket” — *malcontents* a megszokott és később gyakran visszatérő megjelölés — látott, akiket francia zsoldban a császár ellen lehet fordítani — a francia terjeszkedés érdekében. Ismét másként gondolkoztak Bécsben, hol a felszabadítás mozgalmában zavarkeltést láttak, a nemzet hivatott vezéreiben, a király leghívebb embereiben „rebelliseket”, — ez a szokásossá lett megjelölés —, akik útjában vannak mindazon előnyök élvezetének, melyeket a török uralom a magyar erő lekötésével a bécsi udvarnak biztosított; de azoknak is, melyeket a francia hatalom elől nyugat felől kelet felé visszavonuló Habsburgok a Duna-medencében találhattak és azokkal kellőképpen kárpótolhatták magukat.

A franciák tévedését legjobban mutatta XIV. Lajosnak Lipót királyhoz intézett az a fenyegetése, hogy egyedül ő tőle függ a császár országainak nyugalma, mert egyetlen szavával nehézséget tud támasztani neki saját alattvalói között; még inkább az, hogy a fenyegetéssel kicsikart diplomáciai előnyök után a magyarokat prédául engedte át

a bécsi udvar bosszújának, majd „igen élénk és őszinte szerencsekívánatait fejezte ki a magyarországi sikerek fölött” azért, mert a franciákban reménykedő magyarokat romlásba kényszerítette. Nem lehet kétséges, hogy ez az eljárás a magyarok előtt a Habsburgokkal való megegyezést mutatta kívánatosnak.

Alapjában véve tévedés volt az, hogy Erdély fejedelme félreismerte a helyzetet, a magyarországi mozgalmak támogatásában a franciákhoz símult, ezt a politikát pedig a lengyel hatalom árnyékában folytatta. Az így létrejött fogarasi (1675) és varsói zsold-szerződések (1677) a magyar haderőket a francia érdekek szolgálatába állították, de azok ellenében csak „vigasztalást” hoztak; a gyakorta megjelent francia megbízottak utasításai értelmében még ígéreteket sem tehettek, csak általános szavakban nyújtották még a kitartást is a nekik segítő magyaroknak. Ugyanakkor a francia kormány azal fenyegette Bécsset, hogy a magyar felkelők útján el tudja fordítani a császár erőit a francia határok felől, a magyar elégtelenségnek Bécs felé való irányításával el tudja érni mindazokat a terveket, amelyeket a császárral szemben megvalósítani kíván. A megállapodások szelleméből hiányzott a viszonylagosság és kölcsönösség.

Zrínyi Miklós nagyságát semmivel sem teszi kisebbé az, hogy a magyar királyt vissza tudták tartani attól, hogy magyar tanácsosaira hallgatva, magyar nemzetének élén magyar királyságát visszaszerezze és a franciák, lengyelek kezéből a vezetést a magyar király ragadja ki. A magyar diplomáciai történelemnek Zrínyi mindenkor kimagasló alakja marad; azok neveit, akik Zrínyi eszményeinek útjába gördítettek akadályt, mindenki elfeledte és őket feleleveníteni soha sehol nem fogja senki sem.

Magyarország felszabadítása: a gondolat újra éled.

A francia diplomácia egyelőre megelégedett a Habsburgok rajnavidéki birtokainak megszerzésével és azzal, hogy őket messze keletre taszította; egész addig, ahol a török hatalom torkába kerültek és ahol magyar alattvalóikkal is harcban állnak. Ennek a harcnak az ébrentartása — a francia külügyminisztériumban a *Transylvanie* név alatt őrzött iratok ennek a törekvésnek az emlékei — volt az, amivel fedezni lehetett a francia hatalmi tervek sikerét és elkerülni azt, hogy a császár megzavarja őket.

E tervek azonban nem a császár ellen irányultak. XIV. Lajos előtt sokkal nagyobb

cél lebegett: a spanyol világhatalom átvétele; beláthatatlan kincsek és hatalom, aminek útjában már csak erőtlenül állottak a kiháló félben levő spanyol Habsburgok.

Ezért választotta miniszteréül XIV. Lajos Colbertet, aki vámuniókon, tengerentúli terveken dolgozott, kereskedelmi társaságokat alapított, gyarmatokat kívánt szerezni. A király spanyol felesége jogán abban reménykedett, hogy örökjogon lesz családjáé a spanyol királyi trón. Mikor IV. Fülöp 1665-ben meghalt, csak egy hét múlva született meg fia és örököse, II. Károly király; egy hétig mindenki azt hitte Versaillesban, hogy a spanyol infánsnőtől született francia trónörökös lett a jogszerű spanyol uralkodó. Károly király viszont születésétől kezdve beteg volt és így a küzdelem tovább folyt a spanyol örökség megszerzése körül. Lajos király éppen Károly születése után nyújtotta ki kezét a spanyol birtokban levő gazdag Németalföld után, amelyet Colbert vámunióban kívánt egyesíteni Franciaországgal.

A terv nem sikerült, Orániai Vilmos pedig, ki nevét a Rhône folyó völgyéből a franciaországi Orangeból kapta, megvédelmelte Hollandiát. Németalföld védőre talált a császársban is, kinek protestáns alattvalói — élükön a Habsburgokkal — szintén a franciák ellen fordultak. Colbert nagy tervét fel

kellett adni a gazdasági téren is és éppen ezért a spanyol területek helyett a császár birtokai felé fordította Lajos király figyelmét Colbert öccse, Croissy márkí. A francia külügyek intézője abban a feltevésben volt, hogy a vesztfáliai béke már megrendítette a császár hatalmát; a német fejedelmek már önállóságra tettek szert és nem engedelmesskednek neki; a birodalom egysége megszűnt és szabaddá lett az út a Rajna felé.

A terv érdekében ismét elővették a török szövetség gondolatát, visszatértek Valois Ferenc és Bourbon Henrik királyok politikájához. 1681-ben már együtt nyomultak a franciák Strasszburg, a törökök Bécs felé; a Bourbonok és a Habsburgok között kezdetét vette a leszámolás.

Az esélyeket azonban nem a franciá-német viszonylat, nem Lajos és Lipót mérkőzése adta meg, hanem olyan események, melyeket rendszerint mellékszínterekre szoktak tolni: a magyar király a magyar nemzet élére a magyar területek miatt féltékeny lengyel király pedig a magyar király mellé állott, hogy ki ne maradjon az osztzkodásból.

Ez feladását jelentette annak a lengyel bástyának, melyet a franciák a Habsburgok mögött újra meg újra helyre állítottak. Lengyel szempontból azonban a dunavidéki hely-

zet változása szükségessé tette a franciák és a magyarországi felkelők között folytatott közvetítést, illetőleg a dunavidéki, moldvai kapcsolatoknak más vonalakra való átállítását.

Az indulópont mindezekben az eseményekben a magyar kérdésnek európai színvonalra való emelkedése, a magyar királynak és a magyar nemzetnek a francia-török támadás hatása következtében egy alapra való helyezkedése, az események központjába való állítása. Az alkotmány és az alkotmányos kormányzat helyreállítása, az országgyűlés egybehívása, a magyar királyi hadseregnek annyiszor sürgetett újjászervezése, csupa magyar követelés nyert megoldást 1681-ben. A király elhatározásához igazodott a nemzet; e miatt pártoltak el a felkelők a törökre támaszkodó Thökölytől és Apaffy Mihálytól, a kurucok vezérétől és Erdély fejedelmétől; ezt látva és érezve állott Szobieszký János lengyel király Thököly helyett a Habsburgok mellé, lehetőség szerint fedezvén az előbbit is, hogy Magyarország északi határvidékén tért nyerhessen. Bécs felmentése [1683] után a lengyel csapatok alá is szállottak Buda felé, de annak megvívásában [1686] már csak Lipót vett részt; a lengyel hatalom ismét áthelyezkedett a Kárpátok külső vonalára, hogy a visz-

szahúzódó török nyomában legalább Moldvát szerezze meg.

Körülbelül ez az a kép, melyet az események a helyszínen mutatnak. Magvuk az a változás, ami a Kárpátok medencéjében végbement: a magyar királyság helyreállítása.

Helyreállítója — ha csak névleg is — nem más, mint a magyar király. Az ő nevében történik minden; minden föld, ami visszaszakerül, az övé lesz, sem tőle, sem az ő magyar királyságától el nem különíthető. Az övé lesz Erdély is, melynek diplomáciája nem állott feladata magaslatán, mert nem csatlakozott a magyar királyhoz, akinek addig hűségében állott és alattvalójának nevezte magát a vele kötött szerződésben. Martinuzzi elgondolásától és tanácsától eltérőleg nem Erdély fejedelme jelent meg a magyar király előtt, hanem a magyar király csapatai jelentek meg erdélyi területen [1687]. A franciákkal kötött zsoldszerződések elhalványultak; a törökkel kötöttek érvényüket veszítették. Az a szerződés, amelyet Lotaringiai Károly herceg 1687. október 27-dikén Apaffy Mihály megbízottaival, illetőleg — a szerződés szavai szerint — a fejedelemmel és megbízottaival kötött, már csak a katonai megszállás részleteit szabályozta. Teleki Mihály kancellár 1688. május

9-dikén, Szebenben kiállított okmányában, a fejedelemtől megbízott társaival együtt kiadott nyilatkozatában, a három nemzet pecsétjével ellátott iratban közölte azt, hogy a fejedelem szakít a törökkel, Erdély pedig a magyar királyhoz csatlakozik, illetőleg visszatér: *redit ad Regem Hungariae*.

Az ellenszolgáltatásként adott kiváltság-levél, a *Diploma Leopoldinum* (1691) nem adott olyan jogokat, melyek az önkormányzat és a régi szabályok kereteit túllépték: a történelmi Magyarország egysége állott helyre és az egész vonalon az érvényesült.

Helyreállott a magyar király hatalma és szuverénitása Magyarország egész területén, kivéve a Maros, Tisza és Duna között elterült vidéket, mert amikor annak elfoglalására került a sor, a tengeri hatalmak — Anglia és a Németalföld — békét közvetítettek a Habsburgok és a Porta között. Croissy márki számításai ugyanis megdőltek és helyét unokaöccse, Torcy márki foglalta el (1696), aki már nem katonai meglepetésekkel csinált külpolitikát, hanem a spanyol trónt kívánta ura számára megszerezni.

Lipót sikerei sokkal messzebbmenők voltak, mintsem azt Versaillesban remélték, mert a magyar királyság visszahódítása már magában véve nagy területi nyereséget

jelentett; olyant, amilyent a francia király a maga részére nem tudott biztosítani, ha csak övé nem lesz a spanyol birodalom. Hozzájárult ehhez a török hatalom összeomlása és az a további lehetőség, hogy a Habsburgok a régi magyar királyok jogán a Balkán félsziget északi országainak is birtokába kerülhetnek. Torcy márkí éppen ezért Franciaország részéről befejezettnek hitte az 1681-ben megindult német háborút; elismerte azt, hogy a császár kedvezőbb helyzetbe került, a török hatalom összeomlott, ennek szövetsége értéktelenné vált. A nagy veszteség ellensúlyát kelet helyett nyugaton kívánta megteremteni; azt akarta, hogy ha Lipót Keleten a Dunamedence birtokába került, nyugaton Lajos király családjáé legyen a spanyol trón és a spanyol birodalom.

A spanyol örökség méltó ellenérték lehetett az elképzelt veszteségekért, de a spanyol és francia koronák egyesítése viszont a Bourbonoknak olyan hatalmát eredményezte volna, melytől az angolok féltették saját függetlenségüket. Így lett a brit kormány az európai egyensúlyhelyzet szabályozójává és tartotta kezében Európa sorsát azzal, hogy a Bourbonok és Habsburgok, a francia és német hatalmak között a mérleget mindig a gyengébb javára tolta el.

Így jött létre a tengeri hatalmak szövetsége is azáltal, hogy Orániai Vilmos Németalföldről Anglia trónjára lépett és a szigetország politikáját a hollandi kálvinisták érdekeihez szabta. Így vetette latba minden erejét abból a célból, hogy a Habsburgok erejét a török határról a Rajna mellé helyezze át; ezért közvetített békét a császár és a szultán között akkor, mikor hírét vette II. Károly spanyol király lassú haldoklásának. Így lett elnökévé a karlócai békekongresszusnak is Sir William Paget konstantinápolyi angol követ, aki sem a temesi végvidék visszavételéről, sem másról nem akart hallani, mint egyedül a császári haderőnek a francia határra való szállításáról. A karlócai békeszerződés tehát 1699-ben csak megszakított egy nagy történelmi folyamatot: a keleti, balkáni és török kérdések rendezését.

Magyarország felszabadítása viszont nem pusztán a Magyarországhoz tartozott egykori területek visszavételét és megszállását jelentette. A kérdésnek számtalan egyéb vonatkozását ismerjük vagy nem ismerjük a szerint, amint azt fontosnak tartották vagy mellőzhetőnek hitték, felkutatták vagy feledésbe merülni hagyták.

Ilyen volt az a körülmény, hogy a magyar király a felszabadító háborúban ide-

gen segítséget vett igénybe, mert a magyar király a maga személyében német-római császár is volt, aki már Mohács óta készült beváltani a hozzáfűzött reményeket és meghozni azt a segítséget, melyet a magyarok sürgető kéréseire annyiszor megígért, siker nélkül indították útnak a török ellen. Az idők azonban másfél század alatt megváltoztak: a császár nem rendelkezett már a német fejedelmekkel, akik több-kevesebb önállóságra tettek szert. Mindegyikkel külön kikötött ellenszolgálatás fejében külön megállapodást kellett kötnie, hogy seregét a császár segítségére küldje; a kikötött ellenszolgálatást pedig nem a harctéren kellett megadni, hanem otthon, a fejedelmek országaiban. A Magyarországon megjelent bajor, szász, brandenburgi választófejedelmek egyike sem az elfoglalt vidéken, tehát Magyarországon nyert birtokot, hanem otthon kereste és kapta meg szolgálatainak jutalmát és elismerését. Magyarország felé csak a fejedelmek élén álló császár személye látszott, aki magyar király volt, a magyar király részére szerezte meg a német fejedelmek támogatását, azokat nem a magyar királyi jogaiból vagy birtokaiból elégitette ki, azok is tudták, hogy a hozott áldozat eredményei otthon várnak rájuk.

Fel szokták hozni azt, hogy a bécsi mi-

niszterek hogyan nyomták el a magyarságot és hogyan készítették el okait annak a visszahatásnak, amelyről az idegen kormányok bécsi követeknek jelentéseiből is úgy tudták, hogy annak szükségképpen hatása és következménye nem lehet más, mint forradalom. Félreértés elkerülése végett hozzá kell tennünk azt, ami diplomáciai szempontból fontos: hogy a magyar királyságot a magyar királytól senki sem vette vagy vitatta el és hogy mindazokban a nemzetközi szerződésekben, melyeket attól kezdve a magyar király aláírt, a helyreállított, történelmi Magyarország uralkodójának szerződéskötési jogát gyakorolta. Voltak ugyan olyanok, akik abban a feltevésben voltak, hogy a török császár a karlócai békében Magyarországot Lipótnak, mint császárnak, nem pedig mint magyar királynak engedte át. A szövegezés azonban helytelen volt, amint helytelen volt a karlócai békedelegáció összeállítása is, mert azt az udvari haditanács eszközölte, az pedig a magyar király kormányát mellőzte. A túlkapás azonban nem változtatta meg azt a tényt, hogy a császár magyar király is volt és ebbeli minőségében nem szerződhetett, nem is szerződött Magyarország, saját királysága ellen.

Ezen bukott meg az a törekvés is, hogy

magyar királyságának egyes területeit a lengyel király elvitassa tőle. Nem sikerült ez még azokon a területeken sem, amelyeken valamikor a lengyel és magyar királyok osztozkodtak. Az a diadal, melyet a magyar király a török hatalom fölött aratott, olyan arányban érvényesült és hatott, hogy annak magatartása lett irányadó, aki a török hatalmat megdöntötte. Havasalföld ennek megfelelően alkalmazkodott a fejleményekhez; Moldva esetében a lengyel igényeket Moszkva fejedelmének, Nagy Péternek megjelenése árnyékolta be és a magyar király is, a német-római császár is a cárral, nem pedig a krakkói tervek megújításával került szembe.

Alapjaiban rázta meg a török balkáni uralmát az a manifesztum, amellyel Lipót király 1690-ben magyar elődei nyomán hívott fegyverrel mindenkit a török ellen. Mindenki alatt nem lehetett másokat érteni, mint az elnyomott keresztényeket, közöttük igen kevés latint és túlnyomóan görög hiten lévő ortodoxokat. Olyanokat, akik ha valamennyein a magyar király védősége alá helyezkednek, akkor a konstantinápolyi pátriárka híveinek élére a Habsburgok állnak. Ez volt az, ami Nagy Péter udvarában erős aggodalmakat keltett és amivel szemben Péter is olyan császárrá tette magát,

amilyen Lipót volt. Abban a feltevésben volt, hogy egyenlő jogúvá lesz a német-római császárral, akivel szemben Rómának ő a jogszerű örököse, úgy amint ilyeneknek és azoknak tartották magukat a Keletrómai Birodalom császárai. Ezért indult meg a két császár — a császár és a cár — között az a vita, melyben a keleti Róma császára minden szlávnak és görög keletinek a védőségét maga számára igényelte és amelyben ma már sokan előrevetett árnyékát keresik a szlávok és germánok mérkőzésének.

Az elmondottakat összefoglalva nem tudjuk megállapítani azt, hogy Magyarország nemzetközi státusa bármilyen módon változást szenvedett, mert sem a magyar király, sem a magyar királyság államjogi természetete vagy nemzetközi helyzete lényegben és alapjaiban nem változott. Ami változás végbement, az a magyar királyság erejének gyarapodása és ebből kifolyólag a magyar király tekintélyének emelkedése volt.

Visszahatás és kiegyezés.

A Habsburgok erejének gyarapodása természetes visszahatást váltott ki azoknál, kik annak ellensúlyát keresték: a Bourbonok az ellensúlyt a spanyol örökség megszerzésében vélték megtalálni.

Mikor 1700 végén II. Károly spanyol király lehúnyta szemeit, Torcy márki ügyes diplomáciával ejtette ámulatba Európát: a felbontott végrendelet a spanyol trón örököséül XIV. Lajos unokáját, Anjou Fülöpöt jelölte meg.

A tengeri hatalmak — melyek alatt Orániai Vilmost, Anglia királyát és Németalföld helytartóját kell értenünk — azt kívánták, hogy a Habsburgok ne mondjanak le spanyol igényeikről, hanem csapataikat küldjék a Rajna felé. Így tört ki a spanyol örökösödési háború, melyben a névleg szembenálló felek Anjou Fülöp és Lipót kisebbik fia, Károly főherceg, a valóságos ellenfelek a Bourbonok és a Habsburgok voltak, a politika legfőbb intézői azonban Londonban ültek. III. Vilmos angol király — Orániai Vilmos — így küldötte a flandriai harctérre Marlborough herceget és vitték hajói Barcelónába Károly főherceget; így vonultak Lipót csapatai Karlóca után délmagyarországi és balkáni harcterekről a Rajna felé, hol az angolokkal együtt szorították hátra XIV. Lajos csapatait.

A francia diplomácia⁴ erre ismét Lipót alattvalói között keresett szövetségeseket. Így nyerte meg magának Miksa Emánuel bajor választót Németországban, Magyarországon pedig Rákóczi Ferencet, György

erdélyi fejedelem unokáját, Zrínyi Ilona fiát. A bajor választó, kinek a Habsburgok helyett császárrá kellett lennie, és az erdélyi fejedelmi sarj, akinek azok helyett Magyarország királyává kellett lennie, Franciaország felől tekintve valóban egyenes úton vitték előre a francia hatalmi tervek képviselőjét a Rajnától Bécs felé. A török hatalom hiányzott ugyan, de az az általános elkeseredés, amelyet Magyarországon a bécsi miniszterek önző politikája kiváltott, akkora volt, hogy a csapatok távozása folytán gyengén védett Bécset is komolyan féltették Rákóczi hadaitól.

Bár ezt a veszedelmet a francia-bajor hadsereg fölött Blenheim és Höchstädt mellett aratott győzelem elhárította (1703), kiderült, hogy a magyar kérdés a bajornál jóval jelentékenyebb. Ez sem tűnik ugyan ki a történelmi kézikönyvekből, melyek a magyar viszonyokat nem ismerik és ennél fogva mellőzhetőeknek tartják az egész magyar kérdést, de világosan kitűnik abból, hogy a tengeri hatalmak bécsi követi éveken át csak azzal foglalkoztak, hogyan lehetne megbékíteni a magyar királyt és alattvalóit. Francia részről éppen ennek meggyőzésére törekedtek és ez a törekvés aratott diadalt akkor, mikor a Habsburgokat, XIV. Lajos kormányának kívánságára letették, magyar

királyságuktól megfosztották. Az elhatározás nem vonta szükségképpen maga után a várt katasztrófát, mert a Habsburgok ellen fordult magyarok később visszatértek a király hűségére. Rákóczinak szintén biztosították a visszatérés lehetőségét, ő azonban erdélyi fejedelemségének szuverénitáshoz ragaszkodott és itt kezdődött a tragédia. Ezt a szuverénitást ugyanis egyetlen hatalom, még Franciaország sem ismerte el, tehát a fejedelemmé választott Rákóczi Ferenc ahhoz való ragaszkodásának lett áldozata, mihez pártfogói és szövetségesei sem ragaszkodtak, mert háta mögött a magyar királlyal kerestek megegyezést.

Az, amiben Rákóczi felkelése az addigi mozgalmaktól különbözött, leginkább egyetemes magyar jellege volt. Sem területi, sem faji, sem vallási megkülönböztetést nem lehetett megállapítani a mozgalom jellegében; azmutatta, mennyire általánosak és egyetemesek voltak a felkelés okai, amit egyébként a közvetítő hatalmak maguk állapítottak meg és követeik terjedelmes jelentéseiből ma is olvasható.

Ugyanígy látjuk az általános magyar szempontokat Rákóczi diplomáciájában, követeinek megválasztásában, utasításainak elkészítésében. Még senki sem tanulmányozta át ezeket, sem a hozzá beérkezett

jelentések tömegét, sem a különböző aktákat és leveleket abból a célból, hogy Rákóczi diplomáciáját a mozgalom belső vonatkozásaitól elkülönítve — tárgyalásaiban, kapcsolataiban és eredményeiben — mutassa be. Nem kutatták fel, ki hogyan vezette a külső kapcsolatokkal foglalkozó munkálatokat és hivatalokat, fogadta idegen országok követeit és tárgyalt azokkal, ki beszélte meg és állította össze az utasításokat. Nem ismerjük a tengeri hatalmak közvetítését sem, pedig annak okmányai terjedelmes kötetekben láttak napvilágot. Mindezek szükségesek volnának annak megismeréséhez, hogyan alakult Rákóczi terve, kapcsolatai, orientációja, külföldi sikerei és végső tragédiája. Történetírásunk belső életet élve észrevétlenül eltávolodott attól a világtól, melyben a magyar események lefolytak; azoktól a nagy történelmi személyektől, akikkel foglalkozott: nem úgy látta őket és küzdelmeiket, amint azokat ők maguk nézték és folytatták, ahogyan ők a külső világot látták és figyelembe vették, a lehetőségeket mérlegelték, az eredményeket elérték. Nagyjában ez áll Rákóczira nézve is, akinek francia, lengyel, orosz és török orientációja fiatal reményeknek elhervadását mutatta; széles vonalban duzzadó hullámot, melyet a fordulatok egyre

újabb és újabb irányokba tereltek; sehol nem látszik biztos rév és kikötő azon kívül, melyet a mozgalom végén, a hullámokat mozgató erő gyöngülésekor, egyik követő ajánlott a fejedelem figyelmébe: a megbékülés Magyarország királyával.

Rákóczi Ferencnek az volt a tragédiája, hogy ezt a megbékülést nem tudta létrehozni. Nem tudta visszavezetni a nemzetet, mert ő maga sem tudott visszatérni az 1681-i megegyezés alapjára, sem azéra, mely az ő mozgalmának 1711-ben véget vetett. Azok, akik őt nagyra tartották és szerették, tehetetlenek voltak XIV. Lajos kormányának azzal az eljárásával szemben, amely Rákóczit meg nem alkuvó lázadóként kezelte és ekként látta szívesen a Habsburgok háta mögött, hogy kihasználása után elejtse őt.

Világosan látta mindezt Jenő szavójai herceg, ki a királlyal és a magyarokkal szemben egyformán idegen volt és kit a sors Rákóczival élesen szembeállított. Személyes ismeretségük ellenére két ponton vált élessé közöttük az ellentét: Jenő herceg gyűlölte XIV. Lajost, kiben Rákóczi bízott, mert Magyarország megmentőjét látta benne; Jenő herceg annak az uralkodónak az oldalán vett állást, akivel szemben Rákóczi magát szuverén uralkodóként kívánt elismertetni: a magyar király oldalán ma-

radva Jenő herceg védelmezte a magyar királyság egységét, melyet Rákóczi két szuverénítésre kívánt megosztani. Miután a két ellenfél közül egyik sem engedett és a küzdelem végén egyik menthetetlenül elbukott, nem térhetünk ki az elől, hogy az ellentét külpolitikai részét az alábbiakban meg ne vizsgáljuk.

Rákóczi Ferenc — mint megnyilatkozásai-
ból ismerjük és amint számtalan diplomá-
ciai okmányban ismeretes — magát ősei
jogán Erdély fejedelmének tekintette. Azzá
történt megválasztásával és a király letéte-
lével érvénytelennek mutatta és tekintette
az 1687-i balázsfalvi szerződést; annak elle-
nében a magyar király szuverénítésából az
Erdélyre háramló részt a maga számára igé-
nyelte. Nem gondolt azzal, hogy ez a ma-
gyar állam szuverénítésának megosztását
jelenti és hogy ezzel a megosztással meg-
erősíti meg annak álláspontját, aki a király
osztatlan szuverénítésának védelmére vál-
lalkozik. Amikor Jenő szavójai herceg erre
vállalkozott, a magyar király szuverénítésá-
nak egészével együtt a magyar állam egé-
szét, annak integritását védelmezte. A her-
ceg azonban ennél is tovább ment, mert ő
volt az, aki Rákóczival a magyar királyt,
I. Józsefet állította szembe, a magyar király
útján magyar fővezért küldött Magyar-

országba és ezzel elérte azt, hogy Rákóczi hívei a magyar király zászlói alá tértek vissza. Rákóczi néhány barátja kíséretében, magára hagyva távozott Magyarországból; helyét a magyar király, József foglalta el, József halála után pedig az anyja, ki Magyarországnak törvényesen megkoronázott királynője volt.

Magyarország megbékítését Jenő herceg főként azért tartotta fontosnak, mert Rákóczinak 1707 szeptember 15-én, Varsóban Péter cárral megkötött szövetsége az erdélyi fejedelem szuverénításának biztosítását az orosz hatalomra bízta és ezzel utat nyitott neki a beavatkozáshoz. A magyar királyság — a történelmi Magyarország — szuverénításának megosztása, ezen szuverénítés egyik részének idegen védelem alá helyezése magában véve is kiélezte az ellentétet a szembenálló Jenő herceg és Rákóczi, a király és a fejedelem között. Áthidalhatlanná azonban az ellentét nem formai okokból, hanem amiatt lett, mert Nagy Péter a poltavai csatában a svéd hatalmat összetörte (1709), a Baltikumtól a Fekete-tengerig terjedő hatalmát mindenütt uralkodóvá tette. Északon Finnország megszállására készült; nyugat felé a megosztott Lengyelország már erőtlenül védelmezte Bécset; délen a török hatalom ellenállása múló aka-

dálynak látszott. Ilyen körülmények között Erdély védőségének a magyar király kezéből az orosz cár kezébe való áthelyezése végzetesnek látszott; annak ellenszere nem lehetett más, mint Rákóczi híveinek elvonása és megnyerése, a magyarok megbékítése. Így következett el 1711-ben a szatmári békekötés, 1712-ben a magyar országgyűlés egybehívása és annak 1715-ig, az európai béke megalkotásáig való együtttartása, az 1681-diki megegyezésnek az 1715-diki törvényekben való megújítása. Diplomáciai szempontból: a formailag hibás, elhamarkodott, Magyarországra sérelmes karlócai békeszerződés módosítása: Magyarország régi jogainak helyreállítása.

Nem lényegtelen annak vizsgálata, hogy mit értek el a lezajlott mozgalmak.

A magyar királyság — kezdetben a nyugati országrész, 1687 óta Erdéllyel és 1699 óta Dél-Magyarországgal együtt — az 1715. III. §-a alapján megtartotta a szabad királyválasztás jogát; annak jelképe a koronázási szertartás és a hitlevél. A szent korona eszméjében a király és a nemzet egyenjogú felekként — innen a kétoldalú paktum fogalma — foglaltak helyet. A szuverénítás megosztásáról nincsen szó többé; a király teljhatalommal rendelkezik a királyság egész területével. A törvények helyreállí-

tották a felelős kormányt és az országgyűlést: ezzel a történelmi Magyarország egysége Bécsben is elismerést nyert és az egyes részeknek különböző módon való igazgatása pusztán adminisztratív jellegű, de mindenkor kifogásolt rendelkezés maradt.

Mindez nem elég a helyzet kellő megértéséhez, mert a Habsburgok azzal, hogy jövőjüket a Duna vidékén horgonyozták le, időszerűvé lett annak eldöntése is, hogyan bírják országaikat. Mivel a felfogások erre vonatkozólag eltérők, a kérdés közelebbi megvilágításra szorul.

A magyar királyság helyreállítása egyben a régi magyar birodalom helyreállítását is jelentette. Volt azonban egy másik birodalom is, melyet a Habsburgok országai együtt alkottak, de annak államjogi egysége hiányzott. Végül volt egy harmadik birodalom is, a Német Birodalom, amelynek Magyarország királya és a Habsburg-országok birtokosa egyben királya és császára volt.

Rendezésre szorultak tehát mindazok a kapcsolatok, melyek Magyarországot a Habsburgok birtokaival, e két birtoktestet pedig a Német Birodalommal egybefűzték, melynek élén az uralkodó állott.

A viszonylat alapját a Habsburgok orszá-

gai — Ausztria és Magyarország — között a fejedelem személye alkotta. Szavójai Jenő herceg érdeme volt ennek a kérdésnek a rendezése és részben a *Pragmatica Sanctio* létrehozása is. Habsburg Károlynak, a Habsburgok utolsó férfisarjának ugyanis csak leánya maradt, Magyarország a leányág örökösödésének elfogadásával egy időben alkotmányos jogait is újból biztosította és alkotmányos királysággént foglalt helyet a Habsburg Birodalomban; ettől kezdve monarchiának nevezték ugyan a birodalmat, de a közös fejedelem személyén kívül egyéb közös szerve nem igen volt. Csak lassan, a közös uralkodó személyéből alakultak ki azok a közös szervek, melyek a Habsburg Birodalmat a külső hatalmakkal szemben bizonyos vonatkozásokban egységesnek és egység alakját mutató politikai alakulatnak — egyetlen nagyhatalomnak — mutatták.

Azt a viszonyt, mely a Duna körül alakult Habsburg Birodalom és a Német Birodalom között volt, az a körülmény befolyásolta, hogy Habsburg Károlyt halála esetén leánya, Mária Terézia nem követhette a trónon, hanem a választófejedelmekre hárult az új császár kijelölése. Amíg tehát az egyik oldalon Ausztriát és Magyarországot a közös uralkodó személye fel nem oldható kapcsolatba hozta egymással és új hatalom-

ként illesztette az európai államrendbe, addig Ausztria és Németország viszonya további rendezésre szorult.

Ennek a rendezésnek a szabadságát és nyugodt munkáját voltak hivatva biztosítani azok a békeszerződések, amelyek 1713—1715-ig Európa új rendjét megalkották.

A Habsburgok birodalmát Szavójai Jenő mentette meg. Bár nem volt más, mint a Habsburgok katonája, úgy látják őt, mint aki birodalmakat épített. Nem adott ugyan nekik államjogi formát és keretet, de Magyarországot sem vette el. Ellenkezőleg: ő volt az, aki a magyar királyságot egybetartotta és Szent István patrimoniumát teljes egészében biztosította.

Diplomáciai nyelv.

Az a korszak, mely a mohácsi vésztől az 1715-diki törvények megalkotásáig terjed, Magyarország megosztásának kora volt.

Nemcsak a terület megosztását kell azonban figyelembe vennünk, hanem a lakosságot is, mert a változások a népek sorsára erősen kihatottak.

Mint ismeretes, a török Magyarország sík vidékeit, az ország középső részeit foglalta el; azt a részt, hol a magyarság legsűrűbb

telepei voltak. Ezért okozott a magyarságnak akkora veszteséget, hogy a XX-dik század elejéig csak harmadát érthette el természetes szaporodásának (30 helyett 10 millió magyar). Növelte a veszteséget a termőföldek elvesztésén kívül az is, hogy a magyarság nyugaton és keleten annyit vesztett a maga súlyából, hogy ott a Habsburgokkal, bécsi kormányokkal és egyéb országaikkal, főként az osztrák és cseh tartományokkal, itt a lengyelekkel és törökökkel szemben kisebb ellenállást tudott kifejteni. Külpolitikai szempontból mérlegelve az eltérést, annak nyomai századokra kihatottak, sőt a külső nemzetekkel fenntartott kapcsolatokban is megállapíthatók.

Az így támadt különbséggel együtt növekedett azonban a nemzet ellenállása, nyelvének használata és művelése is. A humanizmus latin nyelve lassankint elégtelenné lett azoknak az érzelmeknek a kifejezésére, melyekben a nemzet él; a mindennapi élet szükségessé tette, hogy a magyar nyelvet mindenki elsajátítsa: még a megszálló törökök is. Az a helyzet alakult ki, hogy a Duna-vidék minden fajú, rendű és rangú emberei között az érintkezés nyelvévé, a diplomáciai nyelvvé a magyar lett. Mérhetlen kincset mentene meg az, aki mindazokat a magyar leveleket és egyéb emlékeket egybegyűj-

tené, melyek 1526 és 1715 között magyar nyelven készültek és maradtak meg.

Fel kell tennünk, hogy a magyar nyelvnek ez a páratlan elterjedése volt a kezdete vagy vezetett ahhoz a közfelfogáshoz, mely a nemmagyar lakosság szaporodásával, a dunai népek érintkezési, „diplomáciai” nyelvénél a magyart kívánta megtenni. A magyarországi nemzetiségeknek különböző időkben és alkalmakkor felállított követeléseik között az egyik pont legtöbb esetben a magyarnak mint a dunai népek diplomáciai nyelvénél elismerése és ilyenként való követelése, megtartása volt.

Ugyanez a jelenség mutatkozott a keleti országrészekben, hol a humanizmus nemzetközi latin nyelve hova-tovább egy, a tanulmányaikat külföldön végzett, bár befolyásban igen tekintélyes körre szorítkozott. Európai figyelemre is méltó szigeteket alkotnak ők abban a tengerben, amelyet a nép és a népiség előretörése, a reformáció terjedése, a gyakorlati élet zajlása jelentett. Az erdélyi élet lüktetése más volt, mint a felvidékié, más, mint a dunántúlié; az erdélyi élet nem alkalmazkodott más élet ritmusához, megnyugvás helyett ő maga volt a ritmus, a hullámvás, az elevenesség. Egyszerre magyarrá lett a három nemzet parlamentjének a nyelve; senki sem ütközött

meg rajta, még azt sem kísérelte meg, hogy más nyelven beszéljen, mint magyarul. Annyira, hogy hagyományossá lett az erdélyi fejedelemséget magyar fejedelemségnek tekinteni; a magyar kormányzat és magyar diplomácia kialakítása szintén ezt mutatták. Nemcsak benn az országban lett azonban uralkodóvá a magyar nyelv, hanem az aldunai fejedelemségekben is, hol a vajdák magyar titkárokat tartottak, hogy Erdély hatóságaival levelezhessenek. A magyar diplomáciai levelezésnek nagy és értékes halmaza maradt ránk ebből az időből; kár, hogy az erdélyi magyar életnek a korabeli levelekben való megnyilvánulásáról nincsenek teljes forráskiadványaink, sem jegyzékeink és katalógusaink.

Magyar diplomaták.

1526 és 1715 között a magyar élet megoszlása folytán megoszlott a szintér és eltérővé lett a mód, melyen a magyar diplomácia megnyilatkozott. A királyi Magyarországon, mely a magyar királyság jogfolytonosságát képviselte, nem váltak feleslegessé a magyar diplomaták. Az, hogy ezt a történetírás nem emeli ki, nem jelentette annak a ténynek a módosulását, hogy a Habsburg-királyok magyar híveiknek jó

szolgálatával éltek a külföldön, gyakran még a maguk családi viszonylataiban is.

Ferdinánd király nővére, Mária magyar királyné brüsszeli helytartósága idején magyar titkárt tartott maga mellett Oláh Miklós személyében; ha ezt csak megszokásnak mondaná valaki, akkor megnézheti Sainte Gudule egyházának magyar motívumokban gazdag ablakfestését, Oláh összeköttetéseinek fontosságát. Ugyanígy találunk magyarokat a német birodalmi gyűlés előtt és az Ottomán Portán; csak lassan következett el az az idő, mikor a magyarok a bécsi miniszterek előtt háttérbe szorultak. Ezt kívánták megelőzni, majd megváltoztatni azok a törvények, melyek a magyarok alkalmazását és bevonását követelték mindazokban a viszonylatokban, amelyek Magyarországra vonatkoztak, vagy amelyekben Magyarország érdekelve volt, elsősorban a törökkel kapcsolatos kérdésekben.

Nem egy magyar folyt be a külpolitikai kérdések irányításába is, de amilyen mértékben erősödött a magyar közösség tudata, olyan mértékben igyekeztek minden hatalmat magukhoz venni a király bécsi miniszterei.

Más volt a helyzet a Szapolyaiaknál, a Báthoryaknál és Erdély protestáns fejedelménél, mert ők lassankint magyarok alkal-

mazására voltak utalva. Erdélyi diplomaták alatt rendszerint a protestáns fejedelmek portai követeit szokták érteni, akikről több munkálat és terjedelmes irodalom áll rendelkezésünkre. Sajnosan nélkülözzük azonban egyetemes méltatásukat, mit csak beható és nagyobb munkálat eszközölhetne. Közismert szegénységük mellett meg kellene ismertetnünk működésüknek nagy, nem egyszer döntő eredményeit, az európai diplomácia történetében elfoglalt helyüket, az európai diplomatákkal való kapcsolatukat és együttműködésüket. Annál inkább, mert ezeknek a ténybeli vonatkozásoknak elhanyagolása indokolatlanul alászállítja szerepüket és azt a hitet kelti, mintha Erdély fejedelmének követei rangban és jelentőségben mögötte lettek volna olyan hűbéres tartományok megbizottainak, melyekben a fejedelem török tisztviselő volt, de történetírásuk minden alkalmat megragadt abban az irányban, hogy megbizottaik jelentőségét kiemelje.

Ismét más kategóriát mutat II. Rákóczi Ferenc diplomáciája, melynek az egyik oldalon nem állottak rendelkezésére az erdélyi kancellária és fejedelmek diplomáciájának szervezete, a másik oldalon viszont kiterjedt Magyarország egész területére a nélkül, hogy annak diplomáciáját az események

torlódása miatt megszervezhette volna. Ezért újította meg az erdélyi gyakorlatot és támaszkodott hovatovább kizárólag erdélyi őseinek jogigényeire.

Magyarország nemzetközi státusa.

Magyarország állami egysége a mohácsi vésztől a szatmári békéig (1526—1711) a közfelfogás szerint nem érvényesült.

Az akadály ebben és az irányító erő sok mindenben mindenesetre a török hatalom, de ismeretlen annak a Balkán-félszigeten a bizánci császárok, a Duna-medencében a magyar királyok jogkörére való támaszkodása.

Ugyanígy kevésbé ismert az a törekvés, mely a horvát és az erdélyi államiség előtérbeállítását célozta. A horvátok ugyanis a török elől észak felé húzódtak és olyan menekültek vezetése alá kerültek, akik a viszonyokat nem ismervén a horvát nemzetet közvetlenül kívánták a Habsburgok alá helyezni. Eltekintettek attól a tényről, amelytől addig sohasem tekintettek el, hogy Horvátország királya nem Habsburg Ferdinánd osztrák főherceg, hanem Habsburg Ferdinánd magyar király. Vezetőik 1527-ben a magyaroktól függetlenül választották meg őt, 1712-ben pedig a magyarokat megelőzve

mondották ki a Habsburgok nőágának elismerését. Kapcsolatos volt ezzel a két kísérlettel a régi Szlavóniának — Zágráb vidéke — megszerzése és egy új Szlavóniára — a dráva-szávaközi magyar vármegyék megszerzésére — való igények felmerülése: a horvát államiságnak a megosztott magyar királyság keretén belül való terjeszkedése. Azt az udvari támogatást, melyet ebből a célból a horvátok igénybe vettek, Bécs szívesen bocsátotta rendelkezésükre, mert neki nyitotta meg a Balkán felé azt az utat, melyet a magyar ellenállás a Duna mentében bizonytalanná tett.

A történelmi Magyarország helyreállítása természetszerűen úgy a horvát, mint az erdélyi államiságnak egy nagyobb egységbe való visszahelyezkedését jelentette, de a különállás következményeit mindkét esetben mutatták azok a törekvések, melyek Horvátország és Erdély önkormányzatát kialakították.

A magyar királyság jogi személyisége a Habsburgok alatt változatlanul érvényesült.

Nem érintette azt 1527-ben a bécsi titkos tanács, 1566-ban az udvari haditanács felállítása, mert ezek adminisztratív hivatalok voltak, tehát csak adminisztratív sérelmet okozhattak. A magyar királyi tanács, kancellária stb. megmaradása minden meg-

szorításuk ellenére is a jogfolytonosságot mutatta. Megmaradt Magyarország nádora is, de Werbőczy volt az utolsó, aki köznemesi családból származott. A király helyettesítését az udvarhoz közelálló, lojális főurakra, majd az uralkodóház tagjaira, nem pedig a köznemesség vezetőire bízta: a nemzet szélesebb rétegeinek nem volt módjukban többé a maguk emberét szembeállítani az udvar jelöltjeivel. Fontos volt ez azért, mert a nádor követeket fogadott, tehát a magyar államot képviselte kifelé is. Tekintettel arra, hogy a magyar királyság csak a király személyén keresztül érintkezhetett a külső hatalmakkal, könnyen érthető, hogy a nádornak ezt a jogát a gyakorlatból eltüntették.

Ugyanezt nem lehet azonban előírni az országgyűlésnek, melyben a nemzet a maga képviselőit látta és amely maga is állította ki a multban érvényes nemzetközi szerződéseket. Igaz, hogy a szerződéskötésnek ezt a jogát nem a magyar király ellenére, hanem a magyar királlyal kötött megállapodások hatályának emelése érdekében gyakorolta.

Ezen a ponton kapcsolódnak be azok a szerződések, melyeket Magyarország rendjei — köztük az erdélyi fejedelem — a Habsburgok egyéb országainak rendjeivel

kötöttek. Osztrák történetírók nem egyszer látták ezekben, sőt már a fejedelem személyének közösségében is, mert ott a fejedelemé volt az ország, az egybeolvadást, legalább is valami federáció jeleit. Hogy a látzat ebben az esetben mennyire nem fedi a valóságot, arra nézve talán elég azt mondanunk, hogy a források mitsem tudnak federatív törekvésekről és szándékokról; ilyeneket nem ismernek sem az előbbi, sem a későbbi korokban; amennyiben egyes osztrák történetírók, jogászok vagy politikusok ilyeneket árultak el, az egyéni kívánságok megnyilatkozása lehetett, de nem voltak a források szövegére épített megállapítások. A federációhoz ugyanis a két érdekelt félén kívül még az is szükséges, hogy mindketten ugyanazt az egy dolgot akarják; az osztrák örökös tartományok azonban éppen olyan kevésbé váltak ki Németországból, mint ahogyan Magyarország rendjei vagy Erdély fejedelmei sem ismerték el a bécsi miniszterek magyarországi vonatkozású rendelkezéseit. Meg kell tehát elégednünk azzal a ténnyel, hogy Ausztriának és Magyarországnak közös uralkodójuk volt; hogy a két ország rendjei nem egyszer állapodtak meg közös érdekeik védelmében a közös uralkodó bécsi udvarának és minisztereinek önkényes eljárása ellen; hogy azok a szerző-

dések, melyeket ebből a célból egymás között kötöttek (1606 szeptember 25—26., 1608 február 1.), nem jelentettek mást, mint amit tartalmaztak. Az a szerződés, melyet Bethlen Gábor 1620 január 15-én Csehországgal kötött, szövege szerint is Frigyes cseh királlyal kötött szövetségi szerződés, nem pedig federatív egyesülés okmánya volt.

Nem hiányzott ugyan az a törekvés, hogy a fejedelem személyének azonossága vagy közössége folytán az uralkodónak a két különböző — osztrák és magyar — államrendben levő kormányzervei és hatóságai a török ellen közösen működjenek, de sem a bécsi titkos tanácsnak a külügyekben, sem az udvari haditanácsnak a hadügyekben követett eljárása nem változtatta meg Magyarország államjogát. (Zierotin morvaországi tartományfőnöknek az említett szerződések alapján tervezett konfederációs terve nem valósult meg.)

A határvonalat a Habsburgok, ezeknek osztrák állama és a magyar államiség között a királyválasztás ténye alkotta. Mint ismeretes, 1526-ban Habsburg Ferdinánd és Szapolyai János egyformán alávetették magukat a választásnak. Bármennyire hangoztatta is Ferdinánd a maga örökjogát az angol király előtt, kénytelen volt elismerni,

hogy őt is választották, sőt az 1538-diki váradi békében a vele szemben hasonló módon megválasztott Jánost is elismerte Magyarország törvényes királyának. Mivel a választás mindenképen a nemzet önrendelkezési jogát jelentette, pillanatnyi szükségletnek kell tartanunk azt a tényt, hogy az 1606-diki pozsonyi országgyűlésen a Habsburg országok delegátusai szintén megjelentek. Annál inkább, mert amikor 1613-ban II. Mátyás a magyar rendeknek Linzben hasonló célból való megjelenését kérte, azzal nyugtatta meg őket, hogy ennek az esetnek nem lesznek államjogi következményei. Egyébként ő volt az, aki maga kérte megválasztását és akinek halála után a család fiatalabb (stájerországi) ágát a magyar rendek szintén választás útján fogadták el.

Hogy a nemzet a szabad rendelkezés jogát, melyet a választással bizonyított, megtartotta, bizonyítják azok a törvények, melyek szerint a király nem indíthatott háborút és nem köthetett békét a nemzet hozzájárulása nélkül. Már az 1536-diki I. törvénycikk kimondotta, hogy a király a rendek megkérdezése nélkül nem köthet békét; hozzá kell tennünk természetesen, hogy ez a kikötés olyan békeszerződésekre vonatkozott, melyek Magyarországot érintették

és érintették. A XVII-dik században már a törvényeknek egész sorával találkozunk, melyek a Habsburg királyok külügyeinek intézésében való közreműködésre vonatkoznak. Így a hadüzenet kérdésére vonatkoznak az 1608. II. §., az 1613. V. §., az 1618. II. §., az 1622. II. §., az 1659. I. §., valamint a koronázási diplomákban foglalt kikötések; a békekötés jogára az 1536. I. §., az 1546. IV. §., az 1553. III. §., az 1622. II. §., az 1659. IV. §.; a szerződéskötés jogára az 1582. LVI. §., az 1587. VI. §., az 1595. LX. §., az 1608. II. §., az 1622. II. §., az 1647. V. §.; a követküldés jogára az 1613. XXV. §., az 1618. XXXVII. §., az 1622. IV. §., 1630. XXIX. §., XXXVI. §., 1635. XXVII. §., XXVIII. §., az 1638. II. §., az 1647. LXXIV. §., az 1649. VII. §., az 1655. L. §., az 1659. VIII. §., XIV. §., az 1681. IV. §.

Az 1664-diki vasvári és az 1699-diki karlócai békeszerződéseket a magyarok főként azért tartották sérelmeseknek, mert azok megkötésénél nem voltak jelen és nem munkálkodtak közre magyar delegátusok. A magyar király ezekben a szerződésekben nem szerepelt, nem kérte ki magyar tanácsosainak és rendjeinek véleményét. Feltehetőleg onnan származott ez az elnézés, hogy a kérdéses szerződéseket az udvari haditanács alkotta meg. A magyar rendek

sohasem ismerték el az udvari haditanácsnak azt a jogát, hogy Magyarország ügyeiben rendelkezék, de hozzátehetjük, hogy az uralkodó körében sem vették jó néven az ilyen túlkapásokat. Annak ellenére, hogy a magyar közvélemény főként a törökkel való kapcsolatokban volt érdekelve, a Törökországgal való béke és háború kérdéseiben kívánt alkotmányos befolyást gyakorolni, az uralkodó az 1589-ben közte és Lengyelország királya közt megkötött szerződést is az (1593-diki) országgyűlés elé terjesztette. Nyilvánvalóan abból a célból történt ez, hogy azt tudomásul vegye, a maga részéről is elfogadja és jóváhagyja. Nem az egyetlen eset volt ez, mert hasonló eseteket mutatnak az 1595. VI. §., az 1608. II. §., az 1647. V. §., XX. §. Kifejlett joggyakorlatot mutat már az 1681. IV. §., amely következőképen hangzik: „Ő Felsége jósaágos helybenhagyásával rendelték, hogy a törökekkel való békét ... a magyar tanáccsal kell tárgyalni s intézni, 1. §. s az ekképen tárgyaltakat e elintézeteket, az országlakókkal mindenkor kellő módon közöljék. — 2. §. S magának a béke pontjait is a megyék ünnepélyesen kihirdessék. — 3. §. S hogy a török udvarhoz rendelt császári ott székelő császári biztos mellé született magyar biztost, éppen úgy az ország ügyeiben

ugyancsak a török udvarhoz küldendő követéségekben, a császári követ mellé született magyar követet is kell adni és rendelni, akinek a magyar ügyekre nézve amazéval egyenlő intézkedési hatalma legyen és aki vele a magyar tanács meghallgatásával neki adandó utasítás szerint kölcsönös jó egyetértésben működjek, az ezennel megújított 1655. L., 1630. XXXVI., 1647. LXXIV., s 1649. VII. törvénycikkek értelmében.”

A magyar békedelegátusokat az országgyűlés nevezte ki. Jellemző, hogy az 1606-diki zsitvatoroki szerződés megkötésekor a magyar király és a török szultán egyenjogú felekként szerepeltek; Magyarország delegátusai Thurzó György vezetése alatt jelentek meg a tárgyalásokon.

A delegátusoknak és követeknek utasítást az 1609. LXVIII. §. értelmében a király, az 1613. XLIII. §. értelmében a rendek, az 1655. XVII. §. értelmében a nádor adtak.

Nem lehet tehát — fentiek figyelembevételével — azt állítani, hogy a magyar államjogi személyisége a Habsburgok idejében a külügyek terén megszűnt vagy nem érvényesült.

Ellenkezőleg: azok a kormányok, melyek a Habsburgok javát kívánták előmozdítani — főként a spanyol követek —, Magyarország bekebelezése és elnyomása helyett

azt ajánlották, — így Ferdinánd, Miksa és Rudolf királyoknak —, hogy magyar királyságuknak az európai politikában és a nemzetközi kapcsolatokban tágabb teret és érvényesülést biztosítsanak. Erre az uralkodók is rászorultak pl. a trienti zsinat idején, amikor sem császári, sem cseh királyi mivoltukban nem képviseltették magukat Németország protestáns fejedelmei miatt. Ekkor történt első ízben, hogy a Habsburgok nem mint német-római császárok és mint Csehország királyai, hanem ezen címek és méltóságok mellözésével, mint Magyarország királyai jelentek meg Európa nemzetei előtt és Európa államainak társaságában.

Az elmondottakat teljesség kedvéért ki kell egészítenünk az alábbiakkal: mivel a régi gyakorlat szerint a külső hatalmakkal fenntartott kapcsolatokat a magyar királyi kancellária bonyolította le, a Habsburgok pedig a maguk külső kapcsolatait saját udvari kancelláriájuk útján intézték, az 1630. XXIX. §., az 1655. L. §. és az 1687. VIII. §. szükségesnek tartották, hogy a bécsi udvari kancellár oldalán két magyar tanácsos működjek.

A magyar követeknek — illetőleg azoknak a követeknek, akiket a király Magyarországot érdeklő ügyekben küldött a külső hatalmakhoz — utasításait az 1613. XLIII. §.

értelmében az országgyűlés állította össze, az 1638. III. §. és 1655. I. §. szerint a nádor és a magyar királyi tanács készítette. Mindenesetre jogot adott a követelések figyelembevételére a követek költségeihez való hozzájárulás, költségvetésük egybeállítása és fedezése; a király Sztambulba induló követségére külön adó megszavazása, mint ezekben az 1557. V. §., 1593. I. §. és az 1618. XXXVII. §. intézkedtek. Külön követeket küldött az országgyűlés is, amint erről az 1557. V. §., 1582. VI. §. és 1588. XXXIII. §. rendelkezett és amint a Portára külön magyar követ küldése felől intézkedett az 1659. XIII. és XIV. §. Mivel ez gyakorlatilag sem volt mindenkor keresztülvihető, a rendek azt kívánták, hogy a császári követ mellé magyar követeket küldjenek ki; erre vonatkoztak az 1638. III. §., 1649. VII. §., 1655. L. §., 1659. XIV. §., 1662. IV. §. és az 1681. IV. §.

Ezen a ponton merült fel az alkalmas egyének kiválasztásának kérdése is. Már az 1546. IV. §. előírta, hogy a király olyan magyarok tanácsával éljen, akik a diplomáciai kérdésekben jártasak, török ügyekben tapasztaltak, kellő tudással és tapasztalattal rendelkeznek, a kérdésben szakértőknek tekinthetők. Erre vonatkozik az 1546. IV. §., az 1553. III. §., az 1608. X. §., az 1613. XXV. §.,

az 1622. II. §., 1630. XXXVI. §., 1635. XXVII. 1638. I. és III. §. Ezzel kapcsolatban merült fel az arról való gondoskodás is hogy magyar ifjak diplomáciai ismeretekre szert tehessenek.

Magyar követekről tesznek említést az 1635. XXVIII. §., 1649. VII. és az 1659. XIV. §. Az 1647. LXXIV. §. és az 1649. VII. §. értelmében a császári és királyi követek — amennyiben mindkettő van — egyenjogúak voltak; az 1655. L. §. és az 1681. IV. §. értelmében a császári követ utasítandó volt arra, hogy magyar vonatkozású ügyekben mindig a magyar követtel egyértelműen járjon el, azzal egyetértésben tárgyaljon.

Hogy a becikkelyezés nem pusztán a Portával megkötött szerződésekre vonatkozott, azt az 1647-diki törvényekből látjuk, mert az V. és XII. §§. az erdélyi fejedelemmel kötött szerződések iránt rendelkezett.

Míg az 1661. IV. §. azt írta elő, hogy békét a magyar tanácsosokkal együtt kell kötni, addig az 1655. L. §. külön is megemlítette a külügyeket; feltételezte tehát azt, hogy Magyarország önállóan is intézheti a maga külügyeit. Nyomai vannak annak, hogy a magyar országgyűlés, mely a magyar király magyar külügyeinek intézése iránt rendelkezett, nem vett tudomást az 1527-ben felállított udvari kancellária, a *Hofkanzlei*

létezéséről. Az 1659. XIII. §. értelmében a Portára küldött magyar követ a magyar király nevében önállóan is eljárhatott. Ha mindezekhez hozzátesszük azt, hogy a magyar országgyűlés állandóan foglalkozott külpolitikai kérdésekkel, amit már az idézett törvények maguk is bizonyítanak, úgy nem foroghat fenn kétség az iránt, hogy magyar külpolitika és magyar diplomácia is léteztek a Habsburgok idejében. Azoknak sikerét mutatta egyébként az, hogy az 1608. július 20-dikán megkötött kassai szerződés, valamint az 1608. december 4-dikén kelt pozsonyi megerősítés szövege magyar volt, tehát ezekben a diplomáciai cselekvényekben a magyar nyelv érvényesült, a magyar király magyar királysága nevében magyar szövegű diplomáciai okmányokat adott ki.

Mindenesetre felmerül az a kérdés, hogy ha Magyarország figyelme csak a török ügyekre, részben az osztrák, cseh és lengyel ügyekre, utóbbiakra szemmeláthatólag kivételképen terjedt ki, akkor maguk a magyarok szorították szűkebb határok közé a diplomáciai kapcsolatokat.

Erre vonatkozólag meg kell jegyeznünk, hogy a régi magyar királyok valóban érintkeztek más hatalmakkal is, de a Habsburgok természetsszerűen a maguk kapcsolatait, nem pedig a régi magyar királyokét folytatták a

nyugati hatalmakkal. Nekik a német-római császári méltóság birtokában addig is kiterjedt kapcsolataik voltak. Mikor egyéb koronáikhoz a magyar koronát is megszerezték, a magyar királyság nem vállalkozhatott arra, hogy a Habsburgok diplomáciájának egyéb terén igényelje az érvényesülést, mint amelyen Magyarország érdekelve volt.

Ebben a tekintetben nagyobb mozgási szabadsága volt az erdélyi fejedelemségnek, a fejedelem szabadságát azonban az korlátozta, hogy nem volt szuverén, hanem alá volt vetve a szuverén magyar királynak. Ha Magyarország királya el akarta kerülni azt, hogy szuverénitását Erdély részéről elhomályosítsák, akkor érdekében állott neki, hogy a magyar diplomáciát magyar királyi minőségében jobban a világ szemei elé állítsa, úgy, amint azt spanyol részről ajánlották. Ezért feltűnő Rudolf királynak 1596-ban követett azon eljárása, hogy a magyar parlamenttől kért felhatalmazást a Lengyelországgal való szerződés megkötése iránt. Ez tehát ellene szól annak a feltevésnek, mintha Magyarország királya szorította volna magyar királyságát arra, hogy csak a török és a balkáni ügyek megfigyelésére, a törökkel fenntartott kapcsolatra szorítkozzék.

Igaz, hogy a magyar rendek nem igényel-

ték azt, hogy a magyar királynak más hatalmakkal fenntartott diplomáciai kapcsolataiban is részt vegyenek, — a Habsburgok alatt kialakult külszolgálatban való érvényesülés csak a XVIII-dik században következett el, — de már a XVI. században óvást emelt az 1559. VIII. §. az ellen, hogy a magyar ügyeket az átszervezett idegen kancellária intézze.

A király magyarokat is alkalmazott a külszolgálatban, keleten, sőt nyugaton is találunk a Habsburgok alatt magyar követeket.

Éppen ezért fontos különbséget tennünk az uralkodó személye és országainak egymás között vitatkozó, elsőbbségért harcoló kormányai között. Különösen így áll ez a Habsburgok ausztriai domniumának minisztereire, akik egyformán küzdöttek a Német birodalomból származó német és a Magyarországból származó magyar tanácsosok és kormányférfiak ellen. Az ő törekvésük a német birodalmi emberek kiszorítása és a magyaroknak az osztrák udvar miniszterei alá való vonása volt. Szerintök a monarchia olyan összbirodalom volt, amely egy államból állott: Ausztriából; ebbe az osztrák államba igyekeztek beolvasztani a magyar államot is. Ennek ellenére a magyar király az egész vonalon megtartotta függetlenségét és szuverénitását; a korszak folyamán köny-

nyűvé tette azt neki az a körülmény, hogy hogy az osztrák állam uralkodójának Ausztria élén külön uralkodói méltósága nem volt, mert csak 1804-ben alakult meg az osztrák császárság. Mindaddig, amíg ez meg nem történt, előfordul a Habsburgok megjelölései között a „bécsi király”. Annál indokoltabb volt ez a megjelölés, mert a császár magyarokat is küldött követekül a török szultánhoz (Jurisics Miklós, Verancsics stb.), tehát a XVI-dik században még nem alakult ki a „császári követ” megjelölés; még nem volt meg a később használt „internuntius” kifejezés sem, ami egyébként magyar eredetű. Jellemző volt az a török felfogás, hogy a német császár a Portával semmiféle viszonylatban nincsen, a bécsi király azonban a magyarországi státuskvó megtartásáért évi ajándékot köteles adni, tehát királyságát Magyarország jogán ismerték el. Ezt az évi ajándékot ugyanis a török évi adónak tekintette. Az ajándék eredetét visszavihetjük addig, amikor Ferdinánd király lemondott annak az ígéretnek a beváltásáról, illetőleg arról, hogy beválthatná azt az ígéretét, melynek alapján Magyarország királyává választották: arról, hogy császári bátyja, V. Károly segítségével Magyarországot mindenkorra meg fogja szabadítani a török veszedelemtől. Megbizottja 1547. június 13-dikán

Sztambulban ötéves fegyverszüneti szerződést kötött. Elhatározását egynek kell vennünk a megnyugvással, hogy nem háborgatja Szolimán szultán magyarországi foglalásait, azokat és az általuk adott tényleges helyzetet elismeri, elismerésének jeléül pedig évi ajándékkal kedveskedik. Nem békeszerződés volt ez, amint egyesek mondják, csak fegyverszüneti szerződés, de alapját a mindenkori birtoklás elismerése alkotta. Miután 1503-tól 1606-ig nem jött létre békeszerződés a magyar király és a török szultán között, a gyakran megújított fegyverszüneti szerződések hosszú sora és ismételt megújításai (1547., 1553., 1555., 1557., 1559., 1562., 1565., 1568., 1574., 1575., 1576., 1583., 1590., 1604.) állandóan változó területi állapotot mutattak. A változás mindenkor a magyar király kárára történt, mert a szultán területe, a török által birtokba vett terület állandóan gyarapodott. Nem használt ez a csökkenő irányzat a német császár tekintélyének sem; feltehetőleg annak tudhatjuk be a Portának a rendelkezését, vagy előírt szokását, hogy a császár követe — származására való tekintet nélkül --- magyar díszruhában volt köteles megjelenni a szultán előtt. A szultánnak az volt a kívánsága, hogy a császár követe magyar ember legyen; így történt, hogy a nem magyarok is (egy Czernin gróf, 1644)

magyarként jelent meg a szultán előtt. Neki a magyar király volt — az „alattvalója”, nem a német császár; a magyar király volt az, akivel mint szomszéddal, állandó kapcsolatot kívánt fenntartani. Ez a török szempontból — a köteles évi ajándék alapján — indokolt beállítás mindenestre megalázó volt a magyar királyra nézve, sőt nemzetközi jogilag is aggályos volt. Azt a látszatot keltette ugyanis, hogy a magyar király jogait a szultán gyakorolja, kinek két magyar hűbérese van: az egyik Bécsből, a másik Erdélyből igazgatja a neki meghagyott birtokot.

Volt azonban e szomorú beállításnak előnye is, mert a magyarok, mint a császár követei, többnyire magyarul érintkeztek a szultánnal; ennek az 1630. XXXVI. §. és 1635. XXVII. §. is bizonyága, tehát intézményes eljárást nyert az a szokás, mely a magyar nyelvet a Habsburgok és a Porta viszonyában diplomáciai nyelvvé tette és azt hivatalos gyakorlatra építette. A díszmagyarban megjelent és magyarul beszélő követben a szultán a maga alattvalóját látta ugyan, de az valóságban a császárnak volt a követe és mint ilyen, a szultánnal egyenrangú fejedelemé. Az eljárás a magyar álláspontot is erősítette annyiban, hogy az 1638. III. §. magyar ügyekben már kizárólag

magyar követek kiküldetését kérte és ezzel odahatott, hogy a király magyarokat is alkalmazzon, mert kénytelen volt alkalmazni a külső szolgálatban. Az 1647. LXXIV. §. azt kívánta, hogy a császári követ mellé magyar követet is nevezzenek ki. Lehet, hogy a rendek meg akarták magyarázni az akadékoskodó bécsi minisztereknek, hogyan gondolják el az előbb idézett törvény végrehajtását. Belátták, hogy többet kívántak, mint amennyi a gyakorlatban elérhető volt, mert az 1649. VII. § már hozzájárult ahhoz, hogy a Sztambulba küldött külön magyar követ a császári követ oldalán szakértőnek tekintessék. Az a kikötés azonban, hogy őt is meg kell hallgatni, lehetőséget nyújtott arra, hogy a magyar érdekek, melyeket a császári követ ezek szerint nem mindig képviselt kielégítő módon, szintén szóhoz jussanak. Nem gondoltak azzal, hogy a külön magyar követet a magyar király külön magyar követének kellett tekinteni; sem azzal, hogy egy uralkodó nem küldhetett olyan két követet, akik egymástól eltérő utasítást nyertek; nem vették figyelembe azt sem, hogyha nem ellentétes irányban tárgyaltak is, de török felfogás szerint a magyar király magyar követe lett volna az, kit a Porta elismer és elfogad.

Mindezeknél fontosabb volt az uralkodótól szentesített törvénynek az a rendelkezés,

zése, hogy a török Portával folytatott érintkezésről és tárgyalásokról a magyar királyi kormányt, a nádort értesíteni kell. A régi magyar törvények tehát nemcsak ahhoz a joghoz ragaszkodtak, hogy a külügyek intézésébe kapcsolódjanak, hanem arról is gondoskodni kívántak, hogy a nemzet közvéleménye ne maradjon tájékoztatlan a külügyi kérdésekben. Meg volt adva, mert megkívántatott az a lehetőség, hogy Magyarország királyának külpolitikájáról a magyar kormány a magyar országgyűlés előtt beszámolhasson. Ha fennállott a magyar kormányzat felelőssége, akkor ez a felelősség az elmondottak szerint fennállott a külügyek intézésében is. Ennek bizonyítását jelentékenyen alátámasztaná az, amivel nem rendelkezünk: magyar országgyűléseink és tárgyalási anyaguknak részletes története. Akkor még jobban láthatnánk azt, amit ma kevésbé tudunk, de amit a későbbi országgyűlések még jól ismernek: a nádornak az 1485-diki törvények értelmében a külügyek intézésére kiterjesztett jogait és hatáskörét.

Hogy ez a kérdés milyen fontos és a magyar rendeknek ez az aggodó figyelme milyen indokolt volt, azt megmutatta Bécs követeinek az a törekvése, hogy a török ügyeket kivegye az udvari kancellária hatásköréből, mely a magyar királyi kancellá-

riával szembenállott és gyakran engedni volt kénytelen. A török ügyeket már 1620-ban az udvari kancellária (*Hofkanzlei*), majd az udvari haditanács (*Hofkriegsrath*) intézte, tehát a diplomáciai kérdések gyakorlati lebonyolítása katonai kézbe került. Miután alig lehetett kétségbevonni azt, hogy a török ügyek katonai természetűek voltak, az a veszedelem állott elő, hogy Magyarországtól a külügyek intézését elveszik. Itt érkezünk el tehát ahhoz a jelenséghez, hogy a magyar rendek a XVI-dik században pusztán a Törökországgal való külső kapcsolatokban szükséges és kívánatos közreműködést követelték. Miután a törökkel való érintkezés nagyrészt katonai kérdések megvitatásából állott, ezeket pedig az udvari haditanács intézte, könnyű volt az átmenet olyan állapot felé, mely Magyarországot a külső világtól elszigetelte, minden diplomáciai ténykedéstől megfosztotta. Ekként kell tehát értelmeznünk az 1655 I. §., 1659 XIV. §., 1662 IV. §. és 1681 IV. §. követeléseit.

A magyar történetírás nem vette észre azt, hogy milyen különbség volt az egyik oldalon az 1547-től 1604-ig megkötött és állandóan megújított fegyverszüneti szerződések, a másikon az 1606 óta megkötött békeszerződések között. Nem kisebb külön-

ség volt, mint hogy a Habsburgok, mint magyar királyok mindaddig képtelenek voltak a törökkel békét kötni, tehát képtelenek voltak a török hódító hullámát megállítani, amíg a törökkel jóviszonyban álló erdélyi fejedelemség 1606-ban lehetővé nem tette valóságos békeszerződés, egy végleges állapotot teremtő nemzetközi egyezmény megkötését. Az így megkötött békeszerződések — 1625 május 26. Gyarmat; 1627 szeptember 13. Szőny; 1642 március 19. Szőny — garantív hatalma mindenkor Erdély volt, tehát a Porta megkívánta, hogy a magyar királlyal kötött megállapodásait az erdélyi fejedelem biztosítsa. Kitűnt ez abból is, hogy a nem ezen az úton kötött vasvári (1664 augusztus 10) és karlócai békeszerződéseket (1699 augusztus 15) sem a magyar kormányzat sem a magyar országgyűlés nem tekintették szabályszerűeknek, azokat nem fogadták el és nem cikkelyezték be, mert megalkotójuk az udvari tanács volt, amelynek hatáskörébe Magyarország külügyeinek intézése nem tartozott.

Erdély nemzetközi státusa.

Az erdélyi politika megítélésében abból kell kiindulnunk, amit 1898-ban Thallóczy mondott: „az erdélyi, illetőleg keletmagyar-

országi külpolitika alakilag és tartalmilag teljesen a Hunyadi és Jagelló Ház követte eljáráshoz simul". A simulást oda kell módosítani, hogy azoknak folytatását alkotta. Nem mehetünk annyira, hogy feltevéseket kockáztassunk meg, amilyeneket nem tettek azok, akikről beszélünk és akiknek ennél-fogva ilyeneket nem is tulajdoníthatunk. Nem mondhatjuk tehát azt, hogy a nyugati magyarság csak Bécs udvarával és minisztereivel, a keleti csak a törökkel dolgozott együtt. A valóság 1526 után az volt, hogy minden magyar egész Magyarországot akart és annak történelmi egységét szerette volna visszaállítani, annak egybetartozását hitte és vallotta, ezt a fordulatot hagyta örökül az utána következő nemzedéknek. A nyugati magyar azt kereste a Habsburgok, a keleti ugyanazt a török útján; mindketten más európai hatalmak, sőt egymás útján is, bár a magyar nemzeti egység gondolatának története a feloszlás korában még nem találta meg a maga történetíróját.

A Szapolyaiak, akik 1526-tól 1571-ig Erdély és Keletmagyarország urai voltak, mint Thallóczy mondotta, mindenben a Hunyadiak politikáját folytatták; azzal a módosítással, hogy ők a Csehországban, Lengyelországban, Moldvában uralkodott rokon Jagiellókra támaszkodtak. Ismeretes,

hogy a törökön és lengyeleken kívül másokkal is voltak diplomáciai kapcsolataik, amint hogy voltak hatalmak, melyek ő bennök és nem a Habsburgokban látták Magyarország törvényes királyait. — A Báthoryak szintén a Szapolyaiak politikáját folytatták; abban is, hogy az egész Magyarországot meg akarták szerezni maguknak; Szent István koronájára vágytak, amely Szapolyai János fején ragyogott és ezt a célt kiterjedt külföldi kapcsolatokkal keresték. — Erdély protestáns fejedelmeiről talán legkevésbé lehetne azt mondani, hogy megelégedtek a törökkel való érintkezéssel vagy azt, hogy feladták a harcot az egész Magyarország birtokáért.

A folytonosság tehát igen könnyen megállapítható abban a vonatkozásban, hogy a Habsburgok olyan ellenféllel állottak szemben, aki az ő helyüket kívánja elfoglalni, mert ez az ellenfél abban a feltevésben volt, hogy a Habsburgok megválasztásában nem a magyar nemzet többségének akarata tükrözött. Igaz, hogy számtalan szerződésben elismerték, hogy az ő szuverén uruk a magyar király; de ők szerettek volna lenni azok a magyar királyok, kiknek kezében a szuverén magyar nemzet és állam egysége nyugszik. Mindenesetre érdekük volt az, hogy a magyar király szuverénítésének elismerésével közös magyar frontot alkottak

minden idegennel — tehát nemcsak a törökökkel — szemben és hogy bár a Habsburgok alól Magyarországot felszabadítani, egységét megtartani kívánták, nem kívánták azt, hogy a történelmi magyar állam egysége helyre ne álljon, ennek útjába elháríthatatlan akadályokat gördítsenek vagy gördüljenek.

Nem volt ezzel összeférhetetlen, ha nem is volt mindenben összeegyeztethető, az erdélyi fejedelemnek az a törekvése, hogy őt a külső hatalmak külön elismerjék, a Habsburgoktól megkülönböztetett uralkodónak tekintsék. Ennek útjában állott az, hogy a magyar királyt elismerő fejedelem a magyar király alattvalója; ha tehát ura ellen fegyvert fog azt — mint Bécsben mondták —, csak mint lázadó teheti; a magyar mellé ekkor kerül a „*rebellis*” megjelölés (a XVII-dik században még franciául „*mal-content*”). A francia király mindvégig abban a feltevésben volt, hogy a „császár” „*mal-contents*” alattvalóit pénzeli törvényes fejedelmükkel szemben, ki neki ellenfele volt. Arra, hogy Magyarországot vagy a magyar nemzeti gondolatot vagy érdekeket segítik, Versaillesban nem gondoltak.

A magyar ellenkirályok és fejedelmek politikája között csak árnyalati eltérés volt. A Szapolyaiak lengyel rokonaik segítségével csináltak diplomáciát, Báthory István

szintén Jagiello hercegnőt vett nőül akkor, mikor európai politikába fogott. A protestáns fejedelmeknek sem voltak ilyen családi összeköttetésük; egy negyedszázadig kellett várni arra, míg a brandenburgi, svéd, pfalzi, angol házakkal közelebbi-távolabbi rokonságba tudtak jönni. Nekik tehát így, a rokoni kapcsolatok útján kifejthető diplomáciától eltérő alapra kellett helyezkedniök.

Bethlen Gábor a protestánsoknál első sorban számbajött vallási jellegen kívül a politikumot is erősebben vette számításba; első sorban protestáns hatalmak barátságát kereste, de a legszívesebben Richelieu bíborosét. Attól kezdve, hogy a század elején a sztambuli angol, hollandi, francia követsekkel megismerkedett, kimutatható az a törekvése, hogy az egész magyar — tehát nemcsak az erdélyi — kérdést európai szemszögből tekintette. Meg akarta szerezni magának a főhatalmat Magyarország fölött, de csak azért, hogy ezzel a Dunamedencét és az egész magyarságot kivegye a Habsburgok kezéből és a bécsi miniszterek sorvasztó gyűrűjéből. Ezért szövetekezett mindazokkal az osztrák és cseh rendekkel, akik a bécsi udvar ellen harcba lépnek és ezért mutatható ki már Bocskay békeművében a Bethlen keze. Észrevette, hogy azok mögött, Frigyes pfalzi választón keresztül, a nyugati hatal-

mak állnak és az országot nyugat felől elzáró vonalat áttörve azokkal fogott össze. Nem federációt kell tehát látnunk az akkori „konfederációban“, mert ez a szó pusztán szövetkezést jelent akkor, hanem diplomáciai műveletet. Ha Frigyes elbukott, azért nem Bethlen volt a felelős; leszámolt a kudarccal és Csehországnak, mint német fejedelemségnek a német császár osztrák dominiumába való bekebelezése után ismét nyugat felé indultak el Velence és Szavója irányában. Ezen az útvonalon kereste az összeköttetést Nevers herceggel, aki akkor Mantuát szerezte meg; a genfi protestánsokkal, akikhez Lukares Kyrillos görög patriarkával együtt közeledett; a francia hugenottákkal, akiknek vezetőit, a francia király követeit, ő irányította Moszkva felé, ahol Bethlen terveit Lukares adta elő. Nem azért kívánta megszerezni a lengyel trónt sem, hogy királyi rangra emeljék, hanem mert akkori számítás szerint másként nem szabadulhatott meg Zsigmond lengyel királytól, aki a Habsburgokra támaszkodva lengyel patrimoniumnak tekintette Magyarország északi és keleti részeit. Zsigmond tehát nem magyar királyt látott Magyarország Habsburg királyában, hanem olyan idegent, akivel Magyarország birtokán osztozkodni lehetett. A lengyel probléma hozta

őt kapcsolatba Svédországgal, amelyet Richelieu bíboros ügyes diplomáciája vont bele a középeurópai küzdelmekbe. Bethlen Gábor felismerte a helyzet fontosságát és brandenburgi házasságával Erdélyt szükséges tagjává tette a svéd-porosz szövetségnek. Az a politika, melyet ő vitt, európai méretű és jellegű politika volt; sok mindennek állott a középpontjában, miről azt hitték eddig, hogy annak csak díszletéhez tartozott.

Nagy tervek előestéjén ragadta el őt a halál; olyan ürt hagyott maga után, melyet utódai már nem tudtak betölteni. I. Rákóczi György, sem a svédekkel nem boldogult, sem a franciákkal; másként látta Lengyelországot és áldozatává lett annak az ígérletnek, hogy felveszik az európai békeszerződésbe. A felvétel azt jelentette volna, hogy a magyarság megosztva foglalja el helyét az európai nemzetközi jogban: a magyar király az egyik oldalon, a másikon az erdélyi fejedelem külön kéri az elismerést a hatalmaktól. A franciák meg is ígérték azt neki az 1645-diki munkácsi zsoldszerződés XI. §-ában; de a bécsi udvarnak sikerült rávenni a fejedelmet a bécsi béke megkötésére, amely azután a munkácsi szerződést hatálytalanította. Az „inseriráltatás”, melyet Rákóczi 1647-ben a francia királytól kért, nem sikerült, mert segítséget is kért és elis-

merés helyett azt adták meg neki, amivel könnyebben kielégíthették. A francia király szövetségesei között való megnevezése már csak tudomásul szolgált, de nem jelentette az erdélyi státus nemzetközi elismerését. Fia II. Rákóczi György a csendet mozgássá változtatta, de a lengyelországi hadjárat kalandos vállalkozás volt, eredménye pedig a török hatalom bosszúja.

Ezzel azonban az erdélyi politikának alapja rendült meg és az új alap nem lehetett más, mint a melyet Zrínyi megjelölt: Erdély megszabadítása és megmentése. Pázmány útmutatása volt ez, Martinuzzi örökségének végrehajtása: Erdély visszacsatolása.

A Bécs felől indított propaganda széles vonalban öntötte az erdélyi fejedelmek ellen a török szövetség vádját, holott a magyarság gyakorlatilag állandó küzdelme volt ez azért, hogy a török Erdély és Kelet-magyarország magyarságát megkímélje és békében hagyja. Ha Bécs nem tudta Magyarország királyát Magyarország felmentésére indítani, akkor nem vehette rossz néven, hogy a magára hagyott magyarság a csalódás után akként gondoskodott a magabiztonságáról és fennmaradásáról, amint régi hagyományok és földrajzi helyzete alapján azt jónak látta. Erdély nem volt hűbéres tar-

tomány, mint azok voltak Moldva és Havasalföld; még kevésbbé török pasalik, mint Buda és Temesvár. Erdély fölött a török csak ellenőrző hatalmat gyakorolt, melyet az 1699-diki karlócai békében a magyar királynak és nem a bécsi udvari haditanácstól képviselt császárnak engedett át. Nem szólt bele a fejedelemsválasztásba, bár nem tűrte meg a trónon a maga ellenségeit, amit alig lehetett volna várni tőle. Adót fizetett ugyan Erdély, de annak ellenében a kormányzati függetlenséget is megtartotta, sőt a külső hatalmakkal is szabadon közlekedett és szerződött; másként nem lehetett volna szó erdélyi külpolitikáról és nem lett volna erdélyi diplomácia, pedig mindkettő volt és pedig tényként megállapítható. Nem szabad felednünk, hogy az a hatalom, amellyel Erdély a legszorosabb kapcsolatban állott, mindig és változatlanul a magyar királyság volt. Katonai segítség nyújtására kötelezve volt ugyan a török iránt a fejedelem, de az a törökkel fennállott viszonylatból következett és külső támadás ellen hathatós védelmet nyújtott. A szoros értelemben vett Erdély területének semmiféle részére nem emelt igényt a Porta 1541 és 1690 között; a magyarországi részek mindig vitások voltak a magyar király, a fejedelem és a Porta között,

mert mindegyik azzal érvelt a másik ellen, hogy azok nem Erdély részei.

Ezek a körülmények lehetővé tették a külső kapcsolatok fenntartását, külön erdélyi diplomácia szervezését és fenntartását. A vonatkozó terjedelmes irodalom ellenére azonban még mindig hátra van az erdélyi diplomácia ügyvitelének és egész működésének szakszerű felkutatása és közzététele.

Külön figyelmet érdemel az a viszony, amelyben Erdély az aldunai fejedelemségekkel állott, illetőleg amely neki a magyar egység idejéből megmaradt. A magyar király fennhatósága mellett, amelyet számtalan okiraton kívül a Vitéz Mihálynak adott megbízás is mutat, megmaradt az a hatás, hogy Moldva és Havasalföld fejedelemségek, mint a Porta hűbéres tartományai, erdélyi felsőség alá helyezkedtek. Ez a viszony előbb a magyar király és az aldunai vajdák között volt meg, azután a fejedelmek és a vajdák között; Erdély visszafoglalásakor ismét a magyar királyra hárult vissza megújítása ennek az összetartozásnak, amelynek felkutatását, egységes összefoglalását még mindig nélkülözzük.

Buda visszavétele után Lipót király 1687 szeptember 7-dikén Havasalföldet, 1690 április 6-dikán az egész Balkánt manifesztumban

hívta fegyverre a török uralom ellen: „valamennyi népet és tartományt, amelyek örökös Magyarországunktól függnék”. A Habsburgok ezzel a régi magyar királyok örökségét újították meg és a régi magyar hatalom uralkodó helyzetének visszaállítását tűzték maguk elé. Erdély külön államisága ismét beolvadt a magyar államiság keretébe; a magyar király igényeit, régi hatalmi politikájának megújítását a Duna mellett megállapodott Habsburgok vették át.

Külügyi képzés.

Azok a törvények, melyek a XVII-dik században a külpolitikára és a diplomáciára vonatkoznak, sejteni engedik az olyanokról való gondoskodást, akik ilyen szolgálatra alkalmasak. A régi magyar királyok idejében a király mellett működő kancellária keletlenül gondoskodott a követségek vitelére alkalmas személyek kiválasztásáról. Attól kezdve azonban, hogy az idegen király a maga külügyeit nagyrészt és hova-tovább kizárólag idegenekkel intézte, a magyar rendeknek a magyar vonatkozású ügyek magyarokkal való intéztetése olyan követelésük volt, amelynek szükséges járuléka lehetett és kellett, hogy legyen a megfelelő, erre alkalmas emberekről való gondoskodás.

Mivel a magyar oktatásügy története nagyrészt az oktatási elméletek és az oktatóiskolák (tanítás) történetére szorítkozik, merőben új irányú kutatás válik szükségessé abból a célból, hogy a politikai nevelés történetét megismerjük. Báthory István idejében már intézményes szervezés nyomait látjuk ezen a téren, de hozzá kell tennünk, hogy ő maga Páduában végzett és hogy az olasz egyetemek, főként Pádua, ebben az időben inkább gyakorlati célú akadémiákkal, mint a később uralomra került merev és elméleti jellegű egyetemi rendszerrel bírtak. Milton a maga idejében éppen ebben állapította meg a nagy különbséget az akadémikus, tehát gyakorlati és az egyetemi, nagyrészt elméleti rendszerek között. A politikai és különösen a diplomáciai képzés szempontjából a két rendszer kiegészítette ugyan egymást, de a politikai nevelés terén az akadémikus oktatás vezetett és az egyetemi oktatás ennek csak mindenkor csak kiegészítője maradt. Ezért vette át a francia diplomáciai képzés a XVII-dik század végén az olasz akadémikus oktatást és látjuk ez utóbbinak nyomait Magyarországon már a XVI-dik században, intézményes megújítását pedig a XVIII-dik század folyamán.

NEGYEDIK FEJEZET.

MAGYARORSZÁG A HABSBURGOK BIRODALMÁBAN.

1715—1866.

A magyar állam jogi személyisége.

Magyarok a külszolgálatban.

A külügyi képzés, 1715—1815.

Miután a magyar alkotmány a régi magyar jogszokáson alapult és annak szellemét tükrözte, az 1715-diki törvények azt a Magyarországot mutatták, melyet a korabeli magyar felfogás a régi alkotmányra épített. Ha nem ígérte volna meg III. Károly király azt, hogy az országban fog lakni, úgy nem kezdte volna meg a budai királyi palota építését, Mátyás király alkotásának folytatását. Ha nem ígérte volna meg azt, hogy az udvari haditanácstól idegen igazgatás alá vett magyar országrészeket a magyar kormány rendelkezése alá helyezi vissza, úgy nem vette volna kezdetét már a következő, 1716-dik évben a visszacsatolás és polgárosítás munkája, melynek folyamán lassankint minden — a határőrvidékek éppenúgy, mint Erdély — visszakerültek és igazgatásilag az anyaországgal ismét egyesültek, mert államjogilag attól el nem szakadtak.

A magyar királyság jogi személyiségét nem szüntette, nemzetközi státusát nem változtatta meg sem az, hogy III. Károly a Habsburg Ház utolsó férfisarja volt és hogy a *Pragmatica Sanctiót*, a leányág örökösödési jogát elfogadták (1722—23); sem az, hogy az 1780-ban trónra lépett Lotaringiai József nem koronáztatta meg magát, sőt a koronát is Bécsbe vitette. Az 1790-diki országgyűlés törvénybe iktatta Magyarország függetlenségét és helyreállította elkobzott alkotmányát. Nem változtatta meg Magyarország nemzetközi státusát az sem, hogy Napoleon államjogi függetlenséget kínált a magyaroknak, mert azok inkább megelégedtek a maguk függetlenségének maguk és a magyar király által való fenntartásával.

Hogy ez a valóságban is megvolt, azt okmányszerűen bizonyította Fleury bíboros francia külügyminiszternek az osztrák örökösödési háború idején, 1741-ben kiadott körjegyzéke, melyben kijelentette, hogy a háború nem Magyarország ellen folyik; ugyanígy Napoleonnak 1809-ben a magyarokhoz intézett kiáltványa, melyben tudtul adta, hogy neki nem a magyar király, hanem az osztrák császár üzent hadat.

Ezt a különbséget az egy személytől képviselt két uralkodó között egyébként az uralkodó maga tette meg. Mikor ugyanis

Habsburg-Lotaringiai Ferenc német-római császár 1804-ben az ausztriai dominiumot császársággá alakította át, külön pátensben nyilatkoztatta ki, hogy az Magyarországot nem érinti.

Ebből világosan következett az is, hogy az Ausztria császárától küldött követek Magyarország királyát is képviselték. Ezt azért kell megemlítenünk, mert 1715 óta, mióta magyar mozgalmak nem tették vitássá, hogy a Habsburgok Magyarország szuverén uralkodói, hova-tovább Ausztria néven ismerték Magyarországot is: mindazokat az országokat, melyek fölött a Habsburgok uralkodtak.

Hogy ez nem felelt meg a tényeknek, azt abból láthatjuk, hogy a magyar országgyűlés változatlanul ragaszkodott régi követeléséhez. Azt kívánta, hogy a külső hatalmakhoz magyar követeket küldjenek; hogy a közös uralkodó a külszolgálatban magyarokat is alkalmazzon; hogy ennek eszközlése végett a diplomáciai szolgálatra magyarok is nyerjenek szakszerű kiképzést.

Magyar követek kiküldése iránt rendelkeztek az 1715. XLI., 1723. CIV., 1741. XI. és 1791. XVII. törvénycikkek (1728. IX. §). Hogy azonban a magyar királynak magyar követek által való képviseltetése nem volt indokolatlan követelés, azt bizonyította

Wittelsbach VII. Károly német-római császárnak az a nyilatkozata, hogy nem kívánja érinteni Mária Terézia magyar királyi méltóságát; ugyanez a méltóság volt az, mit a francia kormány elismert és ugyanakkor XV. Lajos francia király is kifejezetten Magyarország királynőjének üzent hadat (1744). Mária Terézia szintén magyar királynőnek címezte magát a diplomáciai jellegű iratokban; követei a magyar királynő követeiként szerepeltek az ő nevében kötött nemzetközi szerződéseken. Ha tehát a külső hatalmak a magyar királynővel szerződtek, akkor Magyarország uralkodóját szuverénnek ismerték el, ebben pedig benne volt Magyarország elismerése is; az Ausztria megjelölés nem államra, hanem családra, egy Habsburg-birodalomra vonatkozott.

A bécsi udvar körei viszont csak addig a határig kívántak elmenni, hogy a közös uralkodó, a császár követei között magyarok is szerepelhessenek; ebben az időben találkozunk a császári követek sorában az első magyarokkal. A rendek azonban nem adták fel eredeti követeléseiket és így történt, hogy az uralkodó II. Lipót király 1790 július 30-dikán leiratban értesítette őket arról, hogy az országgyűlésnek a külügyek intézése terén való befolyását figyelembe fogja venni; szeptember 21-diki leiratában

pedig kilátásba helyezte, hogy a Törökországgal folytatott béketárgyalásokra magyar követet is fog küldeni. Ez valóban megtörtént Esterházy Ferenc gróf személyében, de a rendeket nem elégítette ki az, hogy a követküldés joga csak a török viszonylatban érvényesült és hogy a magyar követet a császári követ mellé küldötték. Ez a kérdés már az előző békeszerződésekkel kapcsolatban felmerült. A magyar országgyűlés ugyanis vonakodott elismerni az 1699-ben magyar delegátusok nélkül megkötött karlócai békekötést és az 1715. XLI. §. ennek megfelelően követelte, hogy a török ügyekben magyar megbízott is bevonassék a tárgyalásokba.

Mindenesetre alig lett volna áthidalható az ellentét, mely a magyar követ kiküldésében az udvar és a magyar országgyűlés rendjei között előállott. A magyar királyi kancellária közbelépése végül azzal mentette meg a helyzetet, hogy az uralkodó követségein magyarok alkalmazásában jelölte meg a mindkét oldalon elfogadható álláspontot.

Ennek megfelelően a XVIII-dik század közepétől — Mária Teréziától kezdve — kimutathatólag a külszolgálatba lépett magyarok száma állandóan növekedett.

Nem volt ez elképzelhető anélkül, hogy

megfelelő embereket ne képezzenek a magasabb képzettséget igénylő külügyi szolgálatra.

Már az 1741. XLIII. § bizonyossága szerint felmerült „a nemes ifjúság jobb nevelése és oktatása az ország köz javára és boldogulására”. Ennek megfelelően még Mária Terézia idejében létre jöttek azok az intézmények, amelyek útján a nevelést a rendek eszközzendőknek vélték.

A politikai nevelés és a külügyi képzés problémáihoz érkeztünk.

A magyar politikai felfogás ezen a téren a tudós iskolák helyett az olaszországi, főként a páduai egyetemnek társaságszerű jellegében vélte felismerni azt az irányt, melyben a politikai nevelés — szűkebb és tágabb értelemben — eszközölhető. Ilyen intézet megjelölése XVI-dik században *conviktus* (*convictus nobilium*), a XVII-dik században *kollégium*, a XVIII-dik században *akadémia* volt. Magyar javaslatból így született meg a Bécsben felállított *Teréziánium* (*Collegium Theresianum*) 1749-ben, majd a kárpótlásként Magyarországon szervezett budai stb. *Teréziániumok* (*Academia Nobilium Regia Theresiana*). Ez utóbbiak ellen irányult József császárnak 1784-ben kiadott azon rendelkezése, amellyel megszüntette őket (*omnes Academiae simpliciter suppri-*

mantur). A rendelkezést egyoldalúan hajtották végre, mert a magyarországi nevelő akadémiákat valóban megszüntették, a bécsi Teréziánium azonban továbbra is megmaradt és ott képezték a külügyi szolgálat embereit. Mindössze az vált lehetővé, hogy a magyarok a magyar alapokból fenntartott bécsi *Teréziánumban* nagyobb számban nevelkedjenek és onnan külügyi szolgálatba kerülhessenek.

Szélesebb rétegek politikai nevelését, illetőleg oktatását célozták azok a jogi főiskolák, amelyek egyetemi színvonalon, de akadémia jelleggel és megjelöléssel mint jogakadémiák létesültek. Céljuk gyakorlati oktatás volt azok részére, akiknek pályájukon politikai képzettségre volt szükségük. Tanmenetükben a vezető szerepet a külvilágra vonatkozó ismeretek nyújtása, a világtörténelem és a nemzetközi jog tanítása vitte; hogy nem siker nélkül, azt a XVIII-dik század 80-as éveitől 1848-ig használt ilyen irányú tanmeneten kívül mutatta egyrészt azoknak a magyar nemzedékeknek a politikai nevelése, amelyek az 1848-diki reformokat megalkották; másrészt a Magyarországot kormányzó bécsi minisztereknek 1849-ben kiadott azon rendelkezése, amely a tanmenetből a nemzetközi vonatkozású tárgyakat törölte és ezzel kívánta megszüntetni azt,

hogy a magyarok politikai nevelésben részesüljenek, ilyen képzettséget kaphassanak.

Mikor a megfelelő ismeretek szerzése a jogi oktatás reformja útján intézményesen biztosítva látszott, az 1791. XVII. § újból kérte a külszolgálatban magyarok alkalmazását, az 1792. VIII. § pedig hozzátette, hogy jelentkezzenek azok, akik megfelelő képesítéssel rendelkeznek.

Abban az időszakban tehát, amely 1715 és 1815 között látszólag olyan kevés jelét mutatta Magyarországon önálló államiságának, a valóságban ennek számtalan és félreismerhetlen jelére akadunk. Még akkor is figyelemreméltó jelenség ez, ha mellőzzük azokat az — idegenektől — származó megállapításokat, amelyek szerint Magyarország képezi természetes súlypontját annak a birodalomnak, amely fölött a Habsburgok uralkodtak. Ezen idegenek közül mindössze kettőt említünk meg: Napoleon francia császár volt az egyik, Metternich herceg volt a másik.

Mindezek a vélemények és elgondolások arra voltak visszavezethetők, hogy a Habsburgok helyzete nem volt annyira szilárdnak tekinthető, mint amennyire azt a látszat mutatta. Károly császár halála (1740) után a Habsburgok öröksége körül tört ki az a háború, amely rövid megszakításokkal 1815-ig

folyt és amelynek eredményeit a következőkben foglalhatjuk össze: a Habsburg császár helyébe Wittelsbach-császár választása Károly császár halála után; a birodalmi ellenzék küzdelme a Habsburgok ellen Nagy Frigyes porosz király vezérlete alatt; Napoleon küzdelme a Német-Római Szent Birodalom ellen, amely 1806-ban feloszlott és a Habsburg-Lotaringiai ház a császári méltóságot csak úgy tudta megtartani, hogy a császári méltóságot örökös birtokaira, osztrák domíniumára ruházta át. Az Ausztriára támaszkodó császárnak azonban ellencsászára támadt nyugaton Napoleonban, keleten I. Sándor orosz cárbán; azok mindketten a Habsburg Ház örökségében, a császári méltóságtól takart európai vezetésben kívántak részesedni.

A Habsburgok attól kezdve, hogy 1740-ben megtámadták őket, 1815-ig Magyarország fegyveres erejére támaszkodtak. Napoleon 1805-ben és 1809-ben nyugat, Sándor cár 1812-ben kelet felől hiába szólították fegyverre a magyarokat; manifesztumokat intéztek hozzájuk és függetlenséget ígértek nekik, de mindez hiábavalónak bizonyult. A magyarok változatlanul hívek maradtak a Habsburgokhoz és Magyarország erőforrásai mellett ez a hűség volt az, mely azt a benyomást keltette a helyzet ismerőiben, hogy

a Habsburgok jól tennék, ha birodalmuknak súlypontját Magyarországon helyeznék el.

Magyarok a külszolgálatban, 1815—1866.

Az 1815-diki végzések alapján kialakult új Európában, a Habsburg uralkodók szolgálatában, a külszolgálat terén, a következő magyar diplomaták jutottak nagyobb jelentőségre: 1815-ben a római misszió ügyeit Apponyi Antal gróf vitte, aki 1825 végén a párizsi nagykövetség élére került. Eredetileg Londonba szemelték ki, de a Londonban levő nagykövet, a szintén magyar Esterházy Pál herceg, ragaszkodott állomáshelyéhez. A szolgálatban kifejtett érdemeiért Apponyit 1838-ban az aranygyapjas renddel tüntették ki és helyét csak a februári forradalom kitörése után, 1848-ban hagyta el. Fia, Rudolf gróf, korán lépett a külszolgálatba és 1856-ban a londoni nagykövetséget kapta meg. Mindkét Apponyi nagy szolgálatot tett Párizsban és Londonban a magyar ügynek; Rudolf fia, Sándor gróf szintén a diplomáciai pályán működött, de atyja halálakor (1876) visszavonult és magyar vonatkozású, külföldi ritkaságokban gazdag könyvtárát a nemzetnek adományozta.

Esterházy Pál hercegen a kongresszusok korának típusa emelkedett utolérhetetlen

tökélyre. Gazdagsága és társadalmi szereplése, páratlan befolyása és összeköttetései olyan tulajdonságok voltak, melyekről kötetekre terjedő apróságok és legendaszerű részletek olvashatók. E helyen inkább azokat a kevésbbé ismert vonásokat emeljük ki, amelyek politikai működésére vonatkoznak.

A történetírók rendszerint áldozatul esnek annak a propagandának, melyet a herceg ellen az angol parlamenti ellenzék folytatott. A támadásra két okuk volt a whigoknak, akiket akkor kezdtek liberálisoknak nevezni. Az egyik, hogy Esterházy herceg a kormányzattal volt jó viszonyban; az ellenzékkel nem is lehetett, mert ez visszahívását vonta volna maga után. A másik ok az volt, hogy a liberálisok mögött az orosz nagykövetség állott, az oroszok pedig Metternich herceg kancellárban éppen úgy, mint Wellington hercegből és az ő konzervatív barátaiban az orosz hatalmi tervek ellenségeit látták. Esterházy mindössze 31 éves volt, mikor 1815-ben londoni nagykövetté lett; benső barátja volt György régens hercegnek, majd királynak, kit az ellenzék gyűlölt és aki maga kérte, hogy Esterházyt mellette hagyják. Metternich olyan fontosnak látta ezt a kívánságát, hogy maga írta meg IV. Györgynek, miszerint az áthelye-

zést a király óhaja szerint megváltoztatták; saját fiát küldötte Londonba, hogy a levél átnyújtásával módját ejtse fia bemutatásának. Érthető volt ezek után az a kitüntetés, hogy 1825-ben Esterházy Pál képviselte Ferenc császárt a francia király koronázásán, 1834-ben pedig ő vitte a császár üdvözetét Berlinbe, hová akkor Miklós orosz cár megérkezett. Jobban kitűnik e megbízatás fontossága, ha úgy fejezzük ki magunkat, hogy a Szent Szövetség vezető hatalmainak berlini értekezletén az orosz császár és a porosz király oldalán a harmadik uralkodót magyar diplomata képviselte. Visszavonulásáról különbözőképen vélekednek a történetírók, forrásaik azonban főként az időközben hatalomra került angol liberálisok, akik mögött a gondosabb vizsgálat Lieven herceg orosz nagykövet alakját találta meg. Metternich hercegre is az orosz befolyás (Lieven hercegnő) hatott és így történt, hogy Esterházy helyét a jelentéktelen Neumann báró foglalta el, kit a szabadságáról visszatérő herceg a maga helyén talált. Viktória királynő kíméletlennek minősítette a bécsi rendelkezést, amelynek háttérében az orosz nagykövet felesége állott.

Ezek után alig lehet megelégednünk azzal a gondosan palástolt indokolással, hogy az ok Neumann alacsony intrikáiban volt

keresendő; nem is időznénk tovább e pontnál, ha éppen ezen a ponton nem emelkednék ki Magyarország fontossága, Esterházy szerepe és Széchenyi bekapcsolódása. Tudott dolog az, hogy Széchenyi Magyarországot gazdaságilag Középeurópa közép-pontjává kívánta tenni. Angolországi összeköttetéseit Esterházy közvetítette; nem a két ember közreműködése nélkül merült fel az a terv sem, hogy Budapesten angol konzulátust állítsanak. Széchenyi ebben az időben nagy dologra gondolt: az orosz gabonának, a magyarországi gabonával együtt, az Alduna és a Tisza vonaláról az Adria felé való szállítására és nyugaton való értékesítésére. Ezt a tervet az Esterházy oldalán szolgáló Neumann báró közölte Lieven hercegnővel, az orosz kormány pedig egyszerre három sikert aratott: a terv megbuktatását, a pesti angol konzulátus tervének megghiúsítását, Esterházy herceg visszarendelését. Esterházy visszahívása tehát Neumann bárón keresztül az orosz hatalomnak volt köszönhető.

A herceg megtörtén tért vissza Magyarországra és 1848-ban ő lett az első magyar felelős kormány külügyminisztere, az uralkodó pedig 1856-ban őt küldötte ki a moszkvai császárkoronázásra, sőt a szolferi-

női vereség után, 1859-ben, Londonba is kész volt visszahelyezni őt.

Magyarország nemzetközi státusa 1848 előtt.

Az 1815-diki végzések ismertetésekor sem azt nem szokták megmondani, hogy azok aláírói között a magyar király is szerepelt, sem pedig azt, hogy a magyar király a történelmi magyar állam egész birtokállományát biztosította.

Még kevésbbé találjuk méltatását annak a szerepnek, amelyet Magyarország 1815 után és 1848 előtt az európai politikában vitt.

Ezt a szerepet röviden abban foglalhatjuk össze, hogy Magyarország Európának az orosz hatalom felé előretolt bástyája volt. Annak ellenére, hogy a korabeli események az általános figyelmet nyugat felé terelték, a Habsburgok diplomáciájának intézője, Metternich herceg, kit általában a klaszszikus diplomácia egyik legnagyobb mesterének szoktak tekinteni, sohasem tévesztette szemei elől az orosz problémát, melyet köznyelven orosz veszedelemnek hívtak azért, mert benne az orosz hatalom törekvéseiben veszedelmet láttak.

Az orosz hatalom és az orosz külpolitika ugyanis a XVII-dik század vége óta követ-

kezetesen haladt előre azon az úton, hogy hatalmát kiépítve, rohamosan növekvő lakossága előtt megnyissa a tengerhez vezető utat. Nagy Péter cár volt az, ki a svéd hatalom romjain elérte a Balti-tengert; Nagy Katalin jelentős részt hasított ki a lengyel örökségből és a lengyel királyi méltóságot fiának szerezte meg; Sándor cár az aldunai fejedelemségeken át már a tengerszorosok felé igyekezett. Mindezt az európai hatalmaknak egymás ellen való fordulása és a meg nem szűnő háborúk tették lehetővé. Nem mindenütt olvassuk azonban azt, hogy a Habsburgok erejének aláhanyatlása és hatalmuknak megdöntése a francia és orosz császárokban, Napoleonban és I. Sándorban egyformán reményt keltett az iránt, hogy a mesés Kelet kincseiért is megindul a küzdelem és abban övék lesz a diadal. A Kelet-római Birodalom örökébe lépett ottomán hatalom ereje ugyanis megtört; a Habsburgok már nem tudták megszerezni Bizánc örökségét, amelyet még a XVII-dik század végén, az 1690-diki manifesztumban és attól kezdve is a maguk számára igényeltek. Nem volt véletlen tehát az, hogy a francia és orosz császárok ígértek függetlenséget a magyaroknak, hogy elvonják őket a Habsburgoktól, akik a régi magyar királyok jogigényeit újították meg és hogy egyszerre

két örökségen kívántak osztozkodni: az osztrák és a török császárok birtokán. Az sem valószínűtlen, hogy a cári orosz hatalom azért lépett be a franciák ellen alakult szövetségbe, mert Napoleont veszedelmes vetélytársának ismerte és mert Napoleon ellen azokat a Habsburgokat segítette diadalra, kiket gyengéknek ismert arra, hogy megtagadják az orosz hatalomtól a szabad érvényesülést Bizánc irányában, amerre már Ausztria hozzájárulását akarta szorgalmazni.

Ezek után érthető volt Metternich hercegnek az az aggodalma, hogy Sándor cár elzárkózott a szultánnak a Szent Szövetségbe való felvétele elől. Azzal érvelt, hogy a török császár nem keresztény uralkodó, amiben kétségtelenül igaza volt. Metternichnek azonban az volt az indokolt aggodalma, hogy ha a Szent Szövetség tagjai egymás területének kölcsönös biztosítására és megvédelmezésére szerződtek, akkor Törökországnak ebből a védelmi szövetségből való kihagyása egyben törvényen és védelmen kívül állítja Törökországot és ennek felosztásához vezethetett. Metternich hiába fordult a cárhoz; nem tudta elérni a török állam területének biztosítását, sőt az új orosz követ már a szultán engedélye nélkül orosz hadihajón kelt át a Boszporuson és arról lépett partra Konstantinápolyban;

ugyanakkor pedig az orosz ügynökök indították meg a görög felkelés szervezését. Mivel az aldunai fejedelemségek időnként hosszabb ideig orosz megszállás alatt voltak és az orosz csapatok a török háború (1827—29) idején oda ismét bevonultak, Metternich szerint a Habsburgoknak nem lehetett nagyobb problémájuk annál, mint hogy a Kárpátokat Krakkótól Orsováig körülölelő és a Habsburg Birodalom biztonságát fenyegető orosz hatalom ellenében védelmezzék. Ennek a védekezésnek kínálkozott alapjául a Kárpátok medencéjében fekvő Magyarország.

Mindezek figyelembevétele nélkül alig lehetne megérteni Metternich hercegnek azt az eljárását, hogy amíg német és olasz földön az alkotmányos és nemzeti mozgalmak elfojtásával tette magát népszerűtlenné, ugyanakkor Magyarországon nem gördített akadályt az országgyűlés összehívása, ilyennek három évenként való tartása és a magyar rendeknek külpolitikai téren tett szabadabb megnyilatkozása előtt. Általános feltűnést keltettek azok a nyilatkozatok, melyek a lengyel királyságnak 1832-ben az orosz államba való bekebelezése után hangzottak el és amelyeket alig lehetett volna megtartani Metternich kancellár ellenére, aki maga szorgalmas látogatója volt a

magyar országgyűlésnek. Magatartásából nem ok nélkül volt következtethető az, hogy elődeinél többet épített Magyarországra és hogy külpolitikája intézésében Magyarországot vette alapul. Nem hirdette ugyan, de a gyakorlatban Magyarországon horgonyozta le a Habsburg birodalom súlypontját.

Eljárásának okait nem nehéz megtalálnunk azokban a jelentésekben, amelyek 1815 óta halomszámra mondták el, miért nyomulnak az oroszok előre a Kárpátok völgyein át a magyar határ felé. A magyar fővárosban állomásozó Radetzky vezérkari tiszt akkor fejtette ki annak szükségét, hogy a Habsburg Birodalom védelmét katonailag is Magyarországra építsék; miután az oroszok ekkor tervezték az aldunai megszállás kiterjesztését Szerbiára, kézen fekvő volt az, hogy Magyarország külpolitikai fontossága előtérbe került. Ferenc császár 1830-ban körjegyzékben közölte az európai udvarokkal, hogy fiát, Ferdinánd főherceget, magyar királlyá fogja koronáztatni; nem ok nélkül látták ebben azt, hogy az osztrák császár tüntetni kíván azzal, hogy hatalma Magyarországra támaszkodik, ha mindenkit tanúnak hív meg ahhoz az aktushoz, mikor családjának tagját és örökösét a magyar nemzet királlyá teszi.

Ezt a Magyarországot azért kívánta meg-

gyengíteni a cseh Kolowrat Ferenc Antal gróf, mert vetélytársa volt és helyére kívánt ülni az idegenből származott mindenható kancellárnak; erősíteni pedig azért szeretne volna mindenáron Wesselényi Miklós báró, mert látta, mint veszi körül Erdélyt minden oldalról az orosz hatalom is mint tolja előre a magyarság ellen a Balkánról beszivárgott a görögkeleti románokat, kik Erdély lakosságának ekkor már jelentékeny részét alkották.

Erről az erdélyi magaslatról még jobban és talán leginkább áttekinthető volt az a küzdelem, amelyben Magyarország önmagával együtt Európát is védelmezte, a nyugatnak keletre tolt bástyája volt.

Kolowrat gróf olyan első ellenségnek látszott ebben a harcban, kivel szemben nehéz a védekezés, mert nem nyíltan támad; nem azt cselekszi amit mond és nem azt mondja, amit cselekszik, de alkalmas időben ő nyitja meg a kaput az ellenség előtt, ami neki sem használ. Alapjában véve nem kívánt egyebet Metternich megbuktatásánál és helyének megszerzésénél; a személyes harcban felhasznált eszközökkel azonban pusztítást idézett elő és mindenkinek súlyos bajokat okozott. A titok egyszerű volt: amíg Metternich az orosz veszedelemre való tekintettel az erőket összefogni törekedett,

addig Kolowrat a centripetális erőkkel centrifugális erőket állított szembe: a Habsburg Birodalom összetartásával annak szétrobbantását; olyan valamit, amit ő maga sem kívánt, mert ő csak Metternich állását kívánta ezen az úton magának megszerezni. Nagyobb ellentétet keresve sem lehetne találni, mint amilyen volt egyik oldalon a Kolowrattól támogatott és az ő pártfogása mellett jól megszervezett „szláv veszedelem” és a Wesselényitől javasolt német-magyar-román összefogás között.

Ez a két erő volt az, ami 1848-ban félelmes erőit összemérte. Ez az összeecsapás bírta rá a bécsi udvart arra, hogy Kolowratra bízza magát és a maga megmentésére az orosz hatalmat hívja segítségül. Elfordult Metternichtől, aki hosszú évtizedeken át sikerrel védelmezte és európai hatalommá tette a Habsburgok birodalmát. A kancellár hamis útlevéllal, álnév alatt menekült Bécsből külföldre, hogy átadja helyét Kolowratnak. Az ettől segítségül hívott orosz hatalom beavatkozása lehetővé tette ugyan az orosz hatalomhoz támasztott osztrák összbirodalom felállítását; de annak erejét már nem saját népei, hanem idegen hatalom adta meg. Nem is állhatott fenn tovább, mint ameddig erős volt az, akire támaszkodott:

annak gyengülése az ő katasztrófáját vonta maga után.

Az első magyar külügyminisztérium.

A magyar nemzet századok óta törekedett arra, hogy a maga sorsának intézését kezébe vegye, arra minél nagyobb befolyást gyakoroljon. Ez volt a programja, nemcsak eszménye, az egész magyarságnak; erre törekedett különösen az a nemzedék, amely kellő politikai ismeretek birtokában egyre fokozódó érdeklődéssel nézte az európai nemzetek haladását.

Az 1848-diki forradalom német, olasz és magyar földön az alkotmányos jogok biztosításán kívül a nemzeti erők egybefogására törekedett: szabad hazában erős, egységes nemzet voltak a mozgalom eszményei.

Ennek a mozgalomnak tehát lényeges részét alkotta az a tőle kiharcolt vívmány, hogy az 1848 március végén megalakult első magyar felelős minisztériumnak magyar külügyminisztere is volt. Nem kisebb ember vállalkozott annak vezetésére, mint Esterházy Pál herceg, a legnagyobb élő magyar diplomata és az ország egyik legtekinélyesebb főura. Fényes multja és a személyéhez fűzött nagy remények és várakozások nem engedik meg azt a feltevést, hogy az ő

személyében kiválasztott első magyar külügyminisztert nem a magyar külügyek intézésére, nem azok irányítására szemelték ki. Az, hogy egyben az udvar előtt kedves személyiség volt, csak növelte a vállalt feladat fontosságát; nem akadályozta, de megkönnyítette annak vállalását. Külön meg kell mondanunk ezt azért, mert számtalan esetet találunk arra, hogy a bécsi udvar és kormányzat embereinek befolyása olyan mértékben hatott, hogy megállapítani sem merték azt a tényt, hogy az 1848-diki magyar kormánynak külügyminisztere is volt. E pártosság folytán az 1848-diki mozgalom erejét is olyan mértékben tompították, hogy annak várható eredménye nem lehetett más, mint az 1848-diki mozgalom történetének a magyar nemzet történetéből való elhagyása. Így mondták többek között azt, hogy mivel Esterházy Bécsben székel, Bécs pedig magyar szempontból külföldnek számított, azért nevezték őt külügyminiszternek, mert a magyar külügyminiszter Bécsben, tehát külföldön székel; hogy csak a király személye körüli tárcanélküli miniszter volt, összekötő postahivatal az idegenben élő magyar király és a magyar nemzet között.

Mindez a megállapítás nem a való tényen alapult, tehát kritikailag nem állja meg helyét. Ha tény volt az, hogy az 1848. már-

cius végén alakult magyar királyi kormánynak külügyminisztere is volt, úgy nem állíthatjuk azt, hogy nem volt neki külügyminisztere. Más kérdés az, hogy mit értett abban az időben a magyar politikai közvélemény külügyminiszter alatt, de nem tételezhető fel, hogy olyan valakit értett, aki nem külügyekkel foglalkozik, mert akkor nem kívánta volna, hogy külügyminisztere legyen. Hogy a magyar külügyminiszter nem a magyar állam területén, hanem Ausztria fővárosában rendezkedett be, az nem államjogi, hanem adminisztratív szempontból bírálendő el. Annál inkább, mert az ő személyében a magyar király is Bécsben lakott, tehát az nem változtatott azon a tényen, hogy volt magyar királyság is; ott székelte a magyar királyi kancellária, mely elmúlt századokban a külügyeket vitte vagy legalább is arra volt hivatva, és ennélfogva működött az uralkodó mellett, a magyar király oldalán. Miután a magyar közvélemény nem értesült kellően a felelős külügyminiszter ténykedéseiről, az országgyűlésben még 1848 nyarán javaslatot nyújtottak be a magyar fővárosban fellállítandó külügyminisztérium szervezése iránt. Nem a külügyminiszter ellen irányult ez a javaslat, még bizalmatlanságot sem lehetett látni benne; mindössze arról volt szó, hogy a közvélemény intézmé-

nyesen kívánt gondoskodni Magyarország külső ügyeinek megfelelő intézéséről. Nemcsak logikus folyománya volt ez a régi követeléseknek, hanem azoknak megfelelő formába öntése és megvalósítása.

Annak ellenére, hogy bécsi udvari körökre való tekintettel később is mentegezni kívánták azt a tényt, hogy Magyarország saját ügyeinek intézésére törekedett, a kéznél fekvő akták fölöslegessé teszik a felmerült aggodalmakat, mert forrásszerűleg megállapíthatdó, hogy a különben aulikusnak ismert Esterházy vezetése alatt álló magyar királyi külügyminisztérium az osztrák császári külügyminisztériummal egyetértve működött; nem forgott fenn tehát abban az időben az a veszedelem, hogy a magyar külügyminisztérium a Habsburg Birodalom érdekeivel — amelynek egyébként Magyarország is alkatrésze volt — szembehelyezkedik. Ez a felfogásbeli eltérés csak később keletkezett.

Az a forrás, amelyből a vele szemben való tartózkodás táplálkozott, sem nem a miniszter személye, sem pedig minisztériumának létezése volt, hanem az egyik oldalon a már 1848 március óta orosz beavatkozást előkészítő, tehát a közös érdekek vonalát elhagyó osztrák császári kormánynak a magyar kormány ellen fordulása, másik oldalon pedig

Esterházy herceg államtitkárának, Pulszky Ferencnek, Kossuth Lajos bizalmi emberének, saját elhatározása folytán, főnöke és a magyar kormány tudta és jóváhagyása nélkül a bécsi forradalmi elemekkel való összefogása az osztrák császári kormány megbuktatására: két szélső irányzat összeütközése. Esterházy herceg így maga is két tűz közé került és egyikben sem kívánt elégni. Visszavonulása csendben, szinte észrevétlenül történt. Hivatalának iktatókönyvében az utolsó bejegyzés a következő szavakkal mondotta el a dolgot: miután a miniszter lemondott, az államtitkár pedig elmenekült, a hivatal vezetője utazzék Olmützbe és tegyen előterjesztést az uralkodónak az árván maradt hivatal sorsa iránt (1848 november 9).

A világháború elmúltával feltárt hivatalos ügyiratok tanúsága szerint a Bécsben működő magyar külügyminisztérium szereplése két külügyi vonatkozásban érdemel említést. Az egyik az az eset, amikor Esterházy herceg a magyar kormány megbízásából a bécsi angol nagykövet — Ponsonby lord — útján az angol külügyminiszterhez — Palmerston lord — fordult és az orosz határról vett jelentések alapján Oroszországgal szemben Anglia támogatását szorgalmazta. Ebbe az eljárásba bevonta Esterházy az osztrák császári kormány külügyminiszterét is — aki-

nek rendelkezése alatt a régi külügyi hivatal (*Staatskanzlei*) állott —, tehát annak segédkezésében bennfoglaltatott a magyar királyi külügyminiszter ilyen irányú jogkörének elismerése is. A másik eset az, hogy az osztrák császári külügyminisztérium 1848 július végén körjegyzékben világosította fel az osztrák császári missziókat arról, hogy milyen ügyekben fogadják el a magyar külügyminisztérium hivatalos megkereséseit. Ebben tehát szintén benne volt Esterházy herceg külügyminiszterségének elismerése. Ezek után semmi ok nincsen arra, hogy annak létezését magyarok homályosítsák el.

Ha tehát ezek ellenére az osztrák császári kormány 1848 augusztus 31-ikén a magyar kormányhoz intézett jegyzékében az osztrák császári külügyminisztériumot olyan kormányhatóságnak kívánta tekinteni, amelynek egyedül tartozik hatáskörébe Magyarország külügyeinek intézése, akkor nyilvánvalóan az osztrák, nem pedig a magyar kormány felfogása változott meg; az és nem a magyar kormány helyezkedett szembe a törvényekkel; annak állott érdekében a magyar királyi külügyminisztérium eltüntetése is.

Ezek után történt meg Esterházy herceg lemondása, tehát ő sem állott az osztrák kormány oldalán; ez magában vett magára

minden felelősséget a megegyezés meg nem születése és a szakítás megtörténte miatt.

A tényekhez tartozik annak megemlítése, hogy a Budapesten tervezett és július 25-ikén az országgyűlésben javasolt magyar külügyminisztérium sem jött létre. Meg kell azonban említenünk, hogy a kormány egyes tagjai — Kossuth Lajos és Szemere Bertalan — a külügyminiszter tudtán kívül folytattak külügyi jellegű ténykedéseket és hogy azokban Pulszky Ferenc államtitkár segítségükre volt. Esterházy hercegnek tehát az is okul szolgált a lemondásra, hogy bizalmatlanságot láthatott abban a fondorkodásban, melyet a háta mögött Kossuth és Szemere miniszterek űztek.

Kossuth szempontjából a kérdés akként nézett ki, hogy ő kabinetben egyesült különböző pártállású miniszterek közül a maga pártjának embereit és barátait fogta össze, a maga többségi pártját igyekezett hatalomra juttatni, a maga céljaira használta fel barátját, Pulszky Ferenc külügyi államtitkárt.

Mikor a törvényes Batthyány-kormányt a Honvédelmi Bizottmány váltotta fel és a hatalom Kossuth kezébe került, elnöki hatáskörébe vette a külügyek intézését is. A helyzet azonban változást szenvedett, mert Ausztria már Oroszországra támaszkodott, az osztrák-orosz szövetség pedig minden oldal-

ról zár alá vette Magyarországot. Az aldunai fejedelemségeket orosz csapatok szállták meg, Szerbia Bécshez csatlakozott és Kossuth nem tudott összeköttetésbe lépni a külső hatalmakkal. Ezért kísérelte meg a magyar kormány hatáskörébe vont egyes ügyeknek a blokádvonalon kívül való vitelet; így tervezte az Adriai tengeren magyar flotta építését és építette reményeit a velencei forradalomra; így küldötte Teleki Lászlót gróft Párisba és ruházta fel őt olyan hatáskörrel, amely megfelelt egy magyar külügyminiszter hatáskörének — amennyire annak gyakorlását a körülmények megengedték. Azzal az ellenvetéssel szemben, hogy ez nem hihető,, a források erre sokkal meszebbmenőleg figyelmeztetnek; annyira, hogy Teleki ebbeli működésének forrásszerű megvilágítása még a jövő kutatás feladata.

Újra felmerült a külügyminisztérium kérdése az 1849 április 14-ikén elkövetkezett trónfosztás után. Kossuth kormányzó címmel államfővé lett, Szemere Bertalant bízta meg a kormány vezetésével, Szemere pedig Batthyány Kázmér gróft kérte fel külügyminiszternek.

Az új külügyminiszter aktáiból kiderül, hogy az iktatószámok rendes hivatal, az első magyar külügyminisztérium létezésére engednek következtetni. Hogy az hol, mi-

lyen alakban működött és mit végzett, azt eddig csak részleteiben, helyesebben töredékekben derítette fel a kutatás. Mindössze annyit tudunk, hogy működése már a világségi fegyverletétel előtt véget ért; az általános zavarban nyomaveszett; problémának maradt sok mindenféle problémával szemben; problémájává lett a magyar küzdelemnek és a magyar sorsnak.

Magyar követek.

Abban a felbuzdulásban, melyet az 1848 márciusi forradalom diadala magával hozott, külső kapcsolatok alatt leginkább a követek útján való összeköttetést értették. A napfényre került iratok azonban a baráti érintkezések leple alatt fegyverszállítások útvo-nalait is megrajzolják, tehát fel kell tennünk, hogy a baráti érintkezések érzelmi része mögött komoly tervek rejtőztek, melyeknek okai és céljai egyformán komolyak voltak, részletei nagyrészt homályban maradtak. Mielőtt azokat érintenénk, egy pillantást kell vetnünk az első magyar kormány követeire és külföldi misszióira.

Ezen a téren három kategóriát különböztethetünk meg: a Batthyány-kormány, a Honvédelmi Bizottmány és a Szemere-kormány kiküldötteit.

A Batthyány-kormány idejéből főként a Frankfurtba küldött misszió érdemel említést, mert leginkább az ismeretes.

Eredetét abban a baráti érzésben kell keresnünk, mellyel a magyar nemzet, a függetlenségért vívott nagy politikai küzdelmében, a vele szemben álló bécsi körök háta mögött, a német és olasz nemzetek iránt viseltetett. Az olasz nemzet iránt azzal mutatta rokonszenvét, hogy nem adott katonát az olaszok szabadságmozgalmának elfojtásához; a német nemzet iránt azzal, hogy a német nemzetgyűléshez követeket küldött. A lelkesedés hevében azonban nem tartották meg azokat a formákat, melyeket ilyen alkalmakkor kínos pontossággal meg szoktak tartani, nehogy szakadást okozzanak abban a nemzetközi rendben, amelyben minden állam és kormányzat elhelyezkedni kíván. Abból a zavarból, mely Szalay László és Pázmándy Dénes kiküldetését kísérte, az hámozható ki, hogy lényegében a magyar országgyűlés két tagjának a német nemzetgyűléshez való küldéséről, a magyar-német barátságnak a két nemzet között ezen az úton való megteremtéséről volt szó. Ehhez Esterházy herceg útján az osztrák császári kormány is hozzájárult. Arról azonban senkinek, még Esterházynak sem volt fogalma, hogy Kossuth és Szemere titkos utasításokkal és megbízó-

levelekkel látják el őket, „nagyköveteket” csinálnak belőlük, amik nem voltak és nem is lehettek, katonai szerződések kötésére hatalmazzák fel őket, Szalayt pedig Párisba és Londonba irányították, hol az osztrák nagykövetek természetesen a magyar királyt is képviselték. Az idegen kormányok ezzel utasították el Szalayt, mert el sem volt képzelhető, hogy egy uralkodónak egyidőben két olyan követét ismerjék el, akik egymás ellen kérik az ottani kormány támogatását. Így történt, hogy amikor Szalay 1848 decemberben Palmerston lordot megérkezéséről értesítette, az közölte vele, hogy csak a Londonban székelő osztrák nagykövet útján veheti fel vele az érintkezést. Eljárása egyenes válasz volt Szalay „követ” kérdésére. Hogy az elutasítás nem Palmerston lord terhére volt írható, de nem is Magyarországnak szólt, az kitűnt abból, hogy Szalay elutazása után, 1849 tavaszán, háromízben is fogadta Pulszky Ferencet, aki nem mondta magát követnek és nem mutatott fel követi megbízólevelet a Honvédelmi Bizottmánytól, amelyet külföldön forradalmi kormánynak ismertek és mint ilyent el nem ismertek.

Ugyanilyen helyzetben volt Párisban Teleki László gróf, aki szintén a Honvédelmi Bizottmánytól kapta megbízatását. Működését — melyet különleges megbízásánál és mi-

niszteri hatáskörénél fogva az ismertnél jóval nagyobbnak kell tartanunk —, az tette lehetővé, hogy követi jelleg erőltetésével nem ütközött bele a fennálló szabályokba; ügynök volt és a maga ügynökeit akadálytalanul küldötte Londonba, Turinba, Belgrádba, Sztambulba.

Kossuth a trónfosztás után rendes követ-ségek felállítására gondolt és csak a katonai eseményeken múlt az, hogy az általa kiküldött követeket egyes hatalmak — Svájc, az Egyesült Államok stb. — nem viszonzták. Még a brit kormány is megtette a vonatkozó rendelkezéseket abban az irányban, hogy adott esetben a magyar fegyverek sikerét a forradalmi magyar kormány elismerésével fogja honorálni.

Az „orosz veszedelem” és ellenszere.

Az 1815-től 1848-ig terjedő korszak leg-súlyosabb gondját azok az események okozták, amelyek Magyarországtól keletre játszódtak le. Maga Metternich herceg járt elől az „orosz veszedelem” elhárításában és alig értenénk meg az ő politikáját, ha figyelmen kívül hagynánk ezt a törekvését, mely egyébként az egész magyar közéletben élénk visszhangra és méltánylásra talált. Okát abban találhatjuk, hogy keletről, a ma-

gyar végekről, állandóan komor hírek érkeztek. Az orosz hatalom terjeszkedési vágya és az erre vonatkozó baljóslatú jelek komoly valóságot lepleztek.

Metternich herceg azzal készült fel a veszedelem elhárítására, hogy az egyik oldalon mindent megtett a Szent Szövetség fenntartására, mert az alapjában véve mint osztrák-porosz-orosz szövetség, az orosz hatalom erőit lekötve tartotta, a másik oldalon pedig védelmi állapotba helyezte Magyarországot, mely a tőle nyugatra fekvő Ausztriát fedezte és védelmezte. Mindjárt hozzátehetjük azt is, hogy a magyar kormány ugyanezt a politikát folytatta 1848-ban; azzal is, hogy az osztrák kormánnyal együtt védekezett, azzal is, hogy a német barátságot szorgalmazta; azzal is, hogy Angliához fordult segítségért és — részben — hogy fegyverkezett.

A cseh Kolowrat grófnak, Metternich herceg vetélytársának, más volt a felfogása. Ő abban a feltevésben volt, hogy az orosz hatalommal való szembeszállást fölöslegessé teheti a vele való szövetkezés, a rá való támaszkodást pedig hasznossá teheti az, ha Ausztria németisége helyett a Habsburg Birodalom szláv lakosait erősítik és szervezik politikai hatalommá. A csehek és délszlávok szervezkedését, illetőleg szervezkedésüknek Bécsből folyt irányítását így követte az orosz

császári kormányval fenntartott bizalmas kapcsolat, melyet a nyugati forradalmak veszedelemével indokoltak meg. Mikor Metternich 1848 márciusban megbukott, az általános örömben senki sem vette észre, — nem is tudhatta volna meg —, hogy annak nyomában titkos megállapodás létesült az osztrák és orosz udvarok között, amit Metternich távozása tett lehetővé. Ezt a bécsi angol nagykövetnek abból a jelentéséből tudjuk, melyet Kolowrat miniszterelnöksége idején küldött haza és amelyben azt írta, hogy Bécs az orosz beavatkozásra építi számításait és reményeit.

Az „orosz veszedelem” elhárításának tehát a korabeli politikusok egyszerre két fegyvert tettek a tűzbe: a magyarok védekezésre gondoltak és ezt a védekezést — Wesselényi útmutatásaként — a nem-szláv elemek — németek, magyarok, románok — összefogására kívánták építeni; a bécsi udvar, Kolowrat gróf tanácsára, védekezés helyett szövetekezésre gondolt; nem gondolván arra, hogy ennek nyomán Ausztriának a németek és magyarok helyett a szlávokra kell támaszkodnia, ezek pedig a románokat is a németek és magyarok ellen tolják előre és arra voltak alkalmasak, hogy az orosz politika felhasználja őket.

Metternich bukása és Kolowrat diadala

tehát azt jelentette, hogy Ausztria és vele Középeurópa sorsának irányítása 1848 március óta Miklós cár kezében volt.

Az orosz diplomácia fel volt készülve a bizalmas értesülések alapján régóta várt fordulatra, melyet kedvező alkalomnak tekintett arra, hogy Sztambult megszerezze. Taktikája átütő sikerekre volt építve. Mindenekelőtt fedezte Galicia és Bukovina tartományok biztonságát és lehetővé tette, hogy az ott állomásozó császári csapatokat Milánó felé, az olaszok ellen szállíthassák. Ennek folytán a magyar ezredek nem jutottak el Magyarországra és nem állhattak rendelkezésre a magyar kormánynak, az Itáliában álló magyar erők viszont lehetővé tették Radetzkynek a győzelmet a magyarokkal rokonszenvező olaszok fölött, Windischgraetz hercegnek pedig a csehországi, majd a bécsi forradalmak elfojtását, Prága, Bécs és Zágráb vonaláról Magyarországnak félköralakban való körülvételét. Ugyanakkor az oroszok Moldvát és Havasalföldet szállották meg és így indult el a minden oldalról körülzárt magyar kormány ellen Windischgraetz herceg. A Debrecenbe szorult Honvédelmi Bizottmány rendelkezési területe jóformán csak a tiszamögötti síkságra terjedt ki Szolnok és Várad, Eger és Arad között.

A felvidéki származású vezetők — Kossuth, Szemere, Pulszky — már az őszy folyamán magyar szolgálatba vették az oroszok elől menekült lengyeleket és ez indította Miklós cárt arra, hogy nagyobb erővel forduljon Kossuth ellen, ki 1849 április 14-ikén a Habsburgokat trónvesztetteknek nyilvánította. A detronizáció következtében azonban a magyarok egymás között is megoszlottak; a hadsereg Világosnál letette a fegyvert, a magyar és lengyel vezetők török földre menekültek és kezdetét vette a kiadatás követelése; a cár a lengyel, az osztrák császár az osztrák vezetőknek mint katonaszökevényeknek kiadatását követelte.

Az „orosz veszedelem” a Duna-medencéből átköltözött a Balkán-félszigetre és ott helyezkedett el Sztambul fölött, a tengerszorosok közelében, amire az oroszok egy évszázad óta vágyakoztak.

Törökország semlegessége.

A Honvédelmi Bizottmány nehéz helyzetben olyan kis területre szorítkozott, hogy annak megtartása létkérdéssé vált reá nézve. Kossuth, aki Bécs falai alól Debrecenig hátrált, még egy kíséretre szánta el magát, hogy a helyzetből szabaduljon és az általa meghívott Bem József lengyel tábornoknak,

kit az erdélyi haderő élére állított, sikerült Erdélyen át elérnie a török határt.

Törökország semleges állam volt és megnyithatta határait a magyarok előtt.

Kossuthban ekkor született meg az az elhatározás, hogy a semleges Törökországon át keres kapcsolatot a külfölddel. Három ilyen kísérletét ismerjük: a Portához nagykövetséget és delegációt kívánt küldeni Beöthy Odön vezetése alatt; mikor ez a trónfosztás miatt nem sikerült, Andrássy Gyula grófot indította Sztambulba; mikor annak sem sikerült az orosz beavatkozás elhárítása, ő maga jelent meg száműzöttként és arra egyszerűsítette terveit, hogy a kiadást elkerülve, Törökországból a nyugati államokba juthasson el.

Tévedése abban állott, hogy Törökország nem volt semleges hatalom. Formailag annak tartotta ugyan magát, de a valóságban mindent megtett, mit az orosz cár követelt. A lengyel és a magyar menekültek kiszolgáltatását csak idegen hatalmak akadályozták meg.

Miklós cár Európája megváltozik.

Miklós cár nagy tervét a bécsi udvarra építette. Azt emelte fel és annak tette lehetővé, hogy orosz segítséggel diadalt arasson

az olaszok, magyarok és poroszok fölött. Mindent megtett neki, amit Kolowrat elérni akart. Kolowrat utóda, Schwarzenberg herceg az orosz segítség alapján olyan osztrák államot alapított, amely arányaiban a leg-túlzottabb fantáziát is túlhaladta. Mindössze azt hagyta ki számításaiból, hogy Sztambul megszerzésének útjában Anglia áll. A bécsi miniszterek sem sejtették akkor még, hogy a krími háború (1853—56) azt az orosz hatalmat dönti meg, amelynek tűzfalához az osztrák összmonarchiát hozzáépítették.

A tűzfal leomlott és az új Ausztriát senki sem tudta megmenteni, mert nem a maga lábára állították.

Ma már egyre általánosabb az a feltevés, hogy a legnagyobb cár hatalmának megrendülését látva, önkezével vetett véget életének. Az az Európa pedig, amelynek megalakításán annyit fáradozott, alapjaiban ingott meg: bukása magával rántotta Schwarzenberg herceg nagyosztrák államát is.

Az osztrák-orosz hegemonia láncáiból kilépő Európát most a nemzeti eszme diadalához irányítva igyekeztek újjáépíteni.

A hullámot az orosz háborúban résztvevő olaszok indították meg. Londonban azzal kívánták elkerülni az összeomlással járó katasztrófákat, hogy Ausztria engedje át az olaszoknak Lombardiát és vegye magához

az aldunai fejedelemségeket. Ezt az 1855-ben Napoleon császártól felvetett gondolatot a román Bratianu azzal hiusította meg, hogy a románok egyesítésével Ausztriánál egységesebb és életképebb alakulást kínált fel Franciaország szövetségeseül, mint amilyenek a megingott és különféle népekből összerakott Ausztria látszott.

Ugyanakkor az angol kormány a magyarok megbékítésével — Ausztria és Magyarország erőinek egyesítésével — akart gátat emelni az orosz hatalomnak, mely akkor már a háborúból való szabadulásra gondolt. Ez tette lehetővé Esterházy Pál herceg moszkvai szereplését is, amelyet nyomon követtek a béketárgyalások. A párisi béke (1856) azonban csak rövid ideig jelentett nyugópontot, mert a szerződés megkötése után az olaszok fogtak fegyvert és a bécsi udvar kénytelen volt nekik adni Lombardiát — minden ellenszolgáltatás nélkül (1859).

Most már csak Ausztria megmentése és időszerű átalakítása volt hátra, mely Magyarországnak az abszolutizmus láncáiból való kiszabadításával vált lehetővé.

Mikor a Batthyány-kormány megbízásából Esterházy Pál herceg külügyminiszter 1848-ban Palmerston lordhoz fordult, az Ausztria és Magyarország összefogásában jelölte meg az utat. Nem úgy képzelte azonban el

a dolgot, ahogyan azt Kolowrat nyomán megvalósították, mert Ausztriát nem gyengíteni, hanem életképessé kívánta tenni, Oroszországnak viszont nem erősítését, hanem gyengítését kereste. Azért üdvözölte az angol kormány az olaszországi vereség nyomán az 1860-iki változást, a magyar alkotmány visszaállításának kilátásba helyezését és javasolta 1867-ben, hogy Törökország adja el Romániát az olaszoknak, ezek pedig torkolat Ausztria birtokába kerülhessen. Még 1864-ben is felmerült a terv abban az alakban, hogy Romániát Ausztria vásárolja meg. Ebből kiderült, hogy a hatalmak Romániát ekkor még nem tekintették az európai államrend nélkülözhetetlen alkatrészének. Azzá csak a következő időszakban, a magyar Andrássy fáradozásaként lett.

Mindezek a kísérletek mutatták, mennyire foglalkoztatta Középeurópa, Magyarország és Ausztria kérdése a hatalmakat. A dunai kérdést nem az orosz cár vagy az osztrák császár, hanem a német és az olasz egység diadala döntötte el, az egységes és hatalmas Németország és Olaszország oldalán pedig a történelmi Magyarország helyreállítása.

Igy jött létre az 1867-diki osztrák-magyar kiegyezéssel az Osztrák-Magyar Monarchia, miután a dunai kérdést pusztán Ausztria keretében nem tudták megoldani.

ÖTÖDIK FEJEZET.

MAGYARORSZÁG A KETTŐS MONARCHIÁBAN.

1867—1918.

A magyar állam jogi személyisége és a külügyek intézése.

Azokban a változásokban, amelyek 1848 és 1866 között a középeurópai kérdés változásait mutatták, a magyar állam jogi személyisége változatlanul megmaradt. A magyar király, aki a magyar királyságot őseinek örökségeként bírta, koronázása előtt sem rendelkezett akként, hogy Magyarországot vagy annak egyes részeit más államra ruházta volna, más állam rendelkezési jogát magyar államára terjesztette volna ki. Az osztrák császárság szintén az ő birtoka volt és a bécsi minisztereknek Magyarország ellen intézett támadásai nem az uralkodó birtoklási, hanem Magyarország önrendelkezési jogát és kormányzati szabadságát érintették. Azok az idegen hatalmak, melyek a még meg nem koronázott Ferenc Józsefnél közbenjártak, szintén nem az ő magyar királyságának nemzetközi státusát kívánták megváltoztatni, hanem az alkotmány helyreállításával a ma-

gyar királyság népeinek megbékítésére, birodalmának erősítésére törekedtek.

Az a jogi személyiség tehát, melyet az események és változások döntő módon érintettek, nem Magyarország volt, amely ősi jellegét és birtokát megtartotta, hanem Ausztria, mely német és olasz birtokait elveszítette és úgy külsőleg, mint belsőleg átalakult.

Érthető volt ez amiatt, mert amíg Magyarország csak a Habsburg Birodalomnak, nem pedig egy osztrák államnak volt része, addig magyar államként ismerték el akkor is, ha Ferenc József osztrák államának státusa megváltozik.

Ausztria változatlanul alkatrésze volt a német államnak, amelyből most Bismarck, Poroszország miniszterelnöke, kidaszította és arra kényszerítette, hogy fogjon össze Magyarországgal, amelyre nagy mértékben rá volt szorulva, mert saját léte függött tőle. Az osztrák császárság félköralakban fogta körül Magyarországot, a félkörnek természetes középpontja pedig Magyarország volt. Ha valaki lefejtette volna róla, nem állhatott volna meg magában a félholdszerű alakulat. Hozzá kell vennünk azt az irányt is, amelyben a Német Szövetségből kidaszított Ausztria eltávozott és a délkelet felé való elvonulás határozottságát: maga Bismarck is azt

ajánlotta, hogy válassza jövője alapjául a Magyarországhoz való igazodást.

Ez az igazodás volt a háttere annak a feltevésnek, hogy Bismarck Magyarországra kívánta építeni a Habsburgok politikájának súlypontját; ez volt a háttere az 1867-diki kiegyezés megalkotásának és az Osztrák-Magyar Monarchia megalakulásának.

Magyarország — mint mondani szokták azok, akik a dolgokat kívülről szemlélik — „elhagyta” Ausztriát, amelyhez sohasem tartozott, mert az abszolutizmus idején is megtartotta külön államiságát. Mégis meg kell említenünk ez állítást azért, mert a magyarellenes propaganda később azzal vádolta meg Magyarországot, hogy Ausztriából történt kivonulásakor — amelybe sohasem vonult be — többet vitt magával, mint amennyivel Ausztriába bevonult. A valótlanúságra épített fenti érvelés igen gyöngye alapot nyújthatott a cseheknek ahhoz, hogy Felsőmagyarországot ezen a címen szerezzék meg az 1918-ban felállított cseh állam részére, mint olyan tulajdont, mint amelyet Magyarország 1867-ben Ausztriából magával vitt.

A cseh állam alkotói azzal érveltek, hogy Ausztria az 1866-diki háború elvesztése után magával tehetetlen áldozatként hevert a magyarok előtt. Ennek jelei nem voltak

megállapíthatók. Sokkal inkább látszott az a megdöbbenés, mely a cseheket elfogta akkor, mikor a poroszok Németországot egységes állammá tették, mert Csehországtól északra olyan hatalom alakult, melynek ereje az összefogás következtében emelkedőben volt. Nem maradt hátra más, mint a megtört Ausztriát alátámasztva kelet felé, tehát az ellenkező irányban, Magyarország felé keresni kárpótlást; így történt, hogy Ausztria és Magyarország viszonyában a csehek, 1867-től kezdve magyarellenés magatartást tanúsítottak. Nyilvánvalóan megtevették őket azok az aggodalmak, melyeket a német hatalomnak porosz vezetés alá kerülése maga után vont; legalább is ez bírta őket arra, hogy Ausztria mellé álljanak, amelyhez államjogilag is tartoztak és annak oldalán Magyarország gyengítésére törekedjenek.

Az új konstrukcióban Ausztria erejét mutatta többek közt az, hogy a két állam meg egyezését nem öntötték szerződés formájába; ennek folytán nem is lehetett megállapítani külső alakját annak az aktusnak, melyben két önálló állam egy birodalommal egyesült. Az uralkodó Ausztriában élt, nem pedig Magyarországon; ha kellett valami a magyaroknak, azok jártak Bécsbe, nem pedig az osztrákok Budapestre. A császári

méltóság közfelfogás szerint nagyobb volt a királynál; arra senki sem gondolt, hogy az osztrák császárság 1866-ban megszűnt volna, ha nem lett volna magyar királyság, hogy abba kapaszkodják. Ausztria birtokában voltak mindazok a kormánysszervek, amelyek addig a Habsburg Birodalom ügyeit igazgatták; miután a kiegyezés nem államközi szerződésen nyugodott, ezeket a hatóságokat sem szét nem választották, sem meg nem osztották. A magyar nemzet, amelynek magatartásán Ausztria sorsa múlt, nem kívánta sem a fennálló udv'ari hivatalok megszüntetését, sem azok megosztását, még kevésbbé állított magyar külügyminisztériumot és diplomáciát.

Deák Ferenc, a kiegyezés kereteit jogászai elgondolás szerint alkotta meg. A *Pragmatica Sanctióból* és az uralkodó személyének közösségéből indult ki. Azt mondta, egy uralkodó kifelé nem oszthatja meg magát és nem képviselheti őt kifelé két különböző követ. Ebben mindenki egyetértett vele, de a külügyminiszter személyének közösségét már az első miniszter akként értelmezte, hogy osztrák, nem pedig magyar birodalmat képvisel. Beust gróf után Andrássy Gyula grófnak kellett jönnie, hogy megmentse a külügyek közösségét, illetőleg,

hogy megakadályozza ezeknek Ausztria részéről való kisajátítását.

Deák alkotása a legtökéletesebb jogász alkotás volt, melyet az államtudomány ismer. Beust azonban túltette magát rajta és Bismarckot igyekezett utánózni, aki elől Bécsbe menekült és akinek Bécsből akarta megmutatni a maga erejét. Mikor Bismarck birodalmi kancellára lett, már az első közös minisztertanácsban ő is birodalmi kancellárnak címezte magát és úgy tüntette fel a dolgot, mintha mögötte is lenne vagy maradt volna valami egységes birodalom. Csak a magyarok vették észre, hogy „a birodalmi kancellár és a császári királyi miniszterelnök” elnevezés nem felel meg a kiegyezés szellemének és hogy szerződés hiányában megmaradt a régi Ausztria. Megmaradt a kancellár, amilyen Metternich herceg volt, az lett Ausztria és Magyarország miniszterelnöke, holott a valóságban külön miniszterelnöke volt Ausztriának és Magyarországnak is. A *Reichs-kanzler* és a *Reichs-ministerium* elnevezések még egy ideig használatban voltak; csak 1868 elején mondotta ki a közös minisztertanács, hogy Beust gróf a birodalmi kancellár nevet a közös külügyminiszter névvel cserélje meg; a végleges megoldást pedig csak 1871-ben

hozta magával az új külügyminiszter, Andrássy Gyula gróf.

Megtévesztő volt kifelé a delegációk intézménye is, melyet a kettős monarchiában világosan ismertek ugyan, de a külföldön mindenki elhitte, hogy az nem bizottság, hanem közös parlament, amely előtt olyan kormány szerepel, amelynek elnöke valóban a közös külügyminiszter, a császári ház minisztere, kitől a birodalmi kancellár cím használatát csak a magyarok érzékenysége miatt vették el.

Andrássy minisztersége után terjedt el az a benyomás, hogy Ausztria és Magyarország egymáshoz való viszonya Svédország és Norvégia viszonyához hasonlít. Így történt, hogy 1890-ben a svéd-norvég kormány is felvilágosítást kért erre vonatkozólag Bécsből, a közös külügyminisztertől.

Felmerült az a gondolat, hogy a külpolitika intézésében kinek a személye volt illetékes és felelős. Ausztria-Magyarország új hatalomként helyezkedett el az európai államrendben; miután két államának külön politikája volt, kellett lennie valakinek, aki azt kifelé egységesen intézte és aki azért egyetemlegesen volt felelős. Nem volt két-ség aziránt, hogy a közös külügyminiszter intézte a kettős monarchia külpolitikáját és hogy ezért felelősséggel tartozott a delegá-

ciók előtt, melyek az osztrák és magyar parlamentek küldötteiből, delegátusaiból állottak. Mivel azonban a delegáció nem volt parlament, csak bizottsága volt a két parlamentnek, felmerült az a kérdés, vajjon a magyar nemzet, annak országgyűlése és kormánya nem akként ruházták-e át a külügyek intézését a közös külügyminiszterre, hogy nekik a külügyi vonatkozású kérdésekben sem joguk, sem illetékességük nem maradt. Ennek ellene mond az, hogy a magyar országgyűlés 1867 óta is változatlanul foglalkozott külügyi kérdésekkel, melyektől neki saját delegációi — a magyar delegációk — jelentést tettek. Már ez magában véve sejteti, hogy a jelentés fogalmában benne van a jelentéssel való érdembeli foglalkozás; aminthogy a magyar országgyűlés sohasem mondott le arról, hogy e jelentéseket megvizsgálja és a közös külügyminiszter politikáját, a felmerült külügyi kérdéseket megvitassa. Csak összegyűjtve nincsenek mindazok az esetek, melyekben a magyar országgyűlésben a külvilág szóba került; ha ez megtörténik, akkor szembetűnő lesz az is, hogy a magyar nemzet ezúttal sem, a kiegyezésben sem adta fel azt a jogot, amelyet régi törvényeiben mindenkor védelmezett; távolról sem kívánt lemon-

dani arról éppen akkor, amikor nagyobb cselekvési szabadság birtokába került.

Mindenesetre voltak a jog érvényesítésének úgy korlátai, mint akadályai, sőt ezek az akadályok inkább növekedtek, mint elsimultak.

Igy növekedett a közös jellegű kérdések és kormányservek, intézmények száma, melyekben Ausztria jobban érvényesült. Volt olyan intézmény is, amely sohasem vált közössé, nem használt olyan térképet, amelyen államhatár volt Ausztria és Magyarország között (vezérkar). Egy és ugyanaz volt Ausztria-Magyarország vámhatára, mert Ausztriának és Magyarországnak nem voltak külön vámterületei. A nemzetközi szerződésekben azonban már egymás mellett szerepelt Ausztria császára és Magyarország apostoli királya, tehát ezekben Magyarország szerződő fél volt, benők a szerződéskötés jogát gyakorolta. Mi több, a levéltári vizsgálat megállapítása szerint a két állam között időről-időre megkötött vám- és kereskedelmi szerződések, amelyeket sokan helytelenül ismertek a kiegyezés szerződéseinek, szintén nemzetközi, szabatosabban államközi szerződések alakját mutatták. A kiegyezés maga is ilyen megállapodás képét mutatta, mert attól az ennek alapján megkötött gazdasági szerződések at-

tól sohasem tértek el, ahhoz mindenkor alkalmazkodtak.

Legjobban kitűnt a külügyek vitelében a közösség abban, hogy osztrák és magyar külügyminiszterrel váltogatták egymást. Bár ez nem történt váltogatva és következetesen, a magyar kormány és a magyar országgyűlés bizalmának megvonása is volt oka (1906-ban) a közös külügyminiszter felmentésének. Nem lehetne tehát azt állítani, hogy Magyarországnak a külügyek intézésére a dualizmus idejében semmiféle befolyása nem volt. Ferenc József, a király — és a külszín szerint ennél is többet számított: Ausztria császára — maga sietett kedvelt miniszterének védelmére és megmentésére, de nem tudta megtartani őt Magyarország ellenére, hanem fel kellett áldoznia, mert a magyar kormány és parlament a külügyek intézőjétől megvonták bizalmukat. Kétségtelen tehát, hogy ennek hiányában és ennek ellenére — Magyarország ellenére — nem lehetett a közös külügyminisztert hivatalában megtartani.

Magyarország érintkezése a külső hatalmakkal természetesen a közös külügyminiszteren át történt; a hatalmak missziói — nagykövetek és követek — azonban Bécsben székeltek, mert az uralkodó állandó székhelye Bécs volt. Ebben a tekintetben

Magyarország olyan hátrányban volt, amelynek elhárítása nem volt eszközölhető, mert az uralkodó személyét megosztani nem lehetett. Ferencz József azonban gyakran látogatott Budapestre és onnan is intézett külső ügyeket; a delegációk budapesti ülészése idején követte őt az udvartartás és a diplomáciai testület; a külső kormányoktól kiadott külügyi okmányok bizonyossága szerint a követjelentések egy része Budapestről volt keltezve és azok igen sok magyar vonatkozást tartalmaznak. Ezeknek a külön tanulmányozása szintén figyelmet érdemelne.

Magyarországon a dualizmus idején semmiféle követség nem volt; a magyar királyhoz sem küldöttek — mint a XVIII-dik században előfordult — követeket, csak Ausztria császárához és Magyarország királyához; a fősúly mindig az előbbin nyugodott.

1840-ben az angol kormány konzulátust akart állítani Budapesten, mert Esterházy Pál herceg és Széchenyi István gróf buzgálkodása Magyarország gazdasági fellendítése körül, felkeltették Anglia figyelmét a Dunamedence gazdasága iránt. A terv azon hiúsult meg, hogy Kossuth — Széchenyivel ellentétben — az angol konzulátusban angol követséget látott és azt angol politikai szövetség érdekében kívánta felhasználni.

Magyarországon addig is voltak konzulátusok, de azok Fiumében székeltek és az illető állam trieszti főkonzulátusának rendelkezése alá tartoztak. A kiegyezés után Magyarország fővárosában egymás után létesültek konzulátusok és főkonzulátusok. Vezetőik személyét illetőleg a magyar kormány megkívánta, hogy véleményét kikérjék; volt rá eset, hogy valakit nem látott szívesen vagy hogy valakitől bizalmát megvonta. Nem volt lényegtelen az a változás sem, hogy a fiumei konzulokat Trieszt helyett Budapest alá rendelték és hogy a hatalmak budapesti főkonzulaiknak hatáskörét Magyarország egész területére kiterjesztették, azt Magyarország határaihoz és területéhez szabták. A budapesti konzulok jelentéseiben egyébként sok politikai anyag található. Ez azt mutatta, hogy nem lehetett elkerülni az adott helyzetet: Magyarországnak a külügyek intézésére való tényleges befolyása maga után vonta ennek a konzuli testületre való hatását is, annak útján való érvényesülését.

Arra is volt eset, hogy a magyar kormány meghívására megjelent Bécsből az egész diplomáciai testület; így történt ez 1896-ban, a milléniumi kiállítás megnyitása-kor. Ugyanakkor Ferenc József maga nyitotta meg a magyar kéztől szabályozott Vas-

kaput, mint magyar király hívta meg és látta vendégül Szerbia és Románia királyait. A meghívásokat a magyar kormány nevében a közös külügyminiszter bonyolította le.

Nem érdektelen megemlítenünk azt sem, hogy mikor a külügyminiszter az orsovai szerb konzult meghívta, onnan a hatóságok egy török császári biztos jelentését adták hírül. A kérdés magyarázataként azt a különös értesítést kapták, hogy 1878-ban, Szerbia és Románia függetlenítésekor, Ada kaleh szigetét kifelejtették a rendezés alól, a török kormány pedig oda császári megbízottat nevezett ki. A közös külügyminiszter az időt nem vélte alkalmasnak arra, hogy a sziget hovátartozása iránt diplomáciai tárgyalást indítson; a rendezés az 1908-diki boszniai amexió idején sem történt meg és csak 1913-ban kebelezték Magyarországba; 1918-ban, mint magyar terület ment át Románia birtokába.

Egyébként a magyar kormány véleményét rendszerint kikérték az európai vonatkozású kérdésekben alkotandó döntések előtt. Így történt ez Bosznia megszállása idején 1878-ban és bekebelezése idején, 1908-ban; a döntéssel járó felelősséget azonban az utóbbi esetben a külügyminiszter vette magára, mert az általa utólag megkérdezett magyar kormány öreá háritotta át.

Nagyobb érvényesülést keresett a magyar kormány azzal, hogy a korszak elején — a régi magyar követelések és rendelkezések alapján — külügyi vonatkozású kiadványokra gondolt (ez később elmaradt); arra is gondolt, hogy a magyar országgyűlés megnyitására meghívja a diplomáciai testületeket, ilyen meghívás azonban csak egy esetben mutatható ki.

Önálló magyar külképviselet megalkotása iránt csak a XX-dik század elején, a függetlenségi párt részéről tettek javaslatot, de azt később visszavonták. Általában megelégedtek azzal, hogy a közös külszolgálatban magyarok is részt vettek; a legnagyobb arányszám azonban, melyet a magyarság a két állam egyenjogúsága mellett elért, alig volt 30 százalék. Nem volt hatása egyébként a függetlenségi párt azon követelésén sem, amely a külügyi jegyzékváltásoknak időnként való közzétételére vonatkozott. Nem mintha elvileg zárkóztak volna el az elől, hogy erről valami alakban gondoskodjanak — a színes könyvek közt megjelent magyar nyelvű kiadványok jegyzékével ma sem rendelkezünk —, hanem inkább azért, mert a vonatkozó követelés nem volt határozott és rendszerint elhangzott anélkül, hogy megújították volna. Elvi elzárko-

zásról vagy visszautasításról sohasem volt szó.

Lassankint a nemzet maga sem vette észre, hogy külügyi érzéke elsorvadt, pedig Mohács óta volt észlehető ez a meg nem szakadó folyamat. A rendek mindig hiányát érezték annak, hogy a külügyek intézésébe nem folyhattak be, de csak a XVIII-dik században gondoskodtak arról, hogy a nemzetet ellássák olyan ismeretekkel, amelyeknek birtokában egyedül állapíthatták meg a vonatkozó szükségleteket, láthatták a nemzet sorsának alakulását, irányíthatták annak alakulását.

Ezért volt fel nem becsülhető fontossága régebben annak, hogy a jogi oktatás tanmenetében a nemzetközi vonatkozású — külpolitikai jellegű — ismeretek helyet találtak. A bécsi kormányzat 1849-ben ezeknek a XVIII-dik század óta, rendszeresen tanított tárgyaknak eltávolítását vélte a legszükségesebbnek, a magyar kormány pedig 1867 után megfeledkezett azoknak újból való visszaállításáról. Ennek volt betudható az, hogy a régi nemzedékek kihalása után a magyar közvélemény a külügyi vonatkozású, nemzetközi kérdésekben egyre tájékozatlanabbá lett, mert nem tudta megszerezni a megértésükhöz szükséges tárgyi ismereteket. A jogi oktatásból az államtudo-

mányi és nemzetközi ismeretek anyaga hova-tovább teljesen kiszorult; a nemzet így önmagát szigetelte el, politikai érvényesülés, a nemzetekkel való érintkezés fokozása helyett — kellő ismeretek hiányában — elszigetelődött, a pronicializálódás felé haladt. A világtörténelem és a nemzetközi jog művelésének és tanításának elsorvadása ennek a visszafejlődésnek nemcsak hőmérője, hanem közvetlen oka is volt. Hogy azt nem vették észre, éppen abban nyilvánult meg a külügyi érzék elsorvadása.

Magyar diplomaták.

Mindez nem jelentette azt, hogy nem voltak egyes magyarok, akik a külpolitikában érvényesültek és Magyarország ügyét előre vitték. Ellenkezőleg: ezek a magyarok számosan voltak, és méltó voltak arra, hogy működésüket és érdemeiket a kutatás megörökítené.

Ilyen volt mindenekelőtt Andrássy Gyula gróf, 1867-től 1871-ig Magyarország miniszterelnöke, 1871-től 1879-ig Ausztria-Magyarország közös külügyminisztere. Ő volt az, aki véget vetett Beust gróf centralista jellegű kormányzatának és lehetővé tette a magyar nemzet fokozottabb külpolitikai érvényesülését. — Az ő segítőtársa volt Kállay

Benjámín, kit Andrássy a kiegyezés után belgrádi főkonzullá nevezett ki. Andrássy tanácsára bízták meg 1879-ben a közös külügyminisztérium egyik osztályának vezetésével, 1882-ben pedig Bosznia és Hercegovina kormányzatával. Mint a balkáni kérdések legjobb ismerője volt ismeretes. — Károlyi Alajos gróf 1860-tól 1878-ig berlini, 1888-ig londoni nagykövet volt; Andrássy 1879-ben a maga utódául jelölt ki, tehát magyar ember kezébe kívánta átadni a külügyek intézését, a maga örökségének gondozását.

A dualizmus külpolitikája.

Keresve sem lehetett volna elképzelni nagyobb ellentétet annál, mint amilyen Beust és Andrássy külpolitikai felfogása között kimutatható. Beust idegenből jött Bécsbe; anélkül vette át a külpolitika vezetését, hogy Ausztria-Magyarországot kellően ismerte volna. Mindent másokra bízott; olyanokra, kik a kérdést ismerték; nem tehetett arról, hogy ezek között a túlsúly és az irányítás a centralizáló abszolutizmus embereinek birtokában maradt. Andrássy már ifjúsága óta politikát űzött — a monarchia határain kívül. A helyzet ismeretének birtokában kereste hazájának megmentését, jövő-

jének biztos alapokra való helyezését. Ez annál könnyebb volt neki, mert Beust gróf öröksége alapos rendezésre szorult.

Még feltűnőbb volt a különbség a két ember között abban, hogy Beust Ausztria-Magyarországot személyes bosszújának eszközévé tette Bismarck ellenében, a kettős monarchiát pedig ennek az egyéni érdeknek eszközéül kívánta felhasználni. Andrassy viszont ment volt az intrikáktól és az új nagyhatalom külpolitikáját ebben a szellemben alapozta meg.

Szemére hányták neki a csehek és a csehek barátai azt, hogy 1871-ben útjában állott Csehország kiegyezésének; vádolói azonban elfelejtették, hogy az osztrák-cseh kiegyezés Ausztria és Csehország belső ügye volt, valamint hogy Andrassy nem az osztrákok és csehek megegyezését, hanem azt ellenezte, hogy a csehek az osztrákokkal való megegyezés helyett alapjaiban megfojtsák a kettős monarchiát, amely 1866 után olyan nehezen tudott létrejönni; ami fontosabb volt: meg akarta menteni a helyzetet, a rendet és biztonságot a kontinens délkeleti részében, a Duna körül, melyet a csehek Beust nyomában fel akartak borítani. A Habsburgok 1866-ban olyan lejtőre kerültek, amelyen már alig volt lehetséges megállni; hogy megállottak, az nem a csehek

érdeme volt, hanem a magyaroké. Ferencz József sohasem feledte el a magyaroknak azt, miről az idegen Beustnak fogalma sem volt; egyik bizonyítéka volt e hálaérzet annak, hogy Ausztria-Magyarország Ausztria és Magyarország összefogása útján alakult meg. Hogy Csehország az osztrák állam alkatrésze volt, arról a magyarok nem tehetek.

Kérdés tárgyát képezte, vajjon létrejött volna-e az új monarchia úgy is, elemeire bomlik fel és nem két államból alakul. Hogy ez a kérdés mélyebben gyökerezett a korabeli köztudatban azt a cseh, szerb, román és egyéb megfigyelők irataiból állapíthatjuk meg. A csehek már 1848-ban és 1849-ben azonos alapon kívántak tárgyalni a Habsburg Birodalom jövőjéről, mert az és benne a magyar állam darabokra tört és a darabokat kell ismét összerakni akként, mintha Magyarország nem létezett volna. A szerb kormány külön megbízottat küldött az 1867-diki koronázásra, mert abban a feltevésben volt, hogy a magyarok elszakadnak Béctől és ebben az esetben megegyezésre szorulnak a szerbekkel, kiknek támogatására szükségük lehetett. Ugyanakkor Károly fejedelem, aki csak 1866-ban került Románia élére, úgy értesült híveitől, hogy a magyarokkal szemben ellenséges bécsi

kormány nemcsak a délvidéket volt hajlandó a szerbeknek adni, hanem Erdélyt önálló tartománnyá tette, annak román lakossága pedig lehetővé tehetné a Romániához való csatlakozást. Az a nemzedék, mely akkor európaszerte a hatalom birtokában volt, egyben szemtanuja volt Középeurópa teljes átalakulásának; a nagy események, fordulatok és lehetőségek forgatagában pedig, mint a fenti adatok mutatják, a Dunamendence sorsát nem látta véglegesen kialakulni.

Annál nagyobbra kell értékelnünk Deák Ferenc logikáját, mely a kialakuló rendet a magyar állam és nemzet folytonosságára és egybetartozására építette; Andrássy Gyula energiáját, amellyel Deák jogász kereteit megfelelő tartalommal töltötte ki; Ferencz József bölcsességét, ki a maga birodalmát erre az alapra építette.

A tényleges helyzet így akként alakult, hogy az ezeréves magyar állam csorbitatlanul megmaradt és mint csorbitatlan erő, elbírta mind azt a terhet, mit a Habsburgok új birodalmának alátámasztása jelentett és megkívánt. Nem Magyarország volt az, amely Ausztriához csatlakozott, hanem Ausztria megmaradt részei Magyarország határvonalához simulva formálódtak állammá; Ausztria hozta magával Csehorszá-

got és a cseheknek ezért nem volt módjukban átvenni a vezetést: a szláv Ausztria helyett olyan állam alakult, mely Németországra támaszkodott. Andrássy sem a cseheknek, sem Beust grófnak nem nyújtott segítőkezet a németek ellen, hanem a német és az olasz nemzeti egység diadalával mint ténnyel számolva Magyarország jövő politikáját a német és olasz nemzetekkel való barátságos együttműködésre építette. Ez tette neki lehetővé annak elérését, amit 1849-diki konstantinápolyi küldetése idején elérni nem tudott és amit szláv együttműködés alapján nem remélhetett: az orosz támadás elhárítását. Ez tette lehetővé neki azt is, hogy az orosz támadás elhárításával egyidejűleg módját ejtse a balkáni — akkor már megindult — átalakulás terén kifejtendő fokozottabb érvényesülésnek. Visszafordította Szerbia és Románia politikai köreinek Magyarország felosztására irányult törekvéseit. A magyar királyok zászlóját bontotta ki és vállalkozott a nagy feladatra, hogy a hanyatló török birodalom romjai fölött az új rendet magyar kéz alakítsa ki.

Ennek a munkának szilárd alapját a történelmi Magyarország képezte, amelyhez a Bismarcktól eltaszított Ausztria csatlakozott. Ebből következett az is, hogy amikor Ausztria 1918 októberben átalakult, a ki-

egyezés hatálya magától megszűnt, Magyarország azonban változatlanul ugyanaz maradt, ami volt.

A balkáni kérdés, 1866—1896.

Törökországot Szavójai Jenő diadalai óta hanyatló birodalomnak tartották és beteg embernek nevezték. A sok orvos között azonban, kik a beteg ágya körül forogtak, a betegséget csak ketten ismerték fel: Ignatjev Pavlovics Miklós gróf, az orosz cár sztambulí követé (1866—76) és Andrássy Gyula gróf, Ferencz József magyar miniszterelnöke és közös külügyminisztere (1867—79).

Az orosz diplomácia széles vonalon indult el a kettős örökség — Ausztria és Törökország — átvételére. Ignatjev már 1866-ban elfoglalta helyét a Portán és megkezdte a balkáni keresztényeknek — az orthodox szlávoknak — politikai nemzetekké való szervezését, orosz védőség és vezetés alatt. Ezzel egyidejűleg vették tervbe a prágai orosz konzulátus felállítását és irányították a csehek figyelmét Moszkva politikai körei és a német hatalom ellen forduló Franciaország felé. Meglátszott, hogy az európai politika szálai Párizsban futnak össze. III. Napoleon részéről akkor még Itáliát igye-

keztek megnövelni a velencei tartomány területével; annak ellenében — ha Galíciát Oroszországnak engednék át — Ausztria megkapta volna Szerbiát, a Nyugat-Balkánt és Romániát. Ebben az esetben Ausztria kárpótlását az elveszített olasz területekért a Balkán-félsziget nyugati része jelentette volna; Galícia birtoka viszont közelebb vitte volna Oroszországot a csehekhez és a magyarokhoz, kik akkor még szembeszállottak a bécsi kormányzattal; Románia, Szerbia és a Kelet-Balkán az osztrák-orosz mérkőzés csataterévé alakult volna át, hol az oroszok Bécsnek a csehektől való lekötése mellett biztos diadalra számítottak. Ferencz József 1867 újév napján emlékiratban fejtette ki a maga nézeteit III. Napoleon császár előtt, kinek az európai politikában akkor igen nagy súlya volt. A csehek emlékirata — mert azok is Napoleonhoz fordultak — csak 1869-ben érkezett meg: a két dátum között foglalt helyet a kiegyezés Ausztria és Magyarország között, valamint Ignatjev politikájának első sikerei.

Ignatjev grófnak kellő ideje volt ahhoz, hogy tervét, a balkáni keresztény nemzetek politikai megszervezését, útnak indítsa. Munkájának eredményeit szövetségi szerződések, federatív tervek, felkelések (Kréta szigetén) jelezték; a csehek abból a célból

keresték a francia befolyást, hogy a Dunamedencében is hasonló federáció foglalja el a kettős monarchia helyét; 1870-ben sikerült Ignatjevnek kieszközölnie a bolgár nemzeti egyház felállítását és ezzel megvetni egy bolgár állam alapjait. Minden programszerűen haladt egészen addig, amíg 1870-ben ki nem tört a francia-német háború.

Andrássy nem kevésbé ismerte a helyzetet, mint Ignatjev; fel kell tennünk, hogy a harmadik Beust volt az, aki Bismarck iránt érzett bosszúvágytól vezetve félreismerte azt, ami neki egyébként is idegen volt.

Beust grófnak, Ausztria-Magyarország közös külügyminiszterének, Bismarckkal szemben hátvédet nyújtott ugyan az orosz előnyomulás, de nem volt tudatában annak, hogy a csehek a balkáni szlávok és románok csak az orosz alátámasztás arányában számítanak. A látszattal szemben, melynek ő maga áldozatul esett, az volt a valóság, hogy Bismarck 1868-ban Oroszországnak tett szövetségi ajánlatot és elérte, hogy a cár a francia háború idején semleges maradt. Franciaország tehát magában állott Beust mögött és elveszített háborúja röviddel azután Beustot is magával rántotta. Beust ugyanis minden reményét a francia szövetségre építette. Az 1870 július 18-dikán

megtartott közös minisztertanács azonban, melyen a kérdés eldőlt, Andrássy szellemében semlegesség mellett határozott. Bismarck előtt a szomszédos államok semlegesége szabaddá tette az utat a német egység kialakítása előtt; 1871-ben megalakult a porosz-német császárság, Andrássy pedig fedezetet kapott a dunai cseh-orosz és a balkáni szláv-orosz hatalmi tervek ellenében. Mit 1849-ben nem tudott elérni, az most valóra vált: Magyarország védelemre talált az orosz hatalom esetleges támadása ellenében.

A Habsburgok birodalma voltaképen ekkor, 1871-ben kapta meg a maga alapját, Andrássy külpolitikájának eredményeiben; a monarchia külpolitikája ebben a vonatkozásban a magyar külpolitikai elgondoláshoz való alkalmazkodásból állott.

A csehek és Ignatjev nem vonhatták ki magukat a változott helyzet következményei alól. A cseheknek megígért koronázás és az osztrák alkotmány átalakítása tehát nem azért maradt el, mert a magyarok Csehország fejlődésének útjában állottak, mert ez a tényállásnak nem felelt meg; az történt, hogy a csehek a francia és orosz hatalomra támaszkodva nemcsak Ausztria átalakítását sürgették, hanem a német hata-

lom kialakulásának útjába állva Kolowrat nyomában idegen segítségre számítottak. Így bele kellett törődniök abba, hogy jövőjüket a kettős monarchia keretei között kell keresniök.

Ekkor már észrevehető volt, hogy a Beust gróf diplomáciája fölött aratott győzelem Andrassy diadala volt, viszont az orosz hatalomnak Beust hibáira épített számításait Bismarck húzta át azzal, hogy Oroszország támadó erőit lekötötte. Az oroszokra nézve értéktelenné vált a csehekkel való szövetkezés; az Erdély felé tekintő Károly román fejedelmet, kinek magyar-ellenes tanácsadói német fejedelmük távozását követelték, a magyarellenes politika követésétől eltiltotta.

Hogy a diadal tövist ne hagyjon maga után Andrassy hozzájárult az orosz kormány azon követeléséhez, mely az 1856-ban, ránézve megalázó párizsi békeszerződés egyes cikkelyeinek módosítására vonatkozott. Ennek ellenében kapta meg Ausztria-Magyarország azt a kiváltságot, hogy az ő javára köttessék meg a monarchia területén a dunahajózás szabadsága; Magyarország pedig azt a feladatot, hogy befejezze a Szechenytől megkezdett Vaskapu-szabályozást.

1871-től kezdve az európai politika élére így került Németország, Oroszország és

Ausztria-Magyarországnak egymáshoz való közeledése, jó viszonya, majd szövetsége. Andrássy nem az egykori Szent Szövetség hagyományaiért való lelkesedésből csatlakozott a „három császár szövetségéhez”, amint akkor a három hatalom barátságát nevezték. Ő Ausztria-Magyarország biztonságát a német szövetségre építette; Oroszországhoz pedig ennek a biztonságnak a fokozása érdekében közeledett. Annak érdekében támogatta Szerbia és Románia törekvéseit az állami függetlenség megszerzése érdekében és ezen a ponton került szembe Ignatjev gróffal. Mert ő — Ignatjevvel ellentétben — nem széttörni, hanem megtartani kívánta Törökországot, amelyet 1849-ben is az orosz támadás ellenében kívánt erősíteni. A török állam keretében azonban olyan reformok elérésére törekedett, melyek a keresztény nemzetek szabad fejlődését biztosítják.

Ignatjev tervei tisztán politikai természetűek voltak és orosz hatalmi célokat szolgáltak; ebből a különbségből keletkezett a keleti válság és az orosz-török háború, melynek békeszerződését 1878-ban Ignatjev gróf diktálta ugyan, de a sanstefanói békeszerződést módosító berlini konferencián és a berlini szerződésben Andrássy volt az, ki

a balkáni kérdés rendezésében az irányt megadta.

Gorcsakov herceg orosz birodalmi kancellár az orosz-török háború előkészítése idején attól tartott, hogy Ausztria-Magyarország a török oldalára áll és Bosznia és Hercegovina tartományokat kínálta fel a monarchiának, hogy semleges maradjon. Az orosz ajánlatot szívesen fogadták azok az udvari és katonai körök, melyek az olasz tartományok elvesztésében nem tudtak megnyugodni. Bosznia-Hercegovina megszerzése azonban nem szerepelt azok között a pontok között, melyekben a magyar minisztertanács 1878 március 25-dikén a magyar kormány külpolitikai követelményeit felállította. Nem lehet tehát Magyarországot azal vádolni, hogy a két tartomány megszerzését ő kezdeményezte.

Gorcsakov hercegnek az volt a benyomása, hogy az orosz hatalom győzelmes háború befejezése után méltatlan elbánásban részesült. A háborúban Oroszország áldozott vért és életet: a kettős monarchia volt az, amely hatalomban és területileg gyarapodott, mert az orosz kormány szláv tartományokat engedett át neki. A kudarc ellenhatásaként a „három császár szövetsége” felbomlott; Oroszország visszavonulása egyben az 1866 óta előállott közép-

európai átalakulással való szembefordulását jelentette.

Igy született meg — az orosz revanche-gondolat ellenhatásaként — 1879-ben Bismarck és Andrássy szövetezése, a „kettős szövetség”, mely orosz támadás esetén a Német Birodalom katonai erejét állította Ausztria-Magyarország mögé. Andrássy alkotása fontosságban sokat nyert azzal, hogy az 1849-diki kudarc óta három évtizeden át változatlanul abban az irányban dolgozott, nehogy az 1849-diki orosz beavatkozás megismétlődjék. Olyan diadalt jelentett az neki, hogy vele régi célját — Magyarország biztonságát — vélte elérni és másnap elhagyta helyét.

Ezen új szövetség körül épült ki Olaszország csatlakozásával a hármasszövetség, melyhez 1881-ben Szerbia, 1882-ben Románia királyai szintén csatlakoztak. A hármasszövetség Közép-Európa hatalmait hosszú időn át együtt tartotta és az európai békének szilárd alapja volt. Benne foglalt helyet Magyarország is történelmi államának egész területével, melynek Andrássy hosszú és kitartó munkával európai védelmet és nyugodt fejlődést biztosított.

A monarchia állása megrendül, 1896—1910.

Annak a változásnak a gyökereit, amely Ausztria-Magyarország európai helyzetét meggyengítette, nemcsak a monarchia belső viszonyaiban kell keresnünk, hanem — sokkal inkább — az európai változásokban.

Ferenc József előregedése (1898-ban 50 éves uralkodói jubileum) inkább kifelé mutatta hosszabb idő elmúlását; súlyosabb volt az, hogy az uralkodó mit sem engedett változtatni az 1867-ben megalkotott és minden viharban szilárdnak látszó épületen. Azok, akikkel együtt ez épületet megalkotta, lassanként elhagyták és annál jobban ragaszkodott azokhoz, akik még életben maradtak; azok, akik trónralépésekor mellette voltak, már előbb elmaradtak. A világ haladt tovább, az 1867-ben megkötött kiegyezést azonban nem alkalmazták a fejlődéshez. Hova-tovább javításra szorult, mert nem haladt együtt a korral, elavulttá lett, a helyzetet azonban, mint mondták, javítani csak akkor lehetett, ha Ferenc József lehúnyja szemeit. Olyanok, akik ez alkalmat nem akarták megvárni, egyformán adódtak Ausztria-Magyarország ellenségei és barátai között: azok a monarchia felbontására törekedtek, ezek annak megmentésén fáradoztak.

Az európai politika terén a helyzet annyira módosult, hogy Németországot akkor már francia-orosz szövetség fogta közre, a gazdasági és flottaverseny folytán pedig Angliával is szembekerült.

Ebben a helyzetben Ausztria-Magyarország esélyei megromlottak és minél jobban elzárkózott a külvilágtól, annál jobban kitette magát a változás erejének és nem kedvező hatásának, várható következményeinek.

Ausztria nemzetiségei, melyeket lazább erők tartottak össze, már is szét akartak válni egymástól. Nem alkottak nemzetet, hogy annak alapjára helyezkedjenek; Ausztria állam volt ugyan, de nem hosszú századok fejlődése alakította ki, hanem a pillanatnyi szükségletekhez való szükségszerű alkalmazkodás. Leromlása viszont bénítólag hatott Magyarországra is, bár annak helyzete szilárdabb volt, Magyarország népei ugyanis egyetlen politikai nemzetet alkottak; annak mindenki tagja volt, azok voltak a nemzetiségek is, tehát ezeknek nem volt okuk az elszakadásra. Az összetartásnak és összetartozásnak történelmi ereje volt; mivel bomlás jelei nem mutatkoztak, kívülről kellett, mert csak így lehetett megbontani az épületet, hogy Magyarország is Ausztria sorsára jusson.

Magyarországon az volt a legnagyobb baj, hogy a nemzet öntudatát és szellemi önvédelmét nem erősítették olyan ismeretek, melyekből a világ és Európa átalakulása és a Magyarország felé torlódó veszedelmek megismerhetők lettek volna. A kiegyezés óta történt gondoskodás a nemzetközi vonatkozású ismeretek — főként a világtörténelem és a nemzetközi jog — tanításának visszaállítása és korszerű fejlesztése iránt. A világtörténelem tanítása és művelése lassanként elsorvadt; a világ képe lassanként elhalványult, politikai erőinek megismerése lehetetlenné vált. A jogi oktatás elméletivé lett vagy a tételes jog tanításában merült el; jogászai életpályák előkészítő tanfolyamává lett; a cél, amely felé haladt, nem az élet volt, hanem az életpálya. Így történt, hogy a korszak végén a magyar értelmiségtől és közvéleménytől, ezen az úton a nemzettől meg nem értett, előtte ismeretlen folyamat játszott le, amely azonban egyedül ő előtte volt ismeretlen, mert másutt a világra vonatkozó ismeretek megszerzéséről kellő gondoskodás történt. Mindezt csak azal lehetett magyarázni, hogy a külügyi érzék Mohács óta elsorvadt, a külvilág nem tudott érdeklődést kelteni, mert nem találkozott az életpálya követelményeivel.

Ez volt a helyzet akkor, mikor az angol-

német ellentét kialakulása időszerűvé tette az orosz hatalomnak az európai politika vi-zeire való visszatérést és a magyar kérdést is a „megoldandó” kérdések sorába vitte — a magyar nemzet részvétele, bekapcsolódása és érdeklődése nélkül.

A milléniumi ünnepségek idején (1896) volt első ízben észrevehető az ellentét azon felfogások között, amelyek Magyarország jövőjére vonatkoztak. A magyarországi nemzetiségek értekezletei változatlan hűséget mutattak az állam iránt, amelyet ők is alkottak és amelynek védelmét, polgárainak jogait élvezték. Kívülről azonban már megjelentek azok az idegenek, akik a változatlansággal szemben olyan változásra építettek számításukat, mely Ausztriával együtt Magyarország felosztását volt eszközözendő.

A csehek abban reménykedtek, hogy az orosz hatalom el fogja mosni a kettős monarchiát, vagy legalább is megváltoztatja belső szerkezetét, a német hegemonia helyébe a szlávot fogja tenni. A jól értesült bukaresti románok erre azt várták, hogy Erdélyt Románia szerezheti meg. A balkáni szerbeket sem a csehek felkészülése, sem a románok burkolt tervei nem elégítette ki. Trónkövetelőjük, Karagyorgyevics Péter, 1901-ben zászlót bontott és bejelentette, hogy Szerbia trónjára kíván ülni; az alka-

lom erre csakhamar meg is jött. 1902-ben Oroszország Bulgáriával katonai szövetségre lépett és a hármasszövetséghez tartozó Románia helyett Bulgárián keresztül elérte a szerb határt, hol az osztrákbarát Obrenovicsokat kiirtották. Így 1903-ban Péter valóban Szerbia trónjára került és 1904-ben már elkészült a belgrádi tervezet Ausztria-Magyarország délszláv népeinek elszakítására és Szerbiával való egyesítésére. 1905-ben jelei mutatkoztak annak, hogy a támadás hulláma elérte a magyar határt és 1906-ban kitört a vámháború Szerbia és Ausztria-Magyarország között; 1908-ban pedig kitört az annexiós válság, melynek hullámai Európát izgalomba hozták és csak 1910-ben állott helyre a viszonylagos nyugalom, mikor Ferenc József 80-dik életévét betöltötte.

Az események hullámai Magyarországot sem hagyták érintetlenül, mert a cseh, szerb és román törekvések cseh (osztrák), szerb és román (balkáni) területekről irányultak a magyar állam területe és népei ellen. Mivel a mozgalom kívülről jött, nem lehetett szó Magyarország felbomlásáról, csak erőszakos felosztásáról. Ezt bizonyítják azok a megnyilatkozások, amelyek Ausztriát és Magyarországot együtt kívánták megdönteni; a magyar államot az osztrák állam ré-

szének tartották és amelyek nagyrészt a cseh szakértők — Kramarz, később Masaryk — kézjegyét viselték.

A cseh Masarykkal szemben, aki erősebb közeledést sürgetett az oroszok felé, a csehországi birtokán élő Ferenc Ferdinánd főherceg, Ferenc József örököse vette fel a harcot. Nagyrészt ő is cseheket választott a maga tanácsadóiul (Czernin Ottokár gróf stb.), de azok a feudális főurak sorába tartoztak. Mivel azonban a birodalmat, melynek örököse volt, Bécsből kormányozták, a bécsi Belvederében, Szavójai Jenő palotájában rendezte be a maga külön udvarát, mely a monarchia jövő kormányzatát előkészítette. A Hofburg és a Belvedere közti különbséget az az eltérés adta meg, amely Ferenc József és Ferenc Ferdinánd, a császár és a trónörökös között kimélyült.

Ferenc Ferdinánd az 1867-diki kiegyezéssel és az ettől megalkotott dualizmussal ellentétben egységes birodalmat kívánt felállítani. Ez az egységes birodalom Ausztria nevet viselt volna, de abban az értelemben, hogy a magyar állam az osztrák államba olvad. A császár népek és törzsek fölött uralkodik, a történelmi magyar nemzet mint néptörzs helyezkedik el az új osztrák birodalomban. A németiség elveszti politikai súlyát és addig élvezett előnyei a szlávok bir-

tokába mennek át, akiknek élén Masaryk együttműködést keresett a balkáni szerbekkel; a délszláv pörökben vádolt szerbek védője Masaryk volt. Nem volt nehéz megállapítani, hogy a szláv túlsúly megalkotásában reménykedett és reményeit az orosz hatalomra építette. Ugyanakkor Ferenc Ferdinánd szintén a csehekre támaszkodva keresett jó viszonyt az orosz hatalommal, de azért, hogy Szerbiát a nagy osztrák államba kebelezi, Románia szövetségét Erdély átengedésével biztosítja. Erdély ellenében Károly román király is Ausztriához csatlakozik és országa nem lesz felvonulási területté, melyen át az orosz seregek Szerbia segítségére vonulhatnak. Ezért fordult a trónörökös a maga barátaival együtt Magyarország ellen, mely a megcsonkítással szemben védekezett.

Támadás a monarchia ellen, 1911—1916.

Ausztria-Magyarország külső története — sorsának története — közfelfogás szerint az elmúlás képét mutatta. Ennek mérföldkövei voltak: Ferenc Ferdinánd halála 1914-ben; Ferenc József halála 1916-ban; utódának 1918-ban a kormányzástól történt visszavonulása; Közép-Európa átrendezése Masaryk osztrák állampolgár javaslatai sze-

rint az 1919-diki és 1920-diki békeszerződésekben.

Az európai politika és ellentétek hullámhegyein az angol-német ellentét haladt. Hogy a mérkőzés előestéjén mégis a kettős monarchia került előtérbe, annak okát abban keresték, hogy a Balkán „elrendezése” után Közép-Európa „elrendezése” került sorra. Már a balkánháborúk szerkezetében is felismerhető volt az, hogy amennyiben Bécs beavatkozik, a Törökország ellen felvonult erők Bécs ellen fordulnak. Így a Bécs ellen szánt fegyverek tűzvonalába került Magyarország, mert ha Magyarország nem űzött külön külpolitikát, nem űzhetett más politikát sem: Bécs vezetése ránézve is irányadó volt a külpolitika területén. Neki kellett osztoznia mindabban a felelősségben, amelyet Bécs az ő nevében is tett.

Bármint állott a dolog, a kettős monarchia ellenségei a halódónak ismert Ferenc József helyett a trónörököszt figyelték. Nem az volt nekik fontos, aki távozóban volt, hanem aki utána következett és a maga jövőendő birodalmát alakította. Ferenc Ferdinánd centralista jellegű birodalom előhírnöke volt; amely hatalmasabb lesz Ferenc Józsefénál, mert egységes lesz, övé lesz Románia, övé lesz Szerbia, amely útját állja Oroszország terjeszkedésének. Így kerültek szembe vele

Masaryk és Hartvig belgrádi orosz követ, a cseh-szerb érdekközösség és így következett el Szarajevó (1914).

A napfényre került szinte beláthatatlan adathalmaz és forrásanyag azt mutatja, hogy 1911 volt az a végzetes esztendő, mikor az 1815-ben megállapított európai rend tarthatatlanná vált, merevségéből engedett, a nyugvó állapotot a változás, a békét a háború váltotta fel.

Miután Oroszország nem részesedett abból az osztozkodásból, mely Marokkótól Egyiptomig foglalkoztatta Franciaországot és Angliát, Spanyolországot és Itáliát, régi hagyományaihoz híven maga igyekezett megjelölni azt, amit elérni kívánt azon a területen, melyet a maga érdekkörének ismert. A források azt mutatják, hogy Hartvignak és Masaryknak nem Ferenc Ferdinánd volt az igazi ellenfele, akit 1914-ben — a francia forrás szerint Masaryk tanítványai — meggyilkoltak, hanem Tisza István magyar miniszterelnök, aki 1918 végén azon a címen esett áldozatul, hogy a világháborút felidézte. Abban a feltevésben voltak, hogy az ezért végrehajtott „népítélet” az egyik oldalon eltereli — és eltemeti — a háborús felelősség kérdését, a másikon pedig megerősíti azt az európai rendet, mely

az 1911 óta kimutatható monarchiaellenes közép- és keleteurópai tervekből kialakult.

Ha ezeket a terveket közelebbről megnézzük, akkor nem nehéz megállapítani, hogy Tisza 1911 óta megérezte azt a veszedelemet, amely Magyarországot minden oldalról fenyegette és a nemzet erőinek összefogására törekedett. Ki akarta elégíteni a magyarországi nemzetiségek követeléseit; ugyanígy akarta megnyerni a horvát nemzetet az Adria- és a románokat a Fekete-tenger felé. Szembefordult Ferenc Ferdinánddal, aki a horvátokat és a románokat Magyarország ellen fordította; a történelmi Magyarország összes erőit vonultatta fel mindenkivel szemben, aki azt gyengíteni törekedett. Ugyanígy szembehelyezkedett a háború gondolatával: azéval is, amelyet Hartvig készített Ausztria-Magyarország ellen; azéval is, melyet a sarajevói merénylet elkövetése után Ferenc Ferdinánd barátai Szerbia ellen akartak indítani; azéval is, amelyet Masaryk mindkét oldalról várt, hogy a kettő közül valamelyikbe bekapcsolódjék.

Tisza diplomáciája védekezés volt Szerbia, Románia és Oroszország ellen, amelyek félkör alakban vették körül Magyarországot és a védelem gondolata töltötte ki annak az időszaknak a történetét, melyben a csehek,

a balkáni szerbek és románok, orosz segítségre számítva, Magyarország ellen készültek és harcoltak, 1911-től 1916-ig. 1911 őszén találjuk meg az első okmányszerű bizonyítékot Magyarország felosztása iránt. Ezek a tervek azonban nem voltak végrehajthatók, mert 1915-ben már Szerbia, utána 1915—16-ban Oroszország, 1916-ban Románia fegyveres támadóereje megtört. Ezzel megtört a támadás hulláma is: a történelmi Magyarország egész területének megtartásával került ki abból az önvédelmi harcból, amelynek vezére Tisza István gróf volt.

A magyar nemzet — szövetségeseinek támogatása mellett — nemcsak önmagát védelmezte meg, de megmentette Ausztriát és a kettős monarchiát is. Mikor Ferenc József 1916-ban lehúnyta szemeit, minden rázkódás nélkül követte őt utóda, Habsburg Károly. Akkori elgondolás szerint már csak az jutott neki feladatul, hogy a megmentett Ausztria-Magyarországot békében megtarthassa. Egy hónappal azután a kettős monarchia és szövetségesei békét ajánlottak és annak reményében ment végbe a királykoronázás, hogy Magyarország a béke állapotába jutva hozzáfoghat a korszerű reformok végrehajtásához.

A monarchia elmulása. 1917—1920.

Akkor még senki sem tudta, mert a Masaryk után emigrált Benes Eduárd menekült osztrák állampolgár később ,miniszter korában mondotta el, hogy ő hiúsította meg a központi hatalmak békeajánlatának elfogadását. Változatlanul kitartott azon követelés mellett, hogy Ausztria-Magyarországot fel kell osztani, hogy annak részeit mások segítségével maguknak szerezzék meg.

Tisza újabb kísérletet tett, hogy a katasztrofát elhárítsa.

Mikor arról értesült, hogy a békeajánlatot elutasították, 1917 elején különbékét ajánlott Amerikának, melynek elnöke, Wilson, éppen akkor a béke ügyében nyilatkozott. A válaszjegyzék azonban Budapest helyett Bécsbe érkezett, hol az ajánlatról mit sem tudtak, de ahol viszont két olyan akció indult meg, amely az idők változását mutatta. Egyik Tisza eltávolítása volt, mi 1917 tavaszán megtörtént; visszatérés Ferenc Ferdinánd régi terveihez, melyeket azzal a különbékeajánlattal igyekeztek biztosítani, mely a Németországgal szemben álló hatalmakkal tervezett szövetkezésre épült (Sixtus-féle békekísérlet).

A háború azonban 1918 nyarán elveszett és a magyar Burián István gróf közös kül-

ügyminiszter felvette a Tiszától elejtett fonalat: Wilson elnöknek békét kínált és Amerika kikötött feltételeit elfogadta (1918 október 5). Ha ezt Wilsonnak és szövetségeseinek feltételeire adott válasznak tekintjük, úgy azt mondhatjuk, hogy a monarchia és a vele szemben álló hatalmak közt 1918 október 5-dikén kétoldalú megállapodás történt és hogy ezt Ausztria-Magyarország nevében magyar diplomata hozta létre. Hogy a monarchiával szembenálló fél e megállapodást miként értelmezte, arra nézve irányadónak a másnap, október 6-án hozott versaillesi határozatot lehetett tekinteni. A szövetséges és társult hatalmak legfőbb haditanácsa ugyanis ezen a napon a megszállva tartott idegen területek kiürítésében jelölte meg a maga követeléseit. Mivel pedig Magyarország területén akkor nem tartózkodott ellenséges katona, a határozat Magyarországra nézve történelmi területének megtartását jelentette.

Az előzetes békének nevezhető megállapodás szellemében bocsátotta ki Károly osztrák császár október 16-dikán azt a manifesztumot, melyben Ausztria népeinek önrendelkezési jogát elismerte és az osztrák császárságot szabad népek federációjára alakította át. Ezzel megszűnt az az Ausztria, mely 1867-ben Magyarországgal megegye-

zett, a magyar királyság pedig visszanyerte szabad rendelkezési jogát.

Amíg Bécs és Budapest az elfogadott meg-egyezés alapján a béke felé egyengették az utat, addig Wilson elnök október 18-dikán a nála megjelent Masarykra hallgatva egy-oldalúan felbontotta saját megegyezését és saját feltételei helyett Masaryk feltételeit fogadta el. Ausztria-Magyarország ennek a fordulatnak esett áldozatul.

Burián helyét Andrássy Gyula gróf foglalta el, hogy megmentse azt, ami még megmen-menthető és hogy atyja nyomdckain megmen-mentse azt a Habsburgoknak. Andrássy nem bontotta fel a német szövetséget, amint azt ellenségei mondták; Wilson utolsó jegyzékét, melyben a monarchia felosztása mellett foglalt állást, csak tárgyalási alapul fogadta el. A minisztersége idején létrejött fegyverszüneti szerződés (Pádua, 1918 november 3) nem érintette Magyarország területét: a háború akként ért véget, hogy Magyarország egész területét megtartotta.

Ausztria-Magyarország felosztásának tervezetét abban az emlékiratban találjuk meg, amelyet Masaryk menekült osztrák állampolgár 1915 április 15-dikén nyújtott át a londoni külügyi hivatalban. A tervezet szerint a cári Oroszország egész Közép-Európára kiterjesztette érdekkörét; megszerezte

Kárpátalját és egyenes vonalban nyomult előre a Felvidéken át Prága felé, hogy a megszállott Csehország királyi trónjára orosz nagyherceget ültessen, az pedig Masarykot válassza tanácsadóul. Délen orosz érdekkörbe került Románia és Szerbia; ha trónörököseik orosz hercegnőket vesznek feleségül, akkor a Habsburgok helyét Közép-Európa egész területén a Romanovok váltották volna fel. A meghagyott Magyarország nyugati határvidékét az oszt-rák határtól a Balatonig a csehek és szerbek igényeltek, mert Masaryk ezen a cseh-szerb határvonalon helyezte el az orosz érdekkör nyugati határvonalát, mely azt a külvilágtól minden oldalon elzárni törekedett.

Ez az emlékirat alkotta magvát annak a magyarellenes propagandának, melyet Masaryk megbízottja, Benes Eduárd Párizsban kifejtett; annak diadalát jelentette a központi hatalmak békeajánlatának elutasítása (1917 január 10), Wilson meghódítása (1918 október 18), Wilson maga jött el a szövetséges hatalmak párizsi konferenciájára, mely 1919 május 8-dikán tartott ülésében a fentiek alapján vont meg az új Magyarország határait. Nagyjában ezeket a vonalakat mutatták azok a békeföltételek is, amelyeket 1920 január 15-dikén a magyar

békedelegációnak átnyújtottak és amelyeket a magyar kormány június 4-dikén a trianoni békeszerződésben aláírt.

Az 1919 szeptember 10-dikén Saint-Germainban megkötött osztrák és a Trianonban aláírt magyar békeszerződések vetettek véget a Habsburgok monarchiájának Közép-Európa területén. Azt mondták, hogy mindez a népek önrendelkezési jogának alapján történt, holott az egész nem volt egyéb olyan kísérletnél, mely eredetileg az orosz fegyverek diadalára épült, az orosz hatalom bukása után pedig Amerika segítségével mint „demokratikus béke” valósult meg.

Masaryk nemcsak demokratikus átalakulást látott benne, hanem a szlávok hatalomra kerülését is — a germánokkal szemben. Úgy látta, hogy az angolszász hatalmaknak sikerült hátraszorítaniok a németeket; nyugaton a vezetést a franciáknak, keleten a szlávoknak adták és ők alkották hátvédét az új Európának. Feltevése szerint Ausztria nem tudott sokáig ellentállni, mert jelentős szláv lakossága volt és elszegényedett; a történelmi Magyarország elsorvadásra volt ítélve. Mint mondták, Ausztria áldozataként bukott el Magyarország, a német szövetség áldozataként Ausztria és vége lett annak a monarchiának, melyet a Habs-

burgok a Duna vonalán századokkal előbb megalkottak és 1867-ben új alapokra fektettek.

Általános felfogás szerint a párizsi béke-mű egy nagy korszakot zárt le és két hanyatló birodalom — Ausztria-Magyarország és Törökország — romjain egy új Európa kialakulása előtt tette szabaddá az utat.

HATODIK FEJEZET.

MAGYARORSZÁG FELOSZTÁSA ÉS HELYREÁLLÍTÁSA.

1916—1941.

Magyarország tragédiája.

Mikor 1911-ben a nyugvó állapotot a mozgás, Európa békéjét a háború váltotta fel, a magyar nemzet már annyira hozzászokott a békés állapothoz, hogy el sem tudta képzelni annak ellenkezőjét. Külügyi érzéke régóta elsorvadt, a külső világ fejlődését nem kísérte figyelemmel, mert érdeklődését az már nem tudta felkelteni. A magyar egyetemeken és főiskolákon 1848 óta nem nyújtottak nemzetközi vonatkozású ismereteket; a magyar kormány 1867-ben nem állította vissza a régi magyar jogi oktatás vonatkozó tanmenetét, hanem az egyetemi rendszer idegen formáihoz alkalmazkodott és azt a jogi pályák szükségletéhez szabta; a nemzet az egész vonalon belső életet élt és nem tudta mi történik körülötte.

Tisza István gróf azon kevesek egyike volt, kiket a külpolitika fejleményei nyugtalanítottak, de a háború végén, 1918-ban gyilkos merényletnek esett áldozatul. And-

rácssy Gyula széleskörű tudásával és európai összeköttetéseinek felhasználásával Magyarország megmentésére vállalkozott, de még 1918 végén elsodorta őt az áradat, melynek a monarchia áldozatul esett. Így történt, hogy a magyar béke delegáció élén egy harmadik magyar jelent meg a történelmi Magyarországot megdönteni akaró hatalmak előtt. Apponyi Albert gróf egyéniségében az alkalom olyan vonásokat juttatott érvényesüléshez, melyek őt nagynak és erősnek mutatták.

A helyreállítás munkája természetesen legindult meg azokkal a támadásokkal szemben, melyek a nemzet legmélyebb alapjait érintették.

Egy szerény tudós vette észre, hogy történetírásunk a változások mérlegelésétől elszokott és hogy a nyugodtabb idők vizsgálatát eléje tette a fordulatok mérlegelésének; hogy a világtörténeti szemlélet elsorvadása következtében szívesebben fordult a belső részletezés, az eseményektől az állapotok felé. Karácsonyi János maga sem hitte és nagy csalódást okozott neki az, hogy a magyar nemzet joga Magyarország területéhez valamikor védelemre szorul; de azt sem gondolta, hogy a támadásokkal szembenézve ő találja meg azt az utat, mely az elsorvadás homályából kivezet. Mégis

az ő gondolatát kapta fel a háború végén, 1918-ban, a tudományos területvédelem és állott annak élére a Magyar Tudományos Akadémia, mely Széchenyi gondolatának le-téteményeseként az elvont tudományok munkaköréből a védekező nemzet élére lé-pett. Ezzel a munkával kapcsolatban ké-szült fel a magyar béke delegáció, melyben a gondolat képviselőjét Apponyi vette át, a munkálatok eredményeit Teleki Pál gróf, az akadémiai munkálatok addigi vezetője, állí-totta össze; a diplomáciai technika lebonyo-lítását, a titkári teendőket Csáky István gróf vállalta el. A magyar béke delegáció mun-kája, melyet a magyar kormány 1921-ben közzétett, a fennállott lehetőségek határáig terjedő, a tudományos területvédelemnek monumentális alkotása maradt.

Az a férfiú, aki ezzel a kodifikációval ke-zében az ellenséges hatalmak fóruma előtt megjelent, sok és nagy eseményeknek és változásoknak szemtanúja volt. A vele szembenállók tanítványaivá szegődtek és megilletődve hallgatták beszédeit, mert sza-vainak csengése saját elődeiknek emelke-dettebb korát idézte fel bennök. Azt várták, hogy Apponyi merevséget a magyar törté-nelmi mult merevségét hozza magával, me-lyet az ő hivatásuk lesz megtörni. Apponyi általános meglepetésre a békefeltételeknél

messzebbmenő változást javasolt: azt, hogy a történelmi Magyarország népei magok mondják meg, hova kívánnak tartozni. Az önrendelkezési jog, melyet Wilson 1918 elején feltételül tűzött ki és melyet a magyar kormány 1918 végén elfogadott, eredeti alakjában kelt itt életre és ütött vissza kivédhetetlen erővel azok ellen, akik Magyarország népeit fegyveres erőszakkal elszakították. A felszabadításban érdekelt cseh, szerb és román kormányok nyomban kész voltak az elutasítással és a hatalmak nem tudták, hogy melyik felet védjék: a nyíltarcú ellenséget, ki világosságot gyujtott, vagy a barátot, ki a sötétben kívánt maradni, nehogy a tények napfényre kerüljenek.

Apponyi nyugodtan várt feleletet az általa feltett kérdésre és mikor arra 1920 május 6-dikán tagadó választ kapott — ez volt az a levél, melynek kíséretében az eredeti feltételeket aláírás végett újból átadták (Millerand Levél, 1920 május 6.) —, lemondott a béke delegáció elnökségéről, hogy ne legyen útjában a ráerőszakolt feltételek aláírásának. A kormánynak azonban az aláírást javasolta, nehogy a nemzet még többet veszítsen és mert a szembenálló hatalmak a szerződés módosítására nyújtottak reményeket.

Csak a beavatottak vették észre — mindkét oldalon —, hogy a népszavazás javaslatának elvetésével egy nagy küzdelem nyert befejezést és új harc vette kezdetét, melyben Apponyi a vezetést hazája részére biztosította.

A hatalmak ugyanis, melyek Magyarország felosztása iránt kötelező ígéretet tettek, észrevették, hogy az ígélet könnyelmű volt, megtartása pedig súlyos következményeket vonhat maga után. Ezért kényszerítették szövetségeseikre az elszakított magyarságot védő szerződéseket, melyeket a cseh és szerb kormányok ellenmondás nélkül fogadtak el és országaik részére olyan elnevezéseket választottak — Csehszlovákia, SHS királyság —, melyek szabad nemzetek — a csehek és szlovákok, szerbek, horvátok és szlovének — szabad egyesülésére, a népek önrendelkezése alapján végbement szabad társulására engedtek következtetni. Abból azonban, hogy Románia csak ultimátum ellenében volt hajlandó a kisebbségi szerződés aláírására, mert a követelés a román királyságot alapjaiban rendítette meg, az is észrevehető volt, hogy a nagyobb hatalmak szembefordultak a kicsinyekkel és ultimátumban átnyújtott követelések kicsikarásával gondoskodtak az elszakított magyarságnak legalább formai védelméről,

hogy legalább erre hivatkozhasanak a Párizsba várt magyar béke delegáció és a világ előtt. Ez az igyekezet már szemelláthatólag abból az alkalomból származott, amely megrendítette a hitet a cseh, szerb és román kormányoktól felállított területi követelések és fegyverrel kierőszakolt annexióknak nem annyira helyességében és igazságos voltában, mint tartósságában és célszerűségében.

Apponyi eljárásából kitűnt, hogy az Amerikával folytatott Burián-féle jegyzékváltás (1918) alapján áll; ezért követelte Amerika képviselőjének megjelenését is, mi a hatalmakat zavarba hozta, mert az amerikai kongresszus akkor már nyíltan szembefordult a versaillesi békeszerződéssel; úgy amint a nagyobb hatalmak is szembefordultak a tőlük nagy dolgokat követelő kis államok kormányaival. Mindez több dologból volt következtethető: a sèvres-i pótszerződésből, az amerikai különbékéből, a *kisentente* megalkulásából Apponyi célkitűzéséből, melyet a béke delegáció elnökének örökségeként a magyar nemzetre hagyott.

Az elmondottakból kitűnik, hogy a trianoni békeszerződés a valóságban nem egy aktus volt, hanem központja sok mindennek, ami kapcsolatban volt Magyarország sorsával.

Az önrendelkezési jog elfogadása vagyis, melyet Wilson elnök 1918 januárban feltételül kitűzött. Burián pedig 1918 októberben elfogadott, szükségessé tette a Duna-medence átalakítását. Ennek alapelvül való elfogadása magyar szempontból nem jelentett alapvető változást, mert a magyar alkotmány Magyarországnak és népeinek jogain és nem jogtalanságán épült fel; azoknak elismerése tehát nem vonhatta maga után olyan állam felbomlását sem, amelynek egymásra utalt népei századok óta békés egyetértésben éltek együtt.

Ugyanakkor a Magyarországgal szembenálló hatalmak, melyek a népek önrendelkezési jogát a béke feltételéül tűzték ki, mert bíztak abban, hogy az a kettős monarchia felbomlásához vezet, az általuk kitűzött feltétel terhétől és következményeitől szabadulni társa és a népszavazás elvetése lett előttük és az ő számukra egyetlen módja mindazon területek megtartásának, melyeket a népek nevében követeltek, de azok ellenére szakítottak el és adtak át a cseh, szerb, román kormányoknak.

A kisebbségi szerződések eredetileg azért jöttek létre, hogy az így szerzett területek megtartását biztosítsák. Félreértették tehát azok szándékát és rendeltetését akkor, mikor a kisebbségeket elnyomták; ezzel

együtt félreértették azt a szerződést is, melyet 1920 augusztus 10-dikén azok a hatalmak kötettek velük, melyek a fenti területeket nekik juttatták. A sèvres-i szerződés ugyanis félre nem érthető módon jelentette ki, hogy a szerzett területek szuverénitásának rájuk való ruházása mindazon kötelezettségek megtartása ellenében történik, amelyek a június 4-dikén aláírt békeszerződéssel kapcsolatban állottak. E szerint a trianoni szerződés magábanvéve még nem jelentette a létrejött békemű épületét vagy zárókövét.

Apponyi meg volt győződve arról, hogy a béke csak akkor valósul meg, ha megalkotása egy jobban informált világra hárul. Ezért jelölte meg az új magyar nemzedék feladatát annak a helyzetnek a megismerésében, amelybe saját hibáján kívül került és azoknak a lehetőségeknek a felismerésében, melyeket kellő ismeretek birtokában és kellő munkával felhasználhat — a történelmi Magyarország helyreállítására.

A történelmi folytonosság védelmében, 1920—1930.

Az új Magyarország a háborút követő forradalmi kilengés, megszállás és megcsónkítás ellenére sem tért le az ősi mult alap-

járól, hanem változatlanul az ezeréves magyar államot képviselte. Nem vette fel a *Magyaria* nevet, amelyet sirásói adtak neki, hanem az ősi *Hungáriaként* várta mindazok visszatérését, akiket akaratok ellenére szakítottak le *Hungária* testéről. Nem gondolt arra, hogy ezt fegyveres erővel, forradalmak és lázadások keltésével gyorsítsa meg, mert a magyarság a háborús veszteségek folytán megfogyatkozott és mert az európai békét nem kívánta megzavarni.

A magyar békedelegáció elnöke, Apponyi Albert gróf 1920 januárban Középeurópa békéjének megteremtését az érdekelt népek megkérdezése útján kereste és népszavazást ajánlott a hatalmaknak. Ugyanebben a szellemben kínált megegyezést a szomszédos államoknak — Franciaország útján — a magyar kormány is, mert azt remélte, hogy kölcsönös megegyezéssel az ellentétek elsimíthatók, a szenvedett igazságtalanságok megszüntethetők lesznek. Azok a kormányok azonban, amelyek Magyarország nagyrészét fegyveres úton megszállták és a saját államaikba kebelezték, az annexió megtartását nem a népektől várták és ellene voltak a népek megkérdezésének. Legalább is erre mutat az, hogy mindkét javaslatot elutasították és a magyar kormányával ellentétes irányban indultak el. Hogy megfontolt

elhatározásból tették ezt vagy pedig az 1918-ban megindított erőszakos megszállások és annexiók útjáról már nem tudtak letérni, az nem változtatta meg politikájuk irányát, amely egyenes vonalban haladt előre Magyarország felosztva tartása és az annexióknak a hatalmak által való elismertetése felé.

Már akkor életre kelt bennök az az aggodalom, hogy talán a hatalmak jobb megoldást keresnek és már akkor felmerült az a terv, hogy ezt a magyar kérdés teljes kiküszöbölésével hárítsák el. Így jött létre a hatalmak és Csonkamagyarország, az európai béke érdekei ellen a *kisentente* néven ismert fegyveres koalíció abból a célból, hogy Csonkamagyarországot zár alá vegyék és elsorvasszák, a hatalmaktól a magyar kérdés végleges elintézésére megbízást kapjanak, ezt a helyszínen levő *kisentente* kormányaira bízzák. Mint a kérdés szakértői, maguknak igényelték azt a feladatot, hogy Középeurópa békéjéről gondoskodjanak, ezt a gondot a hatalmak vállairól a magukéra vegyék.

Apponyi felfogása szerint ennek a tervnek a megakadályozását legjobban a nyilvánosság felhasználásával, a szabad nemzetek társaságába való belépéssel, a Nemzetek Szövetségébe való felvétel útján lehetett eszközölni. Abban az időben ugyanis a nem-

zetközi élet, az európai politika ebben a területben folyt; arra pedig, hogy Magyarország belépjen, a békeszerződés nemcsak jogot adott, de azt elő is írta; ha Magyarország akkor nem él ezzel a joggal, úgy nemcsak helye marad üresen, hanem a döntést ellenségeinek engedi át; ha megjelenik ott, jelenlétében a támadás nehezebbé, annak kivédése könnyebbekké válik. Csak ott lehetett hatályossá tenni a népszövetségi paktum XIX-dik cikkelyét, biztosítani az igazságtalan békeszerződés módosítását, a *revíziót*. Magyarország tehát a sérelmek orvoslása, a szenvedett igazságtalanságok megszüntetése, a békeszerződés módosítása érdekében lépett be a Nemzetek Szövetségébe.

Ha nem így lett volna, nem ragadták volna meg az alkalmat a *kiszentente* vezetői arra, hogy ki ne dolgozzanak egy szerződéstervezetet, melyben a világ összes államai arra kötelezik magukat, hogy a párizsi békeszerződések betű szerint meg fogják tartani. A hatalmak, melyek a szerződések betűit addig sem tartották végérvényeseknek, elvetették a javaslatot és 1925-ben a Nemzetek Szövetségén kívül alkották meg a lokarnói szerződést, mely az európai béke és megnyugvás ügyét szolgálta. Németország nem zárkózott el nyugati határainak elismerésétől, de annak ellenében elfogadták azt a ki-

kötését, hogy keleti határait nem biztosították; belépett ugyan a Nemzetek Szövetségébe, de Franciaország hegemoniája áldozatul esett azoknak a befolyásoknak, melyeket rá az annexiós kormányok gyakoroltak.

Magyarország szempontjából a lokarnói szerződés jelentékeny fordulatot jelentett. A német hatalom, amelynek oldalán a háborút végig küzdötte, *szintén tagjává lett a Nemzetek Szövetségének*; Németországhoz, Ausztriához és Magyarországhoz közelebb került Itália, mely addig egyedül érezte magát azok oldalán, kik őt a háborúban való részvétel után megfelelő kárpótlás nélkül bocsátották el. Csalódása emelte hatalomra Mussolini Benito személyében azt az irányzatot, amely a kialakult helyzet ellenhatásként a békeszerződések módosítását követelte. Ugyanő volt az, aki Lokarnó után 1927-ben a *kisentente* szuronyerdői közé zárt Csonkamagyarország felé nyújtotta kezét. Így indult meg 1927-ben az a revízióshullám, amely Magyarország helyreállítását írta zászlójára: mult folytonosságát valló, mellette kitartó a történelmi Magyarország életének és jogfolytonosságának helyreállítását.

A revízió jelszó az új Európában. 1931—1941.

Az 1927-ben megindult revíziós mozgalom célját Magyarország a Nemzetek Szövetségében, a népszövetségi paktum XIX-dik cikkelyének hatályosítása útján szorgalmazta.

Változást ebben a vonatkozásban az a nagy gazdasági válság idézett elő, amelynek Európa 1930-ban áldozatul esett és amely Franciaországtól számonkérte az általa vezetett Európa helyreállítását. A békeszerződés megalkotói erre általános gazdasági tervekkel próbálkoztak; a pusztulás szélére sodort Ausztria viszont a szomszédos Németországtól kért segítséget.

Az 1931-ben létrejött osztrák-német vám-szerződés gazdasági jellegű összefogás volt, de azzal a a németiség félköralakban vette körül Csehszlovákiát, mely Németországból került Ausztriához és Ausztria romlásán keresztül alakult olyan állammá, mely a kedvező alkalom felhasználásával hozzá soha nem tartozó területeket annektált.

A német nemzeti szocializmus és az olasz fasizmus rokon programja aggodalmat váltott ki Franciaországban Hitler Adolf német és Mussolini Benito olasz politikája iránt. Benes útmutatása szerint elhitték, hogy az

egyetlen kivezető utat a régi francia-orosz szövetség megújítása képezi, mert Benes abban reménykedett, hogy a gyenge Franciaország vállairól Szovjetország vállaira áthelyezett gondok rövidesen eloszlanak és a párizsi szerződések betűit ezen az úton lehet megmenteni.

A francia és orosz hatalmak szövetsége azonban védekezést váltott ki Németország részéről. Nyugat felé elzárkózott és ezzel szabad kezét nyert kelet felé, amerre megindultak a változások, mert a párizsi szerződésekre épített középeurópai rend nem bírta el a megpróbáltatást.

Ausztriának a Német Birodalomhoz való csatlakozása (1938. március 12) Csehszlovákia felbomlását vonta maga után. Csehország és Morvaország mint protektorátus foglaltak helyet a német birodalomban (1939 március 16.).

A szlovákok önálló állammá alakultak és Szlovákia néven német védőség alá helyezkedtek; a lengyelek lengyel, a magyarok magyar uralom alá kerültek.

Ugyanígy került vissza 1939. márciusban Csehszlovákia felbomlásakor Kárpátalja, melyet Szlovákia elválasztott Prágától és amely most magára maradt.

Annak a négy hatalomnak az értekezlete, amelyet Mussolini a vitás kérdések megol-

dása végett 1934-ben javasolt, de amelyet Benes mesterkedései megghiúsítottak, 1938. szeptember 29-dikén Münchenben már Benes államának felosztása végett ült össze, mert a müncheni döntés nemcsak a csehországi (szudétavidéki) németeknek a német államba való bekebelezésére vonatkozott, hanem alapját képezte mindazoknak a későbbi döntéseknek, melyek útján a fegyverrel elszakított kisebbségek anyaországaikhoz tértek vissza. Így történt ez 1938. november 2-dikán, mikor a német és olasz kormányok a bécsi Belvedere-palotában Szlovákia és Magyarország új határait vonták meg; így 1940. augusztus 30-dikán, mikor ugyanott Erdélyt osztották meg Magyarország és Románia között.

A nyugati hatalmak Németország megnövekedése folytán Moszkvában keresték annak ellensúlyát. Mikor Szovjetország 1939. augusztus 22-dikén Berlinnel szövetekezett, 25-dikén a brit kormány Lengyelországgal egyezett meg és szeptember 1-én a német csapatok átlépték a lengyel határt. A háború tehát Anglia és Németország között folyt le; Anglia oldalán kapitulált Franciaország és került sor a párizsi szerződésekben megalkotott Nagy-Románia területének felosztására. Bukovina északi részét és Besszarábiát Oroszország vette magához, Dobrud-

zsa déli részeit Bulgária nyerte vissza, Erdély északi részét a második bécsi döntésben (1940. augusztus 30) Magyarország.

Anglia most Görögországra és Jugoszláviára építette számításait, de az így kitört balkánháború 1941 áprilisban Jugoszlávia felbomlását eredményezte és Magyarország visszanyerte délvidékét. Lakossága 14 millióra emelkedett és Európa középhatalmai sorába került.

Magyarország nemzetközi státusa.

Magyarország a dualizmus államrendjében, 1867-től 1918-ig, Ausztriával egyenlőjogú államként szerepelt. Erre vonatkozólag nem az volt az irányadó, hogy a kettős monarchiát külföldön Ausztria néven ismerték; nem is az, hogy a magyarellenes propaganda állítása szerint Csonka-Magyarország 1918-ban az osztrák államból vált ki és állítólag olyan területeket is magával vitt, amelyek addig nem illették meg, mert ezek ténybeli valótlanságok, tudatosan megtévesztő beállítások voltak. A két állam egyenlőjogúságát azok a szerződések mutatták, amelyek 1867 és 1918 között Ausztria és Magyarország között létrejöttek és amelyeket a szakszerű vizsgálat nemzetközi szerződéseknek ismer.

A közös külügyminiszter nem bírt több

joggal Ausztriában, mint Magyarországon; kimagasló állásának nagyobb tekintélyt az adott, hogy a kettős monarchiát kifelé, a külső hatalmakkal szemben képviselte, minisztere volt az uralkodóháznak és elnöke a közös miniszteri értekezletnek, melyben Ausztria és Magyarország miniszterelnökei a közös miniszterekkel együtt szintén jelen voltak.

Nem változtatta meg Magyarország nemzetközi státusát Ausztria-Magyarország felbomlása sem, legfeljebb éles fénybe állította ezeréves független államiságát.

Igaz, hogy csonkán, megcsonkított alakban került ki a Habsburg-Birodalom romjaiból, de megtisztult azoktól a viszonylatoktól, amelyek jogi személyiségének érvényesülését akadályozták, azt elhomályosították. Csonka-Magyarország megmaradt része független államként foglalt helyet az európai államrendben és hozzá visszatérő régi történelmi, nem pedig egy új magyar államhoz csatlakoztak.

Diplomáciai nyelv — magyar diplomaták.

A diplomácia nyelve az újkor kezdete óta általában a francia volt. Az foglalta el a latin helyét, az szerezte meg az egyedüli és kizárólagos használat gyakorlatát, a monopóliu-

mot. Kevesen gondoltak rá, hogy a latin és a francia között nemcsak nyelvbeli különbség van és hogy a holt nyelv általánosságának és egyetemességének akadályát legfeljebb a nyelv időszerűtlensége képezi; arra sem, hogy a francia nyelv használata viszont egy élő hatalom élő nyelvének más nyelvekkel szemben való érvényesülése, annak pedig más hatalmak is korlátokat szabhatnak. Ezért találunk időnként egyébnyelvű szerződések és nemzetközi levelezést; ezért jöttek gyakorlatba különösen a spanyol nemzetközi okmányok, majd a világháború idején a német stb. nyelvű szerződések. Az 1918-ban megkötött ú. n. keleti szerződések (Brest Litovsk stb.) között hivatalos magyar szövegüket is találunk, ami nem avatta ugyan diplomáciai nyelvvé a magyart, de azt Ausztria német hivatalos nyelvével egyenrangúnak mutatta.

Magyarországnak ez az érvényesülése még magasabb fokot mutat azoknak a magyar államférfiaknak az érvényesülésében, akik a külpolitikában és diplomáciában szerepeltek. Ilyenek voltak Andrássy Gyula gróf és munkatársa, Kállay Benjamin; ilyen Tisza István gróf a világháború előtt és alatt; annak vége felé Andrássy Gyula gróf; a a béketárgyalások idején és a Nemzetek Szövetségében Apponyi Albert gróf és mun-

katársai, Teleki Pál gróf és Csáky István gróf.

Ezek a férfiak kiváló tehetségükkel és érdemeikkel mély nyomot hagytak nemcsak Magyarország, hanem Európa történetében is. Méltán sorakoztak melléjük azok a magyar születésű diplomaták, akik a közös diplomáciai szolgálatban ugyan bécsi utasítás szerint jártak el, de az európai béke megmentése körül kifejtett fáradozásaikkal külön említést érdemelnek. Iskolájuk és iskolázásuk bécsi volt ugyan, de gondolkodásuk és szívük magyar maradt.

A külügyi képzés.

Magyarországnak intézményes alakban csekély befolyása volt a közös szolgálatba került magyar diplomaták képzésére, külügyi képzés elnevezés alatt azonban még sem értjük pusztán a hivatásos külszolgálati tisztviselők nevelését és iskolázását.

Magyarország Ausztria oldalán magyar államként érvényesült az európai államrendben; hivatalosan is belekapcsolódott a nemzetközi életbe, ugyanezt mindig erőteljesebben folytatta egyéb tereken a fejlődő magyar gazdasági élet, a magyar társadalom és a magyar szellemi élet.

Ebből természetesen következett az,

hogyan a magyar szellemi és gazdasági életnek egyre számosabb és közelebbi kapcsolata támadt az európai, elsősorban a szomszédos nemzetekkel, a németekkel és olaszokkal, a hármasszövetség tagjaival. Meghatványozódtak és megerősödtek mindezek a kapcsolatok attól kezdve, hogy az Ausztria és Magyarország között az 1867-ben létesített viszonylat megszűnt és hogy 1918 óta Magyarország külön államként szerepelt. Csak ekkor vált érezhetővé az a hiány, melyet a külvilágra vonatkozó ismeretek hiánya képezett. Az osztrák beavatkozás idején, 1849-ben eltörölt nemzetközi vonatkozású tárgyak tanítását sem 1867-ben, sem azután nem állították vissza; ezek hiányában a magyar közvélemény sem saját helyzetét, sem az európai helyzetet nem ismerte; azok ismeretének hiányában szenvedte át a világháború következményeit; saját sorsának nem volt tudatában, annak elhárítására nem készülhetett fel. A katasztrófa megtörténte után az elszakított magyarság vezetőinek is tökéletlenül kellett pótolni azt, amit nekik a politikai nevelés és oktatás kellő gondoskodás hiányában megadni nem tudott, a fölöttük rendelkező idegen kormányzat bírt és ezen az úton jelentős összeköttetésekkel, jobb helyzettel, nagy előnyökkel rendelkezett.

A magyar békedelegáció elnöke, Apponyi Albert gróf a jövő feladatát abban jelölte meg, hogy a rosszul informált világtól egy Magyarországot jobban ismerő világhoz kívánt fordulni. A trianoninál jobb és megértőbb békeszerződés megszerzéséhez vezető utat a magyar nemzet politikai nevelésében és külpolitikai oktatásában ismerte fel és jelölte meg. A külső nemzetekkel szemben támadt katasztrófális visszaesés megállítása elsősorban a magyar jogi, a közép fokú és az iskolán kívüli oktatásnak olyan értelmű átalakításával látszott eszközölhetőnek, mely a külső világ felépítésének és szervezetének, jogviszonyainak megismertetésével kapcsolatban a magyar nemzetnek a nemzetek társaságában és karában a történelem folyamán elfoglalt helyét, abban való érvényesülését mutatta; további sikerek mellett megmaradását is bizonyos tekintetben annak a világnak a megismerése teszi lehetővé, amelyben ő maga él.

TARTALOM.

	Oldal
Előszó	5
 <i>Első fejezet. Az Árpádok diplomáciája, 895—1250</i>	
A honfoglalás, 895—900	11
A kalandozások, 901—972	12
A királyság megalapítása, 973—1000	13
Szent István diplomáciája, 1001—1024 . . .	20
Szent István művének sorsa, 1025—1038 . .	22
Forradalom és visszahatás, 1038—1046 . .	30
A helyreállítás, 1046—1050	34
Az új Magyarország elismerése, 1051—1058	35
András és Salamon diplomáciája, 1046—1061	39
Béla király háza, 1061—1095	41
A keresztes hadjáratok, 1095—1150 . . .	45
Háború Bizánccal, 1095—1180	50
III. Béla birodalma, 1180—1196	54
III. Béla nyugati kapcsolatai	58
Imre király háza, 1196—1205	65
Meránia diadala	69
Magyarország és Románia	72
Magyarország pusztulása és helyreállítása,	74
Diplomáciai nyelv	77
Magyar diplomaták	79
Magyarország nemzetközi joga	80
 <i>Második fejezet. Az Anjouk és örököseik, 1250—1526.</i>	
Az Árpádok és az Anjouk, 1250—1301 . . .	90
A Habsburgok megjelennek	95
Anjou Károly öröksége	100
Az Anjouk és szomszédaik	106
Az Anjouk és Bizánc	111
Nagy Lajos öröksége	116
Angevin legitimizmus	121
Zsigmond király keresztes hadjárata, 1391—	
1400	129
Új Meránia, 1401—1410	134
Zsigmond Nyugaton, 1411—1420	139
A kompromisszum, 1420—1440	144

	Oldal
Bizánc sorsa eldől	147
Mátyás király diplomáciája	152
Jagiellók és Habsburgok	163
Nyugati kapcsolatok	167
Keleti kapcsolatok	177
A Jagiellók diplomáciája	181
Diplomáciai nyelv	185
Magyar diplomaták	186
Magyarország nemzetközi státusa	188
 <i>Harmadik fejezet. A megosztott és helyreállított Ma-</i>	
<i>gyarország, 1526—1715.</i>	
A nagyhatalmak kialakulása	195
Magyarország az európai politikában	200
A spanyol hegemonia	206
A Habsburgok Magyarországon	210
A Szapolyaiak	220
A protestáns ellenállás	237
A Báthoryak	240
A török hatalom	244
A fordulat, 1591—1606	247
A magyar érdekközösség politikája, 1606— 1660	257
Magyarország felszabadítása: a gondolat tra-	270
Magyarország felszabadítása: a gondolat újraéled	275
A visszahatás és kiegyezés	286
Diplomáciai nyelv	297
Magyar diplomaták	300
Magyarország nemzetközi státusa	303
Erdély nemzetközi státusa	324
Külügyi képzés	334
 <i>Negyedik fejezet. Magyarország a Habsburg Biro-</i>	
<i>dalomban, 1715—1866.</i>	
A magyar állam jogi személyisége. Magya-	
rok a külszolgálatban. A külügyi kép-	
zés, 1715—1815	336
Magyarok a külszolgálatban, 1815—1866 ..	345
Magyarország nemzetközi státusa 1848 előtt	349
Az első magyar külügyminisztérium	356
Magyar követek	364

	Oldal
Az „oroszcselem” és ellenszere	367
Törökország semlegessége	371
Miklós cárc Európája megváltozik	372
 <i>Ötödik fejezet. Magyarország a Kettős Monarchiában, 1867—1918.</i>	
A magyar állam jogi személyisége és a kül- ügyek intézése	376
Magyar diplomaták	391
A dualizmus külpolitikája	392
A balkáni kérdés, 1866—1896	397
A monarchia állása megrendül, 1896—1910	405
Támadás a monarchia ellen, 1911—1916 . .	411
A monarchia elmúlása, 1917—1920	416
 <i>Hatodik fejezet. Magyarország felosztása és helyre- állítása, 1916—1941.</i>	
Magyarország tragédiája, 1916—1920 . . .	422
A történelmi folytonosság védelmében, 1920— 1930	429
A revízió jelszó alatt az új Európában, 1931—1941	434
Magyarország nemzetközi státusa	437
Diplomáciai nyelv és magyar diplomaták . .	438
A külügy képzés	440

